

صلاحیت

Salahiyat

ਸਲਾਹੀਯਤ

بشکریہ: پنجابی ثقافت کی بحالی کے لیے پنجابی پرچار اور پنجابی سنگت کی طرف سے لاہور پاکستان میں
لوہاری کی تقریبات 2024

تیوبار دی پراچین مہنتا ایہہ ہے کہ ایہہ سردیاں دی فصل دے موسم دا جشن ہے اتے ہندو، اسلام اتے سکھ دھرم دی شروعات توں پہلاں پنجاب کھیتر نال جڑیا ہویا ہے۔ اکت پر سدھ لوک-کتھا لوہڑی نوں دلا بھٹیاں دی آدھونک اتے تازہ جوڑی دی کہانی نال جوڑی ہے۔ لوہڑی دے بہت سارے گیتاں دا کیندری وشا دلا بھٹی (رائے عبداللہ بھٹی) دی کتھا ہے جسدا پتا اکت زمیدار سی جو مغل بادشاہ اکبر دے راج دوران پنجاب وچ رہندا سی۔

دلا بھٹی' جو پنجاب کھیتر دا ستھانک نائک سی اتے مغل بادشاہ اکبر دے راج دوران، لوکاں دے 'مکتیداتا وجوں کم کردا سی اتے پنجاب دا 'رابن بڈ' منیا جاندا سی کیونکہ اوہ امیراں توں چوری کردا سی۔ غریب لئی۔

سورگی برجندر کور سورگی سردار بلدیو سنگھ اتے صدر لہنا سنگھ
 اتے منجیت سنگھ دی ماتا، کلکتہ ایلومینیئم ورکس، وارانسی نوں
 سمریت

برجندر کور، کملا بھاٹیا نال دیو (

راج بھاٹیا اتے نمشا شرما، ڈی/او نینا بھاٹیا، ڈی/او دیو راج اتے کملا اتے
 انوب شرما نال)

اوہ گورو نانکپرا، گلی نمبر-4 گجراں والہ، پاکستان وچ میرے پتا
 (سورگی دیو راج بھاٹیا) دی گوانڈھی سی اتے میرے پتا دوارا ہمیشہ
 اوہناں نوں اپنی اصلی بھین منیا جاندا سی۔ اسدی ماتا مرحوم عطر
 کور اتے بسرادر بلدیو سنگھ نال اسدی ماتا نے دپٹے دا ادلا-بدلی کیتا
 اتے اس نے اوہناں نوں بھیناں بنا دتا۔ اوہ نامدھاری سکھ اتے میرے پتا
 ہندو پنجابی ہون دے باوجود نیک عورت سن، سنیہی سن پر دوویں
 بھین بھرا دے رشتے دا ستکار کردے سن۔ اوہناں دے پروارک سبندھ پنج
 پیڑھیاں تک نوں دباکیاں توں ودھ سمیں تک چلے اتے اگلیاں پیڑھیاں
 پریوار دے پوتر رشتے دی اس روایتی وراثت نوں اگے ودھاؤن وچ

دلچسپی نہیں رکھدیاں سن جو اسدی دادی دوارا شروع کیتی گئی
سی۔ اس دا ویاہ لہنا سنگھ نال بویا سی اتے اس نے اس پروارک
سبندھ لئی کدے اعتراض نہیں کیتا۔ اوہ ہمیشہ میرے پتا جی نوں اپنا
اصلی جیجا سمجھدا سی اتے اس دی سسّ دوارا ساڈے پریوار نال
بنائے گئے رشتے دا ستکار کردا سی۔ اس دے تِنّ پتر اتے دھبی میرے پتا
نووں ماما جی (ماما جی اتے میری ماں نوں ماما جی) کہہ کے ووبار
کردے سن۔ منجیت سنگھ دوارا سوادشٹ پرائٹھے لئی اسنوں بہت یاد
کیتا جاندا ہے۔

!ہوم ندری ئے سندر
 !ہو وچاراں کون تیرا
 !ہو ولاں بہ ٹی ڈلہ
 !ہو وی اڑ بیے دھی دی ڈلہ ہے
 !ہو پئی شکر سیر
 !ہو پھاڑے کاکاں لال دا کڑی
 !ہو پھاڑا سالو دا کڑی
 !سم پئے کون سالو
 !دی سے گلی چاچا
 !ٹئی زامدارا! کٹئی چوری چاچے
 !سدھائے زم بنداری
 !آیا بہ ہولے بہوم بہوم
 !گیا رہ بہ ہولا اکی
 !گیا لے کے پھڑس پابی
 !اٹ ماری نے سد پابی
 !پٹ پانوی ئی تے رو پانوی ئی
 !جوڑی جوڑی تے پیری لوہڑی، تے دے دے سازوں
 (!ہاول اور لاف، سری)

1-نمبر 3-والد یوم 2024 ج نوری

- 7.....:پہ یروہوا بہ ہولایک کا پ نجاب:جوش سنگھ سوہن 1
- 34.....:موبائی سڈیل فائڈ ٹرف ریڈم ہوئی بہ ہولی 2.
- 44.....:میں جدوجہد کی آزادی سنگھ بہ گت 3
- 51.....:کرنامرک وزت وجہ پر نظام تعلیمی تحت کے راج سکھ 4.
- 82.....:ورثہ کا پ نجاب 5.
- 83.....:تعاون کاملکیوں غیر لہیے کے افزودگی کی پ نجاب 6.
- 84.....:کرنامرک زکی کا انسانی 7.
- 85.....:لفظ کامہینے 8.
- 86.....:لوگ عظیم میں بہ نائے گوجرانوالہ 9.
- 88.....:شخصیت کی مہینے 10.
- 89.....:خاندان نامور کا پ نجاب 11.
- 92.....:کاروبار کا خزانہ 12.
- 94.....:خزانہ کا ذخیرہ تاریخ 13.
- 95.....:جائزہ کا کتاب 14.
- 109.....:کتاب نئی 15.
- 112.....:سڈیم احمد (1945-2023) وفات 16.
- 120.....:واقعات اور پروگرم 17.

پرو: امیر حمزہ ورک
راجنیتی ساسٹر دے سہانک پروفیسر ڈاکٹر.

سوہن سنگھ جوش: پنجاب دا بھلیا ہویا نائک

پرو. امیر حمزہ ورک،

پاکپٹن، پاکستان

hamzavirk61@gmail.com

سار

کامریڈ سوہن سنگھ جوش، جسٹوں پیار نال جوشی کیہا جاندا ہے، بھارتی اتہاس دے اک نازک دور دوران سیاسی منج اتے ابھریا۔ ایہہ لیکھ دھرم نریکھتا لئی، دھارمک کٹڑتا وروده، اتے دیش، خاص کرکے پنجاب وچ کھبے اتے جمہوری رجھاناں دی کرانتی لئی اسدی لڑائی دا برتانت پردان کردا ہے۔ سوہن سنگھ جوش نے اپنا سیاسی جیون اکالی لہر توں شروع کیتا۔ جوش لئی، اسدی مضبوط ستھاپنا ورودهی بھاونہ نے اسدی شمولیت نوں جائز ٹھہرایا۔ اندولن وچ شامل ہونا پنجاب دے پنڈاں وچ پرچلت "جگیرداری" ستکار دے وروده اک کاروانی سی۔ اس لیکھ دا ادیش کامریڈ جوش دے وکاسوادی سیاسی سفر نوں اجاگر کرنا ہے، اکالی لہر توں کرتی پارٹی اتے انت وچ پنجاب دے ہور آزادی گھلاٹیاں وانگ بھارتی کمیونسٹ پارٹی تک۔ جوش نوں اپنے راجنیتک سنگھرش دوران بہت ساریاں مشکلاں دا سابمنا کرنا پیا، اتے پنجاب وچ آزادی اندولن اتے کمیونسٹ لہر دے وکاس وچ اسدی بھومکا مہتوپورن سی۔ اسنے مشہور میرٹھ سازش کیس سمیت 14 سال دی قید جھلی۔ اس دے جیون بارے ایہہ تتھ اس ادھنین وچ پرکاشت کیتے جانگے۔

کیورڈس

جوش، پنجاب، اکالی، انیتی بستیوادی، آزادی سنگھرش، مارکسواد، کرتی پارٹی، کمیونسٹ پارٹی

جان پچھان

سوہن سنگھ جوش بھارتی اتہاس دی اک پرمکھ ہستی سی، جو دیش دی آزادی دی لہر وچ پائے یوگدان لئی جانی جاندی سی۔ اوہ اک انقلابی، پترکار اتے سیاسی کارکن سی۔ جوش غدر پارٹی نال جڑیا ہویا سی، اک کرانتی کاری سنگٹھن جسدا ادیش بھارت وچ بریٹیش شاسن نوں اکھاڑ سٹنا سی۔ اوہ بھارت دے سنترتا سنگرام لئی اک اتشابی وکیل سی اتے بستیوادی شاسن دے وروده سمرتھن جٹاؤن لئی اپنی لکھت اتے سرگرمی دی ورتوں کردا سی۔ سوہن سنگھ جوش نے آزادی دی لڑائی وچ مہتوپورن بھومکا نبھائی اتے بریٹیش بستیواد توں بھارت دی آزادی پراپت کرن دے ادیش نال وکھو وکھ گتیودھیاں وچ شامل سی۔ بھارتی آزادی دے کارناں پرتی اسدی وچنبدھتا اتے اک پترکار

اتے کارکن وجوں اس دے یوگدان نے اسنوں بھارت دے اتہاس دے اتہاس وچّ اکّ ستھان دتا ہے۔ اس دے یتناں اتے قربانیاں نوں اپ مہاندیپ اتے پنجاب وچّ بہت سارے لوکاں دوارا مانتا اتے یاد کیتی گئی ہے۔ حالانکہ، جوش، جس نے طاقتور بریٹیش شاسن دے ورودھ نرنتر یدھ چھیڑیا سی، نوں آزادی دے 76 سالوں بعد وی اوہ ستھان نہیں دتا گیا جسدا اوہ حقدار سی، حالانکہ اسنے دیش دی قسمت نوں آکار دین وچّ مہتوپورن بھومکا نبھائی سی (والیا، 2006) |

جوش اکّ وچنبدھ انسان سی، پنجاب دی دھرتی نال اس دا پیار اتے اس دے آدرشاں پرتی شردھا دا اندازہ اس دے آخری وصیت توں لگایا جا سکدا ہے۔ اوہناں دے آدرشاں اتے پنجاب دی دھرتی لئی اوہناں دا پیار اوہناں دے آخری نیم وچّ دیکھیا جا سکدا ہے جو اوہناں دی سوے-جیونی 'مانی ٹرائیسٹ ود سیکولرواد' وچّ پرکاشت ہویا سی۔ 'میں اکّ کمیونسٹ ہاں - مارکسواد-لیننواد وچّ پکا وشواس رکھن والا ہاں۔ کمیونسٹ پارٹی دے گٹھن اتے وکاس اتے کمیونسٹ آدرشاں دے پرسار لئی میری سمرتھا دا۔ میں اکّ پورا جیون بتیت کرن توں بعد چھڈّ رہا ہاں۔ میں سنتشت ہاں کہ میں سچّ مچّ اپنی سمرتھا انوسار ایمان داری دا جیون بتیت کیتا ہے، ساڈے محنت کش لوکاں لئی نرسوارتھ، قربانی اتے سمرین۔ نال ہی ایہہ وی کہ میرا ایہہ وچار ہے کہ زندگی وچّ سفلتا مزدوراں دے سنگھرشاں نال لڑن اتے اوہناں نوں مان، برابری اتے سوے-مان والے بہادر انساناں وجوں اپنے پیراں 'تے کھڑے ہون وچّ مدد کرن وچّ ہے۔ کسے وی دھارمک شخصیت دے اشیرواد دی کوئی قیمت نہیں ہے اتے نہ ہی اسدی لوڑ ہے۔ صرف اوہناں لوکاں دیاں روحاں بے چین رہندیاں بن جیہناں نے لوکاں نال گناہ اتے دھوکھے اتے وشواس گھات دے کم کیتے ہن۔ دولت مینوں لبھاؤن جاں کراہے نہیں پا سکدی۔ لکھنا تاں کہ میری مرتک دیہہ نوں دھارمک رسماں وچّ نہ گھسیٹیا جاوے" (جوش، 1991) | اپنی وصیت دے دوجے آخری پیرے وچّ، جوش لکھدا ہے، اتے مسلمان لوکاں، پنجاب اتے لاہور لئی اپنے پیار اتے دیشبھگتی دا پرگٹاوا کردا ہے۔

سسکار توں بعد، میری انتم لاش نوں وگدی لاہور برانچ نہر وچّ سٹّ دتا جانا چاہیدا ہے، واپگاہ " دے پار دے مسلمان لوکاں لئی میرے سدیوی پیار اتے ونڈّ دے سمیں ہوئے قتل عام دوران میری پارٹی دی بے داغ اتے بے داغ بھومکا دے اظہار وجوں۔" (جوش، 1991)... آخرکار، میری زندگی کمیونسٹ پارٹی دے اکّ ممبر دی انوشاست زندگی رہی ہے۔ پارٹی دے فیصلیاں نوں مننا اتے لاگو کرنا میں ہمیشہ اپنا فرض سمجھیا ہے۔ میری موت توں بعد، میرے بارے فیصلے لین دا ادھیکار صرف میری اچھا نوں ہے، میرے کسے رشتے دار نوں نہیں۔ اس لئی پارٹی دے فیصلیاں دا سنمان کیتا جانا چاہیدا ہے" (جوش، 1991) |

شروعاتی جیون اتے سکھیا

سوہن سنگھ جوش دا جنم 1898 دے قریب امرتسر ضلعے دے پنڈ چیتنپرا وچ اک جٹ سکھ پریوار وچ ہویا۔ اوہناں دے پتا لال سنگھ اپنے پتر دی چنگی پڑھائی لئی چاہوان سن، پر مشکل ایہہ سی کہ نیڑے کوئی سکول نہیں سی۔ کجھ سالوں بعد جدوں سکول کھولیا گیا تاں سوہن سنگھ نے اپنی عمر نالوں ودھ ہون دے باوجود اس وچ داخلہ لے لیا۔ اس توں بعد اسنے اک چرچ مشن سکول توں مڈل اتے ڈی. اے. وی. توں دسویں پاس کیتی۔ سکول، امرتسر۔ اچیری ودیا لئی اوہ خالصہ کالج، امرتسر وچ داخل ہویا پر اس نوں چھٹنا پیا وتی مشکلاں دے کارن جلدی بعد۔ روزگار دی بہال اسنوں ہبلی اتے بعد وچ بمبئی لے گئی جتھے اسنے سینسر دے دفتر وچ 1918 تک کم کیتا۔ اپنے جدی پنڈ واپس آ کے اسنے اک سکول ادھیاپک وجوں کم کرنا شروع کر دتا۔ پر ایہہ لمبے سمیں لئی نہیں سی، کیونکہ اسدی اصل دلچسپی دیش دی آزادی دے سنگھرش وچ سی (جوش، 1991،

l(p4, 5

سوہن سنگھ دا مڈھلا جیون بہت ہی ترس یوگ اتے غریبی بھریا سی۔ ایہہ اوہناں دنوں دے پینڈو جیون، خاص کر کے کسان جیون اتے اوہناں دی غریبی دا اک چتر پیش کردا ہے۔ 19ویں صدی دے آخری دہاکے وچ پنجابی لوکاں، خاص کر کے پینڈو آبادی دی آرتھک حالت بہت ماڑی سی۔ اسنے اپنی سوے-جیونی وچ اپنے پریوار اتے عام جنتا دی سماجک-آرتھک ستھتی دیاں کجھ جھلکیاں بیان کیتیاں ہن۔ "میرے پتا دا نام لال سنگھ اتے میری ماتا دا نام دیال کور سی۔ ساڈا اک غریب، قرضائی پریوار سی۔ اک کسان پریوار وچ پتر دا جنم اوہناں دنوں وچ کوئی بہتی گھٹنا نہیں سی۔ بچے پیدا بندے سن اتے مر جاندے سن۔ جیکر پر ماتما نے ایہہ چاہیا، تاں اجیہی دھارنا سی۔ اس سمیں دا پرچلت فلسفہ ایہہ سی کہ "سبھ مایہ ہے"، "بھاؤ ایہہ کہنا ہے کہ لوک استغفے دے فلسفے دی پالنا کردے ہن" (جوش، 1991، پی 1) |

پرسدھ کمیونسٹ آگؤ ہرکشن سنگھ سرجیت نے جوش دے مڈھلے جیون بارے دسدیاں کیتاں کہ اوہ اک غریب کسان پریوار وچوں سی اتے چھوٹے بچے وچ وی اوہ پشو چار کے اپنے پتا دی مدد کردا سی۔ پریوار اپنا گزارا چلاؤن لئی سنگھرش کر رہا سی، اتے اس دے پتا لئی اسنوں نیت سکول بھیجنا مشکل سی۔ ایہناں چنوتیاں دے باوجود سوہن سنگھ جوش سخت محنت اتے لگن صدقہ انٹرمیڈیٹ دی پریکھیا پاس کرن وچ کامیاب رہے۔ پھر اسنے نوکری دی بہال کرنی شروع کر دتی اتے کئی طرحاں دیاں عجیب و غریب نوکریاں کیتیاں، اس شوشن دا انوبھو کیتا جسدا بہت سارے مزدوراں نوں ساہننا کرنا پیندا ہے (سرجیت، 1991) |

جوش دی راجنیتی وچ پہلی حاضری

سوہن سنگھ جوش وچاراں، دلیری، سرگرمی اتے قدرتی ستنترتا سینانی سن۔ اپنی جوانی وچ، اسنے اپنے آپ نوں فارسی بھاشا اتے سکھ دھارمک سابت جویں کہ خالصہ سماچار، پنتھ سیوک، اتے پنجاب درپن سمیت وکھو کھ سابتاں وچ لین کر لیا۔ حالانکہ، جوش خالصہ سماچار پکھی سرکار دیاں نیتیاں توں نراش ہو گیا، کیونکہ اخبار دھارمک اتے راجنیتک مدعیان 'تے چیف خالصہ دیوان دے سکھ جاگیرداراں دے وچاراں نوں درساؤندا سی۔

پر ایہہ روزانہ اکالی سی جس نے جوش دا سارا نظریہ بدل دتا۔ اوہ سمپادکی، کویتاواں اتے لیکھ پڑھن لئی اخبار دیاں بریٹیش وروڈھی نیتیاں توں پریرت سی۔ سوہن سنگھ جوش اکالی دے نام توں اینا پریرت سی جو کہ سکھ فوج دے مہان سکھ جرنیل پھولا سنگھ اکالی توں لیا گیا سی جسنے مہاراجہ رنجیت سنگھ دے راج سمیں سکھ اتہاس وچ اپنی پچھان بنائی سی۔ اس لئی ایہہ روزانہ اکالی نیتیاں سن۔ جس نے اسنوں 1920 دی اکالی گردوارہ لہر وچ شامل کیتا۔ علی رضا نے ورنن کیتا اتے حوالہ دتا (غدر ڈائریکٹری-1934, 270-71, آئیوار/وی/6/262/27) "اکالی برٹین لہر وچ اک پرمکھ حصہ لیا اتے اس نوں دتا گیا۔ اکالی دیواناں وچ اپنے ہنسک بھاشناں کارن "جوش" (اگ والا)۔ 1921 وچ اسنے ہرمندر صاحب، امرتسر دیاں چابیاں دے قبضے دے سوال نوں لے کے سکھاں وچ سرکار وروڈھی اندولن نوں بھڑکاون وچ مدد کیتی اتے 1922 وچ گورو-کا-باغ دے مورچے توں پیدا ہوئے اندولن نال اپنی پچھان پرمکھتا نال کیتی اتے اک بن گیا۔ شرومنی گردوارہ پربندھک کمیٹی دے ممبر س۔ جوش نوں اکتوبر 1923 وچ اکالی آگؤ دے سازش کیس وچ گرفتار کیتا گیا سی۔ اجے وی مقدمے ادھین اوہ شرومنی اکالی دل (رضا، 2013) دا ممبر چنیا گیا سی۔ اس سمیں ہندو، مسلمان اتے سکھ شانتی نال رہندے سن۔ بھاویں سوہن سنگھ جوش آپ اک ڈونگھے دھارمک ویکتی سن، پر اوہناں دا شروع توں ہی کسے وی دھرم پرستی کوئی پکھپات نہیں سی۔ جدوں گوردواریاں نوں انگریز سامراجی کٹھپتلی ظالمان دے ہتھوں آزاد کرواؤن لئی اکالی لہر شروع ہوئی تاں اس نے آزادی گھلاٹیاں دی بھومکا نبھائی۔ تحریک سوہن سنگھ نے جوش نال اپنے آپ نوں اس کارج وچ شامل کیتا اتے شرومنی اکالی دل دا جنرل سکتر بن گیا۔ اوہ لاہور سازش کیس دے ملزمان وچوں اک سی اتے اکالیاں دے کٹڑپنتھی دھڑے دا ساتھ دندا سی، جسنے انگریزاں نال سمجھوتہ کرن توں انکار کر دتا سی۔

اکالی لہر گردوارے دی آزادی لئی نرول دھارمک لہر سی پر بہت جلدی ایہہ سامراج وروڈھی لہر دا حصہ بن گئی۔ سوہن سنگھ جوش اتے اس دے ساتھی (سنگھ، 1984, پنہ 106) کارن اس نے سیاسی پاتر لیا۔ 1920 توں 1925 تک گردوارہ لہر وچ بہت ساریاں دکھدانی گھٹناواں واپریاں، جیہناں وچ گردوارہ بابے دی بیر، ننکانہ گھلوگھارا، گردوارہ گنگا سر، گورو کا باغ آدی شامل بن،

اس لہر دے سٹے وجوں سوہن سنگھ جوش نوں 1922 وچ گرفتار کر لیا گیا، اتے اوہ س. نوں تن سال دی سزا سنائی گئی سی (کمار، 2014) |

سوہن سنگھ جوش نوں گرو-کاباغ کیس وچ گرفتار کیتا گیا سی جتھے اسنے اک بھاشن دتا سی۔ اپنے جیل کال دوران، اسنوں پنجاب دیاں وکھوکھ جیلھاں جویں کہ امرتسر، ڈیرا غازی خان، لائل پور، (بن فیصلہ آباد)، منٹگمری (بن ساہیوال)، اتے ملتان کیندری جیل وچ بھیجیا گیا سی۔ پنجاب دیاں وکھوکھ جیلھاں وچ کئی ہور نامور اکالی آگؤ وی اوہناں دے نال سن، جویں، کرتار سنگھ سرلی، سادھو سنگھ، حرمن سنگھ چمک، سردار منگل سنگھ، سردار بھیرا سنگھ درد، سردار پرتا۔ b سنگھ ماسٹر سندر سنگھ لائلپوری، سردار گوپال سنگھ قومی، سردار ہربنس سنگھ گیانی، شیر سنگھ آدی آخرکار 28 اپریل 1923 نوں کیندری جیل ملتان توں رہا ہونے۔ اوہ نائکاں وجوں ہور اکالی آگؤاں نال امرتسر واپس پرتیا اتے اس دا سمنان کیتا گیا اتے ہار پا کے اک وڈے جلوس وچ کڈھیا گیا۔ جوش اتے ہور نیتاواں نے نہ صرف گردوارے دی آزادی لئی، سگوں بھارت دی آزادی لئی وی زوردار بھاشن دتے۔ اس جت نے اکالیاں دا منوبل اچا کر دتا سی اتے لوڑ پین 'تے اوہ گوردواریاں اتے دیش دی خاطر اپنیاں جاناں قربان کرن لئی تیار سن۔ گردوارہ لہر نے جوش دا قد ہور مضبوط کر دتا اتے ستمبر 1923 (جوش، 1991) وچ شرومنی اکالی دل دیاں عام چوناں وچ 15 جولائی 1923 نوں شرومنی گردوارہ پر بندھک کمیٹی دے ممبر وجوں چنے گئے۔

جوش نوں نابھہ دے مہاراجہ دی بحالی لئی چل رہے اندولن وچ ہور پرمکھ اکالی آگؤاں نال پھر گرفتار کیتا گیا ہے۔ جوش نے اپنی سوے-جیونی وچ لکھیا ہے کہ "سرکار نے اکالی لہر نوں سختی نال کچلن دا کم شروع کیتا۔ اسنے شرومنی کمیٹی، شرومنی اکالی دل اتے اوہناں نال جڑیاں ساریاں سنستھاواں اتے جتھیاں نوں "غیر قانونی جتھیندیاں" گھوشت کیتا اتے 13، 14 اکتوبر دی رات نوں 60 دے قریب آگؤاں اتے دفتری کرمچاریاں نوں دھارا 120-121 اتے 124 لے آدی تحت جنگ چھیڑن لئی گرفتار کیتا۔ بادشاہ دے ورودھ اتے سکھ راج دی ستھاپنا" (جوش، 1991، p62) | اس کیس نوں اکالی سازش کیس وی کیہا جاندا ہے۔

لبرٹی اتے مہان لبرٹیرین

سیاسی لوکاں دا من پسند منورجن اتے جیل وچ سمان بتاؤن دا اکو اک طریقہ ہے کتاباں اتے سیاسی سابت دا ادھین کرنا۔ جیل دے دوران جوش ایہناں کارناں کرکے وکھوکھ قسماں دا سابت، راجنیتک سابت وی پڑھدا سی، خاص طور 'تے پستک 'پھریڈم اینڈ دا گریٹ لبرٹیرین'، جس نے سوہن سنگھ جوش دے وچاراں دی دنیاں نوں بدل دتا سی۔ اوہ اک ستنترتاوادی سی، اوہ اک کرانتی کاری وی بن گیا اتے اسنے سماج واد، مارکس، اینگلز اتے لینن بارے سوچنا شروع کر دتا۔ جوش

نے اپنی سوے-جیونی وچ لکھیا ہے کہ "میں اپنے سیاسی دکھ نوں ودھاؤن لئی جیل وچ اپنا زیادہ تر سماں سیاسی سہت دا ادھین کرن وچ بتاؤن دا فیصلہ کیتا۔ میری خوش قسمتی نال، میرے پنڈ دے دوست صورت سنگھ، جو اس سمیں برکلے یونیورسٹی کیلیفورنیا دا وديارتھی سی، نے مینوں کجھ چنگیاں کتاباں بھیجیاں سن۔ اوہ ہندوستان غدر پارٹی، پھرانسسکو دے مکھ پتر ہفتہ وار غدر دا سمپادک سی۔ کتاباں زیادہ تر سیاسی سن۔ اوہناں وچوں اک سی 'لبرٹی اینڈ ڈگریٹ لبرٹیرین، جو ٹی۔ سپریڈنگ دوارا سنکلت کیتا گیا سی۔ اس وچ کرانتی کاری سمگری سی جس نے میرے ساہمنے اک نوین دنیاں کھولھ دتی۔...ایہہ اوہ کتاب سی جو میرے ہتھاں وچ پئی اتے میرے بھوکھ دے جیون اتے گتیودھیاں نوں پرہاوت کیتا۔ میں ہن اوہ نوجوان نہیں سی جو میں اس کتاب دے ساہمنے آؤن توں پہلاں سی کیونکہ اس نے میرے جیون نوں بدلن دی پرکریا شروع کیتی سی۔ اسنے میرے دماغ دے ساہمنے شاہدک طور 'تے نوین درش کھولھ دتے سن" (جوش، 1991)۔

l(p68,69

کرتی پڑاے توں بھارتی کمیونسٹ پارٹی تک

دے ہندو-جرمن سازش دے مقدمے توں بعد، سنیکت راج اتے کینیڈا توں بہت سارے غدری 1917 ممبر پنجاب دے راجنیتک درش وچ چلے گئے اتے 1920 دے دباکے وچ کھبے پکھی پنجابی دے ابھار نوں پرہاوت کیتا۔ غدر لہر نے 1926 وچ سنتوکھ سنگھ دی سنپادنا بیٹھ کھبے پکھی میگزین کیرتی دی ستھاپنا لئی پریرت کیتا، اس نوں بریٹیش راج دی آزادی اتے پنجاب وچ کساناں اتے مزدوراں دے ادھیکاراں دوواں دی رکھیا کرن والے پہلے راجنیتک میگزیناں وچوں اک بن گیا۔ میگزین دا پرکاشن 1928 وچ سوہن سنگھ جوش دوارا کرتی کسان پارٹی، اک راجنیتک سنگٹھن دی ستھاپنا دوارا کیتا گیا سی جو اک مارکسوادی ڈھانچے دے اندر مزدوراں اتے کساناں دے ادھیکاراں دی رکھیا کردی سی۔ اخبار اتے پارٹی دوباں راجنیتک سنستھاواں نے غدر لہر توں وچاردھارک، وپارک اتے وتی پرہاوت پراپت کیتا۔

جیل یاترا دوران سوہن سنگھ جوش نے بہت کجھ سکھیا اتے انقلابی سہت نوں چھوہیا۔ ایہناں سہت سمیکھیاواں راہیں، اسنے آزادی، راج، جنتک اتے راج سبندھاں، راجنیتک اتے آرتھک پرنالیاں، اتے امریکہ اتے سوویت یونین دے سنویدھاناں بارے اتے سکھ دھرم بارے وی جانیا۔ لاہور قلعے دی جیل وچ اکالی دل دے بہت وڈے آگؤ اوہناں دے نال سن۔ جیہناں وچ تیجا سنگھ سمندری، ماسٹر تارا سنگھ، سیالکوٹ دے س.گرچرن سنگھ وکیل، س.باغ سنگھ وکیل، س.سرمرکھ سنگھ جبل آدی شامل بن۔ دوجے پاسے کجھ غدری آگؤ وی لاہور قلعے دی جیل وچ سن۔ اوہ سن کیپٹن رام سنگھ، اک سیوامکت فوجی، کاماگاتامارو پرسدھی دا رائے سنگھ، سردار سیوا سنگھ

ٹھیکریوالا (بعد وچّ شہید)، اتے تیجا سنگھ گھونڈ۔ جوش نے غدري آگواں توں سابت وانگ بہت کجھ سکھیا۔ سنکھیپ روپ وچّ، جوش دنوں-دن دھرم نریکھہ بندا گیا اتے اکالی آگواں نال وچار۔ وٹاندرے دوران اوہناں دا پنجابی بھاشا، دھرم اتے ہندوستان دی پورن آزادی بارے وکھرا نظریہ سی۔

اوہ سوچدا سی کہ گردوارہ لہر اکے انترم پڑاے سی اتے اوہ سکھ آگواں، خاص کرکے سکھ جاگیرداران دے کٹڑواد توں خوش نہیں سی جو اکے پاسے گردوارہ لہر دی حمایت کردے سن اتے دوجے پاسے بریٹیش سامراجواد دے لٹیرے سن۔ جدوں پنجاب سرکار نے گردوارہ بلّ پاس کیتا تان ایہہ ایم اوومینٹ سرکار نے اکالی آگواں نوں ضمانت اتے ہور شرطان سمیت رباء کرن دا اعلان کیتا۔ پنجاب سرکار دی پاڑو تے راج کرو دی نیتی نے اکالی دل نوں دھڑیاں وچّ ونڈ دتا ہے۔ سارے اکالی آگواں نوں سرکار نوں حلف نامہ دے کے رباء کر دتا گیا، پر جوش سمیت پندراں آگواں نے سرکار نوں کوئی حلف نامہ دین توں انکار کر دتا۔

آخر پنجاب سرکار نوں 27 ستمبر 1926 نوں سازش کیس واپس لین لئی مجبور ہونا پیا اتے سوہن سنگھ جوش سمیت 14 آگواں نوں بناں شرط رباء کر دتا گیا۔ (جوش، 1991، p.93). جیل وچّ، اوہ اکالی راجنیتی وچّ سنکیرن موڑ توں ودھ توں ودھ اسنتشت ہو گیا، ایہہ دعوہ کردے ہوئے کہ بستيواد وروڈھی لہر دے ساہمنے مکھ چنوتی پچھان دی ونڈ نوں دور کرنا سی۔ اکالی لیڈرشپ نال کئی بودھک اتے سریرک جھڑپاں توں بعد، اسنے اپنیاں نیتیاں لئی وکلپک وچاردھارک اتے جتھے بندک بنیاد دی کھوج شروع کیتی (جوش، 1991).

اسے سمیں دوران، بولشویوک روس نے اپنے آپ نوں گھریلو یدھ دے گھیرے وچّ پایا، اتے پچھم دے دشمن کھیتران دا ساہمنہ کیتا۔ اس توں علاوہ، یورپ وچ کمیونسٹ ودروہ دی اسپہلتا دا مطلب سی کہ روس نوں یورپینن کمیونسٹان نال اپنے روانتی سبندھاں توں باہر نویں سہیوگیاں دی بھال کرن دی لوڑ سی۔ ایہناں حالتان نے بستيوادی سنسار اتے اس دے اندر بستيواد وروڈھی لہراں نوں انترراشٹری کمیونزم (بینگسن اتے ومبش 1979) دے سنگھرش وچّ سنبھو سہیوگی بنایا۔

بستيوادی سوال 'تے لینن دا پیپر، باکو بلانا وچّ پورب دی کانگرس، اتے تاشقند وچّ پورب دی ورکرز یونیورسٹی دی ستھاپنا، یدھ توں بعد دے دور دیاں بدالیاں سیاسی سمبھاونواں، کیندر وچّ بستيوادی سنسار نال جڑے ہوئے سن۔ اس نویں کلپنا (لینن 1938) دی۔ 5 نومبر توں 5 دسمبر 1922 تک ہئی چوتھی انترراشٹری کمیونسٹ میٹنگ وچّ سننوکھ سنگھ اتے رتن سنگھ ورگے مارکسوادی وچاراں دے ہمدرد غدر پارٹی دے آگؤ کرم وار ووٹنگ ڈیلیگیٹ اتے ادھکارت آبزور بن گئے، جس نال سوویت روس اتے بھارت وچّ بستيواد وروڈھی لہر درمیان سبندھاں نوں مضبوط

کیتا گیا۔ اصل وچّ غدر پارٹی اتے پنجاب دی کرتی پارٹی (مزدور اتے کسان بھاگ) بھارت دے اتری حصیاں اتے سنیکت پنجاب وچّ بھارتی کمیونسٹ پارٹی دی ماں سنگٹھن سن۔

وچّ جوش دی ملاقات سنتوکھ سنگھ نال ہوئی، جس نے جوش نوں کیرتی نوں سمپادک 1927 وجوں بھرتی کیتا۔ ایہی ماحول سی جس نے جوش نوں اکالی لہر چھڈّ کے قومی مکھ دھارا دی سیاست وچّ آؤن لئی مجبور کیتا۔ سوہن سنگھ جوش اوہناں لوکاں وچوں اکّ سن جیہناں نے بستیاوادی پنجاب وچّ غدری پرمپرا اتے کمیونسٹ لہر دی پرمپرا نوں اکٹھے کرن دی کوشش کیتی۔ دوواں پرمپراواں نے اکّ دوجے نوں پرہاوت کیتا۔ جوش پنجاب وچّ غدری پرمپرا اتے کمیونسٹ لہر دا اکّ بلند رکھوالا بن گیا۔

کرتی ہندوستان غدر پارٹی دا اوہ انگ سی جس نے 1914-15 دے غدر کھاڑکو سنگھرش دی اسپہلتا توں بعد اپنیاں نیتیاں مارکسواد-لیننواد ولّ موڑ لئیاں سن۔ غدر پارٹی دے آگؤ اوہناں دے کٹڑواد توں چنگی طرحاں جانو سن۔ جدوں جوش نے کیرتی دے سمپادک وجوں عہدہ سمبھالیا تاں غدر پارٹی دے سبھ توں سینئر آگؤ سنتوکھ سنگھ ہسپتال وچّ آخری ساہ لے رہے سن۔ جوش نے اس نال ہسپتال وچّ ملاقات کیتی۔ سنتوکھ سنگھ نے جوش نوں اپنی دھیمی، کمبنی آواز وچّ کیہا، “تسیں بہت گرم چیزاں لکھ رہے ہو؛ جوش، 1991، پی۔ 103) جوش کہندا ہے کہ سنتوکھ سنگھ دے “ساودھان ہو کے جاؤ” شبدان دا ارتھ ایہہ سی کہ اس کول غدر پارٹی دے ہتھیار بند سنگھرش دا تجربہ سی جو سمیں توں پہلاں، صحیح تیاری اتے ملانکن دوارا شروع کیتا گیا سی۔ بھارتی ستھتی اتے سنستھاواں۔ “ساودھان ہو کے چلو” دا مطلب صرف ایہہ ہو سکدا ہے کہ “مزدوراں اتے کساناں نوں اپنے سنگھرش لڑن لئی دھیرج نال جتھیند کرو، اوہناں نوں دسو کہ اوہناں دے دوست کون ہن اتے اوہناں دے دشمن کون ہن؛ اتے، شاید، دھماکے دار۔٪ نعریاں وچّ شامل نہ ہووو” (جوش، 1991، p.104)

اس لئی ایہہ اکّ حقیقت ہے کہ 1914-15 دے ہتھیار بند سنگھرش دی اسپہلتا اتے غدر پارٹی 'تے انگریزاں دے وحشی دباء توں بعد، غدیریاں دیاں اورجاواں نوں پنجاب وچّ کرتی کسان پارٹی نوں جتھیند کرن لئی ورتیا گیا سی۔ دیش دیاں سبھ توں وڈیاں مزدور اتے کسان پارٹیاں۔

کرتی کسان پارٹی نے ہولی-ہولی اپنا ابھار شروع کیتا۔ پارٹی دے ابھار لئی پنجاب دی سیاسی، آرتھک اتے سماجک ستھتی ذمہ وار سی۔ پارٹی آگواں نے پہلاں لوکاں نوں سمجھاؤن دا فیصلہ کیتا کہ پارٹی نوں کیوں اتے کی چاہیدا ہے۔ اس دے آئیوچک روسی کرانتی توں بہت پرہاوت ہوئے اتے اوہناں نے سمان ٹیچیاں نوں پراپت کرن لئی پارٹی دا گٹھن کیتا۔ اوہناں لوکاں نوں اوہناں دے دکھ تکلیفاں توں جانو کروایا اتے جاگروک کیتا کہ کرتی کسان پارٹی پنجاب دے مزدوراں غریب

اتے بے زمینے کساناں لئی ہے۔ "کیرتی" شبد دا ارتھ ہے "محنت کرن والا"۔ پارٹی کیرتی نوں اکے اجیہے ویکتی وجوں پرہاشت کردی ہے جو اپنا کم اپنے ہتھان نال کردا ہے اتے دوجیاں دا شوشن نہیں کردا۔

ستمبر 1927 وچ دِ کرتی (اخبار) نے اپنے پاٹھکاں نوں سوچت کیتا کہ کرتی مدعیاں 'تے چرچہ کرن لئی سوہن سنگھ جوش دی پردھانگی بیٹھ 6 اتے 7 اکتوبر 1927 نوں ہوشیارپور٪ وکھے کرتی کانفرنس کیتی جاوے گی۔ کینیڈین بھاگ سنگھ نے مزدوراں اتے کساناں نوں جتھبند کرن لئی میٹنگ بلانی۔ 12 اپریل 1928 نوں جلیانوالا باغ، امرتسر وکھے وکھو وکھ ضلعیاں دے 60 توں ودھ لوکاں نے سرہسمنی نال فیصلہ کیتا کہ پی۔ مزدوراں اتے کساناں لئی کرتی کسان پارٹی دا گٹھن کیتا جا سکدا ہے اتے اس میٹنگ وچ شمولیت کیتی جا سکدی ہے۔ (جوش، بی۔ 1979)۔ پی۔

1(91)

میٹنگ وچ ایم۔ اے۔ مزید، گوپال سنگھ قومی، کدارناتھ سہگل، رام چندر، بی۔ اے۔، ماسٹر قابل “ سنگھ، فیروز اد دین منصور، اتے ڈاکٹر: ستیاپال شامل ہوئے۔ ایہہ اکے پرتیندھ میٹنگ سی جس وچ اتر پچھمی سرحد دے ورکر سن۔ صوبہ (ہن پاکستان وچ خیبر پکھتونکھاہ) اتے پنجاب دے کیندری ضلعیاں نے بھاگ لیا۔ میٹنگ وچ سوہن سنگھ جوش نوں جنرل سکر اتے لاہور دے کامریڈ ایم۔ اے۔ مزید نوں کرتی کسان پارٹی دا سنیکت سکر چنیا گیا۔ پارٹی دے ادیش اتے ادیش سن (i) بریٹیش سامراجواد توں ہر سنبھو طریقے نال پورن آزادی پراپت کرنا، مزدوراں اتے کساناں نوں ہر قسم دی راجنیتک، آرتھک، سماجک غلامی توں آزاد کرنا اتے اکے سنیکت سماج وادی گنراج دی ستھاپنا کرنا؛ اتے (ii) مزدوراں اتے کساناں نوں سنگٹھت کرنا” (جوش، 1991، پی۔ 117-118) سماج دے اس بیٹھلے پدھر 'تے کھلے کم دی سہولت لئی کرتی کسان پارٹی بنائی گئی سی، جس دی اگوائی لاہور اتے امرتسر دے کرانٹی کاریاں نے کیتی سی۔ کیرتی دا کمیونسٹ انٹرنیشنل نال سدھا سمپرک سی اتے شروعاتی دور وچ اوہناں دا سمرتھن سی۔ کرتی نے مارکسوادی وچاراں نوں پھیلا کے مزدوراں، کساناں اتے بدھیجیویاں وچ اکے نویں چیتنا لیاؤن دی کوشش کیتی۔ اسنے اوہناں نوں اکے پروگرامیٹک آرتھک سمجھوتے دے ادھار 'تے اتے جماعتی سنگھرش دی طرز 'تے اکجٹ کرن دی کوشش کیتی۔ انتم پڑا وچ، کرتی کسان پارٹی نے عملی کم 'تے دھیان کیندرت کیتا اتے کساناں دیاں کجھ اگانھ ودھو منگاں دے سمرتھن وچ اکے اندولن شروع کیتا، جوہں کہ نظراں دا خاتمہ اتے پانی اتے زمینی مال 'تے ٹیکساں نوں گھٹاؤنا آدی۔ اوہناں نے ایہناں منگاں نوں لے کے صوبے وچ کسان اندولن چھیڑیا۔ اسنے آزادی دی لہر نوں لوکاں تک پہنچایا اتے کانگرس نوں پینڈو کھیتران وچ پرویش کرن وچ مدد کیتی (براؤ، 1989، p.28)۔

میرٹھ سازش کیس وچ جوش

انہیں دنیں پنجاب وچ کھبیکھی تنّ سیاسی طاقتاں انگریز ورودھی اتے آزادی دی لہر چلا رہیاں سن۔ ایہہ طاقتاں نوجوان بھارت سبھا (NBS), غیر قانونی بھارتی کمیونسٹ پارٹی اتے کرتی کسان پارٹی سن۔ ایہناں تنان نے گٹھجوڑ دی کوشش کیتی اتے کھیتر دے وکھو وکھ چھوٹے، وکھو وکھ کھبیکھی سموہاں نوں اکٹھا کرن دی وی کوشش کیتی۔ سوہن سنگھ جوش وی NBS دا کارکن سی۔ اوہ بہت سارے لوکاں وچوں اکے سی جو NBS اتے کرتی کسان پارٹی دے اکو سمیں آگؤ سن؛ حالانکہ دوویں سنستھاواں وکھو وکھ رہیاں۔

اس سمیں تک مڑ سرگرم سی: سال دے شروع وچ، کرم سنگھ مان، جو لنڈن وچ بیرسٹر NBS وجوں سکھلائی دوران کمیونزم وچ تبدیل ہو گیا سی، نے پینڈو کھیتراں وچ کھبے پکھی پرچار دے پرسار دا پربندھ کرن لئی اکے میٹنگ کیتی سی (مکھرجی، 2004) سال 1928 نے بریٹیش سرکار نوں ڈراؤنے سپنیاں دی اکے لڑی پیش کیتی: مزدور لہر دا شاندار پیر۔ ابھار، راشٹری راجنیتی وچ اسدی ودھ رہی شمولیت اتے دوواں گھٹناواں وچ کمیونسٹاں دی بہت پرمکھ بھومکا؛ ڈبلیو پیپی دا تیزی نال پھیلنا اتے راشٹری پدھر اتے اس دی مضبوطی؛ سائمن کمیشن دوارا شروع کیتی سامراج ورودھی لوک لہر دی مڑ سرجیتی؛ بھگت سنگھ اتے اس دے ساتھیوں دیاں انقلابی گتیودھیاں؛ آخری پر گھٹو-گھٹ نہیں، کمیونسٹاں اتے راشٹروادی لیڈرشپ دے اکے حصے وچکار تاملیل ہے۔ 1929 وچ راج نے پھر حملہ کیتا۔ اوہناں دا پہلا نشانہ بے شک ڈبلیو پیپی دے کمیونسٹ سن، کیونکہ اوہ جلدی بی راشٹری مکتی اندولن دا سبھ توں مضبوط جنتک ورتارا بن گئے سن۔ اس طرحاں پرسدھ میرٹھ سازش کیس دی شروعات ہوئی، جو اصل وچ دمنکاری اپاواں دی لڑی وچ سبھ توں مہتوپورن کڑی ہے: جنتک سرکھیا ایکٹ اتے وپارک وواد ایکٹ، بھگت سنگھ اتے اس دے ساتھیوں دی پھانسی اتے اس طرحاں دے کیس۔

سوہن سنگھ جوش نوں میرٹھ سازش کیس وچ کھبیکھی اتے آزادی گھلاٹئیے نیتاواں، 1. مظفر احمد (پروفیسر) 2. ایس اے ڈانگے دے نال اسدی بھومکا لئی قید کیتا گیا سی۔
فلپ سپریٹ 4. ایس۔ وی۔ گھاٹ 5. کے۔ این۔ جوگلیکر 6. آر۔ ایس۔ نمبر 7. بینجامن پھرانسس 8. 3. ایس۔ ایس۔ مراجر 9. شوکت عثمانی 10. میر عبدل مزید 11. سوہن سنگھ جوش 12. دھارنی کانتا گوسوامی 13. اجودھیا 14. پرساد۔ جی ادھیکاری 15. پی سی جوشی 16. ایم جی دیسانی 17.

گوپین چکرورتی
گوپال چندر بساک 19. ایچ ایل بچنسن 20. رادھا رمن مترا 21. شوواکش ہارماجی جھابوالا 18.
22. کیدار۔ ناتھ سہگل 23. شمسول بڈا 24. ارجن آتمارام الوے 25. گوبندا رام چندر کسلے 26.

رادھا رمن 27. راؤ شنکر منادم تھینگدی 29. بشوناتھ مکھرجی 30. سبنا تھ بینرجی 31. کشوریلال
گھوش (سی.پی.آئی. 2023.ML) I

میرٹھ سازش کیس وی پیشاور بالشووک سازش، لاہور سازش، اتے کانپور سازش کیساں وانگ
بریٹیش سامراجواد دی اک بے بنیاد سوچ سی۔ کرتی کسان پارٹی (مزدور اتے ورتمان پارٹی) لاہور
دے سوہن سنگھ جوش کامریڈ عبدل مزید اتے بوراں دی اگوائی بیٹھ پورے پنجاب وچ ودھی پھلی۔
1928 وچ اسنوں اتر پردیش اتے بنگال وچ ستھاپت کیتا گیا سی۔ کرتی پارٹی پنجاب یوپی اتے
بنگال دے وکھو وکھ ضلعیاں وچ بہت ساریاں مزدور اتے کسان کانفرنساں کردی ہے۔ بمبئی اتے
بنگال وچ وی مزدور اتے کسان پارٹیاں دا وکاس ہو رہا سی۔ تھ بھگت سنگھ دے عین.بی.ایس.
سمیت بھارت دے سارے کمیونسٹ سموہاں وچ اک انٹیلانی سنیکت مورچہ بن رہا سی۔ ایہہ میرٹھ
کانفرنس ہی سی جس نے برطانوی سرکار نوں سازش دا کیس بناؤن لئی سچیت کیتا سی۔ سوہن
سنگھ جوش نے میرٹھ کانفرنس بارے لکھیا،

میرٹھ سازش 13 توں 15 اکتوبر 1928 نوں ہوئی سی؛ ایہہ کانفرنس ساڈے سنترتا سنگرام دے
اتہاس وچ اک مان دا ستھان رکھدی ہے کیونکہ اس نے میرٹھ کمیونسٹ سازش کیس دی سنوائی
دا آدھار بنایا سی۔ کدار٪ ناتھ سہگل نے کانفرنس دی پردھانگی کیتی اتے میں پنجاب توں
کانفرنس وچ شامل ہویا اتے بنگال توں کامریڈ فلپ سپراٹ اتے مظفر احمد نے حصہ لیا۔ کدار٪
ناتھ نے اپنے سمبودھن وچ سانیمن کمیشن دیاں ساریاں تتکالین سمسایاواں، نہرو رپورٹ، بریٹیش
بھارتی سرکار دا بالشووک پھویا، روسی انقلاب دیاں سپھلتاواں، کرتی جنتا دی ترس یوگ حالت
اتے اوہناں دے شوشن دا ذکر کیتا۔ یوپی وچ پہلی وار مزدور اتے کسان پارٹی دا گٹھن کیتا گیا سی
اتے دسمبر وچ کلکتہ وچ ہون والی آل انڈیا ورکرز اینڈ پیزینٹ پارٹی کانفرنس لئی ڈیلیگیٹ چنے
گئے سن۔ کامریڈ عبدل مزید نے جاتیواد اتے فرقہ پرستی نوں جڑھوں پٹن اتے کارخانے دے
مزدوراں نوں سکھیا میڈیکل اتے جنیبا آدی سہولتاں دے کے اوہناں دی حالت سدھارن دا متا پیش
کیتا۔ مظفر احمد نے ایہہ نقطہ پیش کیتا کہ انگریز راج دے غائب ہون توں بعد بھارت دی ستا اوہناں
دے ہتھان وچ چلی جانی چاہیدی ہے۔ مزدوراں اتے کساناں دا " (جوش، 1991) ایہہ کمیونسٹاں
دے بینر بیٹھ سارے بھارتی مزدوراں اتے کساناں دی طاقت دی ایکتا نوں روکن لئی میرٹھ سازش
کیس دا پچھو کڑ سی۔

جوش اتے کیرتی دا سیپیانی وچ رلیواں

میرٹھ سازش کیس بھارتی کمیونسٹ لہر اتے بریٹیش سامراجواد لئی میل دا پتھر بن گیا۔ کمیونسٹاں
نے اس معاملے نوں اپنے پروگرام اتے سنگٹھن لئی پرچار وچوں ورتیا، جس توں بھارتی جنتا،

مزدور، کسان، ودیارتھی اتے بدھیجیوی کمیونسٹ پارٹی ول آکرشت ہوئے۔ جدوں کہ انگریزاں نے فیصلہ کر لیا سی کہ ہن کمیونسٹ لہر نوں ستا توں روکن دا سماں آ گیا ہے جاں ایہہ بھارت وچ بریٹیش سامراجواد لئی سبھ توں وڈا خطرہ ثابت ہووے گا۔ 1934 وچ کمیونسٹ پارٹی اتے پابندی لگائی گئی سی اتے بھارت دی ساری کمیونسٹ لیڈرشپ نوں گرفتار کر لیا گیا سی اتے جولائی 1942 وچ ہٹا دتا گیا سی اتے کمیونسٹاں نوں جیل توں رباء کر دتا گیا سی (ٹرائی مہاندیپ، 2020) اتے جوش دی کرتی کسان پارٹی نے وی بھارت اتے پنجاب وچ ہور کھبے پکھی جتھبندیاں دے نال پابندی لگا دتی ہے۔

جون 1933 دے اخیر وچ، کرم سنگھ مان، اک وکیل جو لنڈن توں پرتیا سی، نے لاہور وچ کھبے پکھی ورکران دی اک میٹنگ پنجاب وچ سیپیائی نوں مڑ سرجیت کرن اتے پنرگٹھت کرن لئی بلائی، جو میرٹھ سازش معاملے اتے سموہک گرفتاریاں وچ بھاری شامل سی۔ لگبھگ بھنگ ہو گئے سن۔ مان، سجاد ظہیر دے نال، رجنی پالمے دت اتے شاہ پور سکلاتوالا ورگے CPGB موڈھیاں دے پرہاو بیٹھ لنڈن وچ کمیونسٹ وچاردھارا نوں بدلن والے چمک دار٪ نوجوان بھارتی ودیارتھیان والے "لنڈن گروپ" دا ممبر سی۔ اس دوران، سوہن سنگھ جوش اتے ایم.اے. مزید نوں وی نومبر 1933 وچ سزا بھگتن توں بعد رباء کر دتا گیا سی۔ اپریل 1934 تک، پنجاب دے بہتے "کھبے" کارکن سامراجواد ورودھی پھرنت سنگٹھن وچ کم کردے ہوئے، اک نویں کمیونسٹ گروپ وچ اکجٹ ہو گئے سن۔ لیگ۔ ایہہ پنجاب گروپ بعد وچ سیپیائی وچ رلیواں ہو گیا جدوں ایہہ سیپی دے دائرے وچ آ گیا۔ نوں مڑ لانچ کیتا گیا سی۔ جوشی فضل الہی قربان اتے عبدل وارسی نوں وی مارچ 1934 وچ رباء کر دتا گیا اتے سیپیائی گروپ (کامران، 2023) وچ شامل ہو گئے۔

اس سمیں دوران، کمیونسٹ انٹرنیشنل اتے بریٹیش کمیونسٹ پارٹی (سیپیجیپی) نے بھارتی سنترتا اندولن نوں بہت سمرتھن دتا۔ حالانکہ اس دا نانہہ پکھی نتیجہ ایہہ نکلیا کہ بھارتی کمیونسٹ پارٹی پوچھواد دا شکار ہو گئی اتے جتھے بندک معاملیاں وچ وی دخل اندازی ہو گئی۔ ایہہ کمیونسٹ ہی سی جس نے کرتی پارٹی ورگیاں کھیتی پارٹیاں نوں ختم کر کے بھارت وچ اکجٹ کمیونسٹ پارٹی بناؤن دا فیصلہ بھارتی کمیونسٹاں اتے تھوپیا، بھاویں کرتی کسان پارٹی اتے اس دے مورچے پنجاب وچ مضبوط ہو رہے سن۔ اس دے نتیجے وچوں کرتی کسان پارٹی پنجاب، کرتی سی.پی.آئی. اتے کرتی کسان پارٹی وچکار ونڈی گئی۔ جوش دے کرتی سیپیائی گروپ نے کمیونسٹ انٹرنیشنل دے فیصلے دی روشنی وچ پنجاب وچ کمیونسٹ پارٹی نوں جتھبند کرنا شروع کر دتا۔ پنجاب وچ کرتی پارٹی اتے پابندی لگا دتی گئی سی، اتے اس دے سموہاں اتے کمیونسٹاں نے پنجاب وچ خاص طور اتے مسلم آبادی وچ سیاسی کم کرنا مشکل کر دتا سی۔

وچ، کمیونسٹ انٹرنیشنل (کومنٹرن) اتے بھارتی کمیونسٹ پارٹی (سیپیائی) نے بھارتی 1936 کانگریس اتے کانگریس سوشلسٹ پارٹی دے نال "سنیکٹ پھرنت" دے حق وچ اپنی لائن بدل لئی سی۔ جدوں سی.پی.آئی، پی.سی. جوشی ہور سنگتھت ہو گئے، پنجاب وچ اوہناں دی جتھے بندی کرتی کسان پارٹی دے اندر اتے باہر ودھیرے پرتکھ اتے پرمکھ ہو گئی۔ سیپیائی گروپ دی اگوائی سوہن سنگھ جوش اتے کرم سنگھ مان کر رہے سن۔ سیپیائی پنجاب نے اردو اتے گورمکھی وچ کمیونسٹ میگزین اتے کرتی گروپ نے لال جھنڈا (لال جھنڈا) چھاپیا۔ کرتی لوکاں وچ عام طور 'تے غدر پارٹی دی اک مضبوط پرمپرا سی اپنے آپ نوں۔ اوہناں دی راجنیتک گتیو دھی دا مکھ پیرنا بریٹیش ورو دھی غصہ سی (کامران، 2023) |

پنجاب ودھان سبھا وچ جوش

ہن سوہن سنگھ جوش پنجاب وچ سی.پی.آئی. دے اگھے آگؤ بن گئے ہن۔ 1937 دیاں چوناں وچ سی.پی.آئی. نے کامنٹرن دیاں ہدایتاں انوسار پنجاب وچ کانگریس نال اکجٹ ہون دی نیتی اپنائی۔ آل انڈیا نیشنل کانگریس نوں وی پنجاب دے کمیونسٹاں دی لوڑ سی جو پینڈو پنجاب وچ ودھ توں ودھ طاقت رکھدے ہن۔ جنوری 1937 نوں ہون والیاں چوناں لئی کانگریس ولوں ست کمیونسٹ نامزد کیتے گئے سن۔ ایہناں وچ سوہن سنگھ جوش، تیجا سنگھ ستنتر، قابل سنگھ، برجپ سنگھ، بی بی رگھبیر کور، منگے رام اتے بابا رڑ سنگھ شامل سن۔

پر جوش نے کانگریس دی ٹکٹ دین توں انکار کر دتا۔ اسنے اپنی سوے جیونی وچ لکھیا، "میں پہلاں ذکر کیتا سی کہ سیپیائی اک پارٹی وجوں پابندی شدا سی، اس لئی، میں چون میدان وچ اک "ویکتی گت کمیونسٹ" وجوں کھڑا سی۔ لاہور دی سکھ نیشنلسٹ پارٹی اتے اس دے آگواں جویں گیانی بیرا سنگھ درد، گوپال سنگھ قومی، سرمکھ سنگھ چیل، اتے ہوراں نے مینوں اوہناں دی پارٹی دی ٹکٹ 'تے چون لڑن لئی زور پایا، جس نوں میں انکار کر دتا۔ پنڈت جواہر لال نہرو دا سندیش وی مینوں پہنچایا گیا سی کہ مینوں کانگریس دی ٹکٹ 'تے چون لڑنی چاہیدی ہے۔ پر میں اس نال وی سہمت نہیں ہویا اتے اپنی پارٹی اتے پارٹی پکھی آدمیاں نوں چلا گیا... چون مہم تیز ہو گئی اتے "سردار صاحب" (پنجاب دے سبھ توں وڈے زمیندار۔٪ سردار رگھبیر سنگھ سندھاوالیا، راجاسانسی دے آنرے میجسٹریٹ، ورو دھی امیدوار سن) لے آئے۔ اک بہت وڈا پوسٹر کڈھیا، جس وچ میرے 'تے "سکھ دھرم دے الٹ" ہون دا دوش لایا گیا، جس کارن میں "سکھ ووٹاں دا حقدار نہیں" سی۔ کمیونسٹ دھرم ورو دھی بن، اتے جوش اک کمیونسٹ ہے۔ اس لئی، کوئی وی سکھ اس نوں اپنی ووٹ نہیں پاؤنا چاہیدا۔" (جوش، پنہ 212) |

جوش نے پنجاب دے اک وڈے جاگیردار ورودھ اپنی جت بارے لکھیا۔ “گنتی والے دن، میں اس کمرے وچ گیا جتھے گنتی ہو رہی سی۔ بریٹیش ڈپٹی کمیشنر امرتسر ودھان سبھا ہلکے دا انچارج سی۔ جویں ہی اسنے مینوں دیکھیا، اسنے کیہا: “تسین چنتا کیوں کردے ہو؟ تسین جت گئے ہو...” انتم نتیجے نے دکھایا کہ میں لگبھگ 12000 ووٹاں دے فرق نال جتیا سی۔ ڈیلی ٹریبون نے پورے پنے ’اے اکے بینر سرلیکھ دتا سی “اکے کمیونسٹ نے پنجاب وچ سبھ توں وڈے زمیندار۔٪ نوں ہرایا”... میں ہی اکے اجیہا کمیونسٹ سی جس نے پارٹی امیدوار وجوں صوبائی چونان لڑیاں سن۔ کیرلا، بنگال اتے ہور صوبیاں وچ کمیونسٹ کانگریس دی ٹکٹ ’اے لڑے سن اتے جتے سن۔ پنجاب وچ، چار کمیونسٹ کانگریس دی ٹکٹ ’اے ودھان سبھا لئی چون جتے سن (جوش، پنے 214) |

کرم سنگھ مان نے میان اپھتکھارودین دی چون مہم وچ سرگرم حصہ لیا۔ کانگریس ہائی کمانڈ توں، جواہر لال نہرو 1937 دی چون مہم دوران اکثر پنجاب دا دورہ کردے سن اتے میٹنگاں نوں سمبودھن کردے سن۔ بریٹیش پولیس دی اک رپورٹ وچ کیہا گیا ہے: “اس ضلعے وچ اک کانفرنس دی تیاری وچ سماج وادیاں اتے کمیونسٹاں وچ بہت سرگرمی ہے جس وچ پنڈت جواہر لال نہرو دے موجود ہون دی امید ہے۔... اس دا بہتا حصہ شوشنکاری ہے اتے ایہہ سبھ اپمانجنک اتے خطرناک ہندا ہے جدوں کسے ان پڑھ درشکاں نال گل کیتی جاندی ہے۔ ایہہ سماج واد، کمیونزم اتے پتلے پردے والے بغاوت دا اکے کچا مشرن ہے، اتے ہر ستھانک شکایت، اصل جاں کلپنا، پوری طرحاں استنشٹی نوں بھڑکاون لئی شوشن کیتی جاندی ہے” (شرما، پنے 71) |

سوپن سنگھ جوش نے 1937 دیاں چونان جتن توں بعد اپنیاں یاداں وچ لکھیا، “چونان توں پہلاں، میں صرف اکے ضلع سیاسی آگوسے۔ پر میں پنجاب ودھان سبھا لئی چنے جان توں بعد راتوں-رات پورے پنجاب دے نیتاواں وچوں اکے بن گیا۔ ہر تھان میرا سواگت اتے سمنان کیتا گیا؛ اس سمیں دی اسمبلی لئی کمیونسٹ دی چون پنجابی لوکاں دیاں نظراں وچ اکے وڈی اتے نویں گل سی” (شرما، پنے 82) |

دی چون مہم نے کساناں دے سیاسی کرن دی پرکریا وچ مہتوپورن یوگدان پایا۔ امیدواراں 1936-37 دے انگریز-ورودھی جاں انگریز پکھی سیاسی رخ دے سوالاں نال چون مہم نوں ہلارا ملیا۔ اس سندربھ وچ کھیتری کسان اندولناں دا آیوجن کیتا گیا سی۔ آل انڈیا کسان سبھا دا گٹھن اپریل 1936 دے شروع وچ لکھنؤ وچ سوپن سنگھ جوش اتے منشی احمد دین دے نال پنجاب دے ڈیلیگیٹاں وجوں کیتا گیا سی۔ آل انڈیا کسان کمیٹی وچ پنجاب دی نمائندگی کرم سنگھ مان، سوپن سنگھ جوش، منشی احمد دین، اتے بوراں دوارا کیتی گئی سی (مکھرجی، پنے 208) | پنجاب اسمبلی دے

ممبر وجوں، جوش نے دبے-کچلے ورگاں دے اتھان، کھیتی سدھاراں اتے یونیونسٹ پارٹی دیاں جاگیردار سرکاراں ورودھ سنگھرش لئی مہتوپورن بھومکا نبھائی۔
سنیکت پنجاب دا آخری پڑاء اتے ونڈ توں بعد

دوجے وشو یدھ نے بھارت اتے پنجاب دی راجنیتی وچ اہم بھومکا نبھائی۔ جدوں 1939 وچ دوجا وشو یدھ شروع ہویا، اسنوں اکّ سرکھیا قیدی وجوں گرفتار کیتا گیا اتے راجستھان دی دیولی کیمپ جیل وچ نظر بند کیتا گیا، اسنوں 1943 (سنگھ، 1972) وچ رہا کیتا گیا۔ سی.پی.آئی. دیاں تنّ غلطیاں جاں فیصلیاں نال دھرم نریکھ اتے کھپیکھی سیاست برباد ہو گئی۔ (i) سیپپائی نے سامراجوادی دوجے وشو یدھ نوں لوک یدھ گھوشت کیتا جدوں ہٹلر نے سوویت یونین اتے حملہ کیتا سی۔ (ii) سیپپائی نے آل انڈیا نیشنل کانگرس دے بھارت چھٹو انڈولن دا ورودھ کیتا کیونکہ سوویت یونین یدھ وچ بریٹیش دا سہیوگی سی۔ (iii) سی.پی.آئی. مسلم لیگ دی پاکستان دی منگ اتے بہتے مسلم سیپپائی ممبر مسلم لیگ وچ شامل ہو گئے۔ اس توں علاوہ، سی.پی.آئی. اتے پنجاب دے کمیونسٹاں (خاص کرکے سوہن سنگھ جوش اتے تیجا سنگھ ستونتر دھڑے) اندرلی دھڑبندی نے پنجاب وچ کھپی لہر نوں کمزور کر دتا۔ نتیجے وجوں 1945-46 دیاں چوناں وچ جوش اتے پنجابی کھبے پکھی کوئی خاص بھومکا نہیں نبھا سکے۔

فوجا سنگھ نے دسیا کہ “جوش اکّ پکا کمیونسٹ سی کیونکہ 1947 وچ ودیشی جولے توں راجنیتک آزادی اس نوں سنتشٹ کرن وچ اسپہل رہی، اتے اسنے آرتھک آزادی لئی اپنا سنگھرش جاری رکھیا۔ اسنے اسنوں 1948 توں 1950 تک دوبارہ جیل وچ سٹ دتا، پر اسدی آتما اڈول رہی اتے اسنے نواں زمانہ دے کالماں رابیں اپنا کم جاری رکھیا جسدا اوہ کئی سالاں تک سمپادک رہا۔ 1962 وچ، جدوں بھارت اتے چینی حملہ ہویا، اسنوں اکّ وار پھر گرفتار کر لیا گیا اتے یولے کیمپ جیل کانگڑا وچ نظر بند کر دتا گیا” (سنگھ، 1972) | سوہن سنگھ جوش دا سارا جیون ریل توں جیل تک دا ہے۔ اسنے 1982 وچ اپنی موت تک پوری بھاونا نال سنگھرش جاری رکھیا۔
سٹھ

سوہن سنگھ جوش ورگے لوک صدیاں پہلاں پیدا ہوئے سن۔ اجیہے لوک ابھل بندے بن۔ جوش دی بہو-آیامی شخصیت ہے۔ اس دے نال ہی جوش اکّ پربندھک، بدھیجیوی، بلارے، آگؤ، پترکار اتے لیکھک سن۔ اپنے راجنیتک جیون دی شروعات توں، سوہن سنگھ نے پترکاری نوں سرکار دے ورودھ راشٹری پرچار دے روپ وجوں ورتیا۔ اوہ ماسٹر سندر سنگھ لائل پوری دوارا پرکاشت باغی سکھ اخبار اکالی نال جڑیا ہویا سی۔ 1925 وچ، اسنے کرانتی کاری اخبار کیرتی شروع کرن وچ مدد کیتی۔ جدوں کیرتی نے 1935 وچ پربھاتی نام لیا تاں جوش نے پھر سمپادک اتے پرکاشک

وجوں کم کیتا۔ 1943 وچ، بھارتی کمیونسٹ پارٹی نے اک نواں اخبار، جنگ آزادی شروع کیتا، اتے سوہن سنگھ نوں اسدا سمپادک نیوکت کیتا۔
 اک لیکھک وجوں جوش نے اپنی آتمکھا سمیت کئی کتاباں لکھیاں۔ جوش دیاں بیٹھ لکھیاں کتاباں نے راجنیتک کارکناں اتے سماج اتے ڈونگھی چھاپ چھڈی۔

آزادی دے پروانے پہلی وار 1944 وچ پرکاشت ہوئی، بنگالی ساہت دی ونگی، پہلی وار 1934 وچ پرکاشت، عقلی مورچیاں دا اتہاس، پہلی وار 1972 وچ پرکاشت، ہندوستان گدراہاد، اتہاس، ادبلائی 1977 وچ اتہاس، ادبات 79 وچ پرکاشت ہوئی۔ سرجانا، پہلی وار وچ پرکاشت ہویا 1974، مہان حملہ: میرٹھ سازش کیس، 197 وچ پہلی وار پرکاشت، کاماگاتا مارو دی تراسدی، 1975 وچ پہلی وار پرکاشت، بھگت سنگھ نال میریاں ملاقاتاں اتے ہور شروعاتی کرانتی کاریاں بارے، پہلی وار 1976 وچ پرکاشت، بابا سوہن سنگھ بھگتا: سنستھاپک دا جیون غدر پارٹی دی، پہلی وار 1970 وچ پرکاشت، پنجابی بولی تے بھاشا وگیانا، پہلی 1969 وچ پرکاشت، بھگتا سنگھ نالہ میریاں ملکتاں، آٹے کارا ہورا مکدل 7 اکھالے وچ پرکاشت، 1970 وچ پرکاشت اندا اتہاس، پہلی وار 1972 وچ پرکاشت، میری رس یاترا، اتے دھرم نرپکھتا نال میری کوشش: اک سوے-جیونی پہلی وار 1991 وچ پرکاشت ہوئی۔

سوہن سنگھ جوش اک معمولی پریوار نال سبندھت سن اتے اوہناں نے لوڑیندی رسمی سکھیا پراپت نہیں کیتی سی۔ اس کمی دے باوجود، اسنے بہت چھوٹی عمر وچ اپنا راجنیتک جیون شروع کیتا، اتے سمیں دے نال اوہ کمیونسٹ وچاردھارا توں پرہاوت ہو گیا۔ اوہناں نے برطانوی سامراجواد تے حملہ کیتا اتے کساناں دے سنگھرش وچ حصہ لیا۔ اس نے کمیونسٹ سنگٹھن دے کاڈراں نوں سکھلائی دین دا کم کیتا اتے جیل دیاں کٹھنایاں جھلنیاں پئیاں۔ ساریاں اوکڑاں دے باوجود، اسنے درڑھ رہے اتے اس طرحاں اک وشال درشکاں نوں جتن وچ کامیاب رہا۔ اس دے نال ہی اس نے نوجوان بھارت سبھا وچ کم کیتا جس دی ستھاپنا بھگت سنگھ اتے اس دے دوستان نے کیتی سی۔ اوہ 1928 وچ اس سنستھا دا پردھان سی اتے سکاٹ دے قتل اتے سینٹرل اسمبلی حال وچ بمب دھماکے نال سبندھت سارے انقلابی فیصلیاں توں جانو سی۔ اس تے بعد وچ میرٹھ سازش کیس وچ مقدمہ چلایا گیا اتے دوشی ٹھہرایا گیا۔

الیگزینڈر اے۔ بینگسن اے ایس۔ اینڈرس ومبش۔ (1979) سوویت یونین وچ مسلم راشٹری کمیونزم: بستنیوادی سنسار لئی اک انقلابی رنیتی۔ (سینٹر فار مڈل ایسٹرن سٹڈیز دے پرکاشن، نمبر 11). شکاگو: یونیورسٹی آف شکاگو پریس۔ 1979. پی.پی. 267, xxii. امریکی اتہاسک سمیکھیا۔

<https://doi.org/10.1086/ahr/87.1.223>

اگیات۔ (1 ستمبر، 2020) بھارت وچ کمیونسٹ اندولن دے سو سال۔

<https://thetricontinental.org/dossier/india-in-movement-communist-32> /توں

پراپت کیتا گیا

بھگوان سنگھ جوش۔ (1979) پنجاب وچ کمیونسٹ موومینٹ 1926-47. دلی: انیما پبلیشرز۔

براژ، جے. ایس. (1989) | پنجاب وچ کمیونسٹ پارٹی: بچاء دی راجنیتی۔ دلی: نیشنل بک

آرگنائیزیشن۔

بھارتی کمیونسٹ پارٹی (مارکسوادی-لیننوادی (22 نومبر، 2023) | میرٹھ سازش کیس۔

<https://cpiml.org/library/communist/india/introduction-in-movement-cpiml.org/library/communist/>

/india-in-movement-communist /توں پراپت کیتا گیا میرٹھ سازش-کیسش / 4/3

جوش، سوہن سنگھ۔ (1991) | دھرم نرپکھتا نال میری کوشش۔ نویں دلی: پیٹرنٹ پبلیشرز۔

کامران، احمد۔ (2023) | پاکستان وچ کھبے پکھی اتہاس 16.

<https://thesouthasianidea.wordpress.com/2017/02/22/a-left-the-of-history/>

16-pakistan-in /توں پراپت کیتا گیا

کمار، راکیش، (2014) گردوارا سدھار اندولن 1920-1925. جرنل آف ہیومینٹی اینڈ سوشل سائنسز

والیئم 19, انک 4, پی 33-37 | <https://www.iosrjournals.org> /iosr/

issue4-jhss/papers/Vol19

پرو: چمن لال جینیو توں سیوامکت پروفیسر بن اتے بھگت سنگھ آرکائیوز اتے رسورس سینٹر،
نویں دلی دے آنریری صلاح کار بن۔ اوہ نیوزکلک لئی کجھ مہتوپورن کتاباں اتے لکھدا ہے۔

Prof.chaman@gmail.com

بھل گئی آزادی گھلاٹینے سشیلا موہنی

پرو: چمن لال

سشیلا دیدی 5 مارچ، 1905 نوں ونڈ توں پہلاں والے پنجاب دے گجرات ضلعے دے پنڈ دتو چوہڑ وکھے اپنے جنم دا ذکر کردے ہوئے شروع کردی ہے۔ اس دے پتا کرم چند فوج وچّ اکّ میڈیکل افسر سن، جو 1927 وچّ سیوامکت ہوئے سن۔ اوہ اکّ آریہ سماجی اتے اکّ کٹڑ راشٹروادی سن۔ سیوامکتی توں بعد، اس دی نرسوارتھ سماج سیوا دے کارن، بریٹیش سرکار نے اوہناں نوں 'رائی صاحب' دا خطاب دین دی پیش کش کیتی، جس نوں اوہناں نے ٹھکرا دتا۔ اوہ بال گنگادھر تلک دے پرسنسک سن۔ اسنے اپنے سارے بچیاں لئی ڈیٹیوی سکولان وچّ سکھیا دا پربندھ کیتا، کیونکہ ایہہ راشٹروادی سکھیا کیندر منے جاندے سن۔ امرتسر وچّ جلیہانوالا باغ دے ساکے ویلے سشیلا دیدی دی عمر صرف 14 سال سی۔ اس سمیں گجراں والہ ریلوے سٹیشن (بن پاکستان وچ) نوں ساڑ دتا گیا سی اتے بدلے وچّ بریٹیش فوجاں نے شہر 'تے بوائی بنباری کیتی اتے لوکاں 'تے اتینت تشدد کیتا۔ مہاتما گاندھی نے گجراں والہ دا دورہ کیتا اتے اکّ جن سبھا نوں سمبودھن کردیاں لوکاں نوں ودیشی کپڑیاں دا بائیکاٹ کرن اتے کھادی پہنن لئی کیہا۔ سشیلا دیدی بہت پربھاوت ہوئی اتے اوہناں نے گاندھی نوں سونے دی مندری دتی۔ اسنے کھادی (بتھ نال کٹی سوتی) وی پہننی شروع کر دتی، جو اسنے اپنی ساری عمر پہننی سی، سوائے جدوں اوہ بھومیگت ہو گئی سی۔ اسنوں 1921 وچّ جالندھر وچّ اکّ راشٹروادی سکول، کنیا مہاودیالیا، (لالا دیوراج دوارا ستھاپت) وچّ بھیجیا گیا، جتھے اوہ 1927 تک رہی۔

کرانتی کاریاں دی اکّ ہور ہمدرد اتے کانگرس کارکن کماری لجاوتی سکول دی پرنسپل سی، جس نوں بعد وچّ اکّ کالج وچّ اپگریڈ کیتا گیا اتے اج تک جاری ہے۔ سشیلا دیدی راشٹروادی بھاونواں پھیلاؤن لئی اپنیاں لکھیاں کویتاواں اتے گیت گاؤندی سی۔ کٹڑپنتھی کانگریسی آگؤ دیشبندھو چترنجن داس دے سکول وچّ اوہناں دا سواگت کرن لئی اوہناں دی پھیری دوران، اسنے اپنی کویتا سنائی، جو اپنی بھاوک سی کہ اوہ اپنے ہنجھوآں 'تے قابو نہیں رکھ سکے۔

لالا لاجپت رائے دی گرفتاری 'تے، اس دوارا لکھیا گیا اکت پنجابی گیت پنجاب بھر وچ وندیا گیا۔ اس دیاں راشٹروادی گتیودھیاں دوران، اس نوں اکت پتر وچ، اس دے پتا نے اس نوں صلاح دتی کہ اجیہا کجھ نہ کرو جو اس دی فوج دی نوکری نوں پرہاوت کرے۔ اسنے واپس لکھیا کہ اپنا مشن چھڈن دی بجائے، اوہ گھر نہ جانا پسند کریگی۔ اس لئی دو سال تک اوہ گھر نہیں گیا۔ جدوں اس نے اپنے گریجوایشن دے پیپر دینے سن تاں کاکوری کیس دے ملزماں دی سنوائی چل رہی سی۔ اپنے پیپر والے دن، اسنے کاکوری کیس دے چار دوشیاں - بسمل، اشپھاک، روشن سنگھ اتے راجندر لہری نوں موت دی سزا سنائی۔ اوہ پریکھیا حال وچ بے ہوش ہو گئی اتے اپنا پہلا پیپر پورا نہ کر سکی۔ سشیلا دیدی پہلاں ہی کرائتی کاریاں دے سمپرک وچ سی۔ 1926 وچ دیہرادون وچ ہندی سہایت سمیلن دے سلاہ سماگم موقعے کینیموی جالندھر اتے نیشنل کالج لاہور دے ودیارتھی اکت دوجے نوں ملے۔ پنڈت چیت رام، جو نیشنل کالج لاہور (بھگت سنگھ دے ادھیپک) وچ ہندی دے لکچرار سن، ودیارتھیاں دی کڑی سن۔ پھر ساریاں نے بھارت ماتا دی سیوا لئی اپنے آپ نوں سمرپت کرن دا فیصلہ کیتا۔ اس سمیں HSRA گٹھن دی پرکریا وچ سی، اتے اوہ دیہرادون کانفرنس وچ بھگوتی چرن ووبرا اتے اسدی پنتی درگا بھابی نوں ملی سی۔ ووبرا چاہندی سی کہ اوہ HSRA پینپھلیٹ ونڈے جو بھارت دی آزادی دی وکالت کردے ہن، جے لوڑ ہووے تاں ہنسا دی ورتوں کرنا وی شامل ہے۔ سشیلا نے اپنے قریبی دوستاں نال گپت اتے ساودھانی نال پرچے جالندھر وچ ونڈے اتے اس دیاں کاپیاں ڈاک راہیں ادھیکاریاں نوں بھیجیاں۔ اس نال جالندھر 'چ سنسنی پھیل گئی۔

گریجوایشن پوری کرن توں بعد، سشیلا نے KMV نوں اکت سال لئی اپنیاں سیواواں دی پیش کش کیتی، پر اوہ کرائتی کاریاں نال نزدیکی سمپرک وچ رہی۔ ووبرا نے اسدی جان پچھان جے چندر ودیالنگر (نیشنل کالج لاہور وچ اتہاس دے پروفیسر اتے بعد وچ پراچین بھارت دے مشہور اتہاسکار) نال کروائی، جو HSRA دی پنجاب شاخا دے انچارج سن۔ اوہناں کیہا کہ کاکوری قیدیوں نوں رہاء کرواؤن لئی ایچ. ایس. آر. اے. نوں پیسیاں دی لوڑ سی۔ سشیلا دے پتا نے اس دے ویاہ لئی اس نوں 10 گرام توں ودھ سونا دتا سی، جس نوں اس نے کماری لجاوتی دی سرکھیا وچ رکھیا سی۔ اسنے اسنوں ودیالنگر نوں سونپ دتا۔ سشیلا ہور کرائتی کاریاں جویں یشپال (بندی گلپ لیکھک)، سمپورن سنگھ ٹنڈن (دلی کالج دے پروفیسر)، دھنونتری آدی دے نزدیکی سمپرک وچ وی آئی۔ اس نال اس دے مانسک درشتیکون وچ اکت بنیادی تبدیلی آئی۔

سشیلا دیدی پھر سائڈرس دے قتل توں بعد بھگت سنگھ دے لاہور توں بھجن اتے اوہ اتے ووبرا اوہناں نوں کلکتہ سٹیشن 'تے پراپت کرن اتے اوہناں نوں پناہ دین دی مشہور گھٹنا دا ورنن کردی ہے۔ بھگت سنگھ دے نال درگا بھابھی وی اوہناں دی 'پتنی' وجوں سن۔ سشیلا دیدی اس سمیں کلکتہ وچ چودھری چھجو رام دی دھی ساوتری دی ٹیوٹر وجوں کم کردی سی۔ اوہ دسدا ہے:

“سالانہ کانگرس سیشن کلکتے وچ ہونا سی۔ شری بھگوتیچرن سائڈرس دے قتل توں پہلاں میرے گھر کلکتے پہنچ گئے سن۔ اسدا ادیش بنگال دے کرانتی کاریاں نال سمپرک کرنا سی۔ مینوں بھابی درگا دا تار آیا کہ اوہ اپنے بھرا نال کلکتے پہنچ رہی ہے۔ میں اس تار توں کجھ نہیں کڈھ سکیا، پر بھائی بھگوتیچرن نے ترنت سمجھ لیا کہ درگا جی سردار بھگت سنگھ دے نال آ رہے بن۔ میں اتھے اوہناں دے ٹھہرن دا پر بندھ کیتا۔ اسیں اوہناں دا سواگت کرن لئی سٹیشن 'تے پہنچ گئے۔

بھائی بھگوتی نے ترنت سرد نوں پچھان لیا ar. کلین شیو اتے وال کٹے جان اتے یورپینن پہراوے وچ ہون کرکے، میں اسنوں ترنت پچھان نہیں سکیا۔ اسیں اکّ دوجے نوں جیہی پانی اتے میں ساریاں نوں سر چھجو رام جی دے گھر وچ لے آیا۔ بھگت سنگھ میرے کول کلکتے وچ رہے اتے بھائی بھگوتیچرن بھابی درگا نال لاہور پرت آئے کیونکہ کلکتے وچ ساریاں دا اکٹھے رہنا سرکھیت نہیں سمجھیا جاندا سی۔

کہانی دا بور ورنن ہے، جس وچ بھگت سنگھ دے گھر 'تے پولیس دے چھاپے وی شامل بن۔ بھگت سنگھ کسے انجان تھاں 'تے گیا سی، پر فروری وچ اوہ پھر کلکتے وچ سشیلا دیدی نوں ملن گیا، کیونکہ اوہ بمب بناؤن لئی جتن داس نوں ملن آیا سی۔ اسمبلی وچ بمب سٹن دی کاروائی نال سبندھت گھٹناواں دا کجھ الٹ برتانت ہے۔ سشیلا دیدی انوسار، بھگت سنگھ نے اس کاروائی لئی اپنے آپ نوں پیش کیتا، پر چندرشیکھر آزاد اس دے حق وچ نہیں سن۔ سکھدیو دا وی اجیہا ہی وچار سی۔ ایہہ دوجے کرانتی کاریاں دے برتانت دے الٹ ہے، جو سارے کہندے بن کہ بھگت سنگھ نے جان دی پیش کش کیتی سی، پر دوجیاں نے اس نوں ٹھکرا دتا اتے اس کاروائی لئی دو بور کرانتی کاریاں نوں چنیا، کیونکہ اوہ کسے نازک سمیں اتے چنگی طرحاں جاندے ہوئے وی اپنی لیڈرشپ نوں گواؤنا نہیں چاہندے سن۔ اوہ سائڈرس دے قتل وچ شامل ہے، جس نال اسدی جان نوں خطرہ ہووے گا۔ کیونکہ سکھدیو اس میٹنگ وچ موجود نہیں سی، اوہ بعد وچ بھگت سنگھ نوں ملیا اتے اس نوں 'اپنی جان بچاؤن دی کوشش' کرن لئی طعنے ماریا، کیونکہ اوہ جاندا سی کہ اوہ اس لئی سبھ توں ودھیا ویکتی سی۔ کاروائی بھگت سنگھ نے سموہ دیاں میٹنگاں دوبارہ بلائیاں اتے بور وکاسوادیان دے ورودھ دے باوجود، اوہناں نوں اس کاروائی لئی بٹکیشور دت دے نال بھیجن لئی مجبور کیتا۔ جان تاں اس واک دا ہندی وچ غلط انوواد ہویا ہے جان سشیلا دیدی نوں اس تتھ دا

پتہ نہیں سی۔ اوہ دسویں بے کہ سکھدیو نے بھگت سنگھ دت دیاں سانجھیاں کلکتہ کیتیاں فوٹوان دے نکاراتمک نتیجے لیاندے سن۔ سشیلا دیدی لاپور وچ ووبرا اتے درگا بھابی نال ربندی سی۔ اک وار تان ووبرا دی غیر-موجودگی وچ گھر 'تے پولیس نے چھاپا ماریا سی، پر سکھدیو اتھے درگا بھابی اتے سشیلا دیدی دے نال سی۔ کویں دوویں سکھدیو نوں بھجن وچ کامیاب ہوئے، اک دلچسپ قصہ ہے۔ اک ہور قصہ ہن پوری طرحاں بھل گیا ہے کہ کویں سشیلا دیدی ووبرا دوارا 23 دسمبر، 1929 نوں وائسرائے بمب حملے وچ شامل ہوئی، جس نے یسپال نال اس کاروائی دی یوجنا بنائی سی۔ اسنے سشیلا دیدی نوں اک بہت مہنگی ودیشی ساڑی پاؤن لئی کیہا اتے اسنوں اس ریلگڈی دا نریکھن کرن لئی کیہا جس وچ وائسرائے نے سفر کرنا سی۔ سٹیشن 'تے، جدوں وائسرائے دی ریلگڈی کھڑی سی، سشیلا دیدی نے ریلگڈی دی سندرتا نوں اندرون دیکھن دی اجازت منگی، جس نوں اوہ اک امیر عورت وانگ دکھائی دیندی سی۔ اسنے بعد وچ ووبرا نوں سوچت کیتا کہ وائسرائے نے کس ڈبے وچ بیٹھنا سی۔ بھگت سنگھ نوں جیل وچوں چھڈاؤن دی یوجنا وچ سشیلا دیدی وی شامل سی، جس وچ ووبرا نے اس منتو لئی کرائے دے مکان وچ بمب-ٹیسٹ کردے ہوئے اپنی جان گوا دتی سی۔ درگا بھابی اپنے پتی دے انتم درشن نہ کر سکی کیونکہ اوہناں نوں کرانتی کاریاں ولوں لاپور وچ راوی دریا دے کنڈھے دفنایا گیا سی، کیونکہ اوہناں دی دیہہ گھر پہنچاؤنا جوکھم بھریا سی بھگت سنگھ، راجگرو اتے سکھدیو نوں موت دی سزا سنائے جان توں بعد، دیش وچ وڈے ورودھ پردرشن ہوئے۔ گاندھی-ارون وارتا چل رہی سی۔ چندرشیکھر آزاد نے درگا بھابی اتے سشیلا دیدی نوں دلی جا کے مہاتما گاندھی نوں ملن لئی تن کرانتی کاریاں دی جان بچاؤن لئی نیوکت کیتا۔ سشیلا دیدی دے انوسار، اوہ اتے درگا بھابی گاندھی نوں ملے اتے آزاد دا سندیش دتا کہ جیکر اوہ اوہناں دیاں جاناں بچاؤندے ہن، تان کرانتی کاری پارٹی گاندھی نوں سمرپن کر دیوگی۔ سشیلا دیدی دسویں بے کہ اوہناں نوں بعد وچ پتہ لگا کہ گاندھی نے اس سبندھ وچ پوری کوشش کیتی سی۔ پر پھر، درگا بھابی دا کھاتہ وکھرا ہے۔ اسنے سپیشٹ طور 'تے گاندھی نوں درگا نوں آتم سمرپن کرن لئی کہن بارے کیہا سی، کیونکہ اوہ لیمنگٹن روڈ بمبے گولی کانڈ وچ بھگوڑا سی۔ (اس دا وسترت برتانت بابا پرتھوی سنگھ آزاد دوارا لکھی پستک دے انتکا وچ شامل ہے)۔ درگا نے کیہا کہ اوہ درگا لئی مدد منگن نہیں آئے سن، سگوں سزا سنائے گئے تن کرانتی کاریاں دی جان بچاؤن لئی آئے سن۔ درگا بھابی دے کھاتے دے انوسار، گاندھی پوائنٹ بلینک نے اس معاملے وچ دخل دین توں انکار کر دتا۔ حالانکہ سشیلا دیدی انشک طور 'تے صحیح ہے کہ مہاتما گاندھی نے موت دی سزا نوں گھٹ کرن لئی وائسرائے نال نجی پدھر 'تے کجھ اسپہل کوششاں کیتیاں سن۔ سشیلا دیدی پہلی وار 1929 وچ اپنے پتی شیام جی موہن نوں 1929 وچ

کانگریسی آگوشنو دیوی دے گھر جالندھر وچّ ملی سی۔ اوہ انقلابی پارٹی لئی کم کر رہی سی۔ موہن اکہ بور کرانتی کاری سمپورن سنگھ ٹنڈن دا ساتھی سی، جو دلی دے رامجس کالج وچّ پڑھا رہا سی۔ اپنے بھگوڑے سمیں وچّ، اسنے موہن دے گھر پناہ لئی، جس نے اسنوں پناہ دین لئی دکھ جھلنا پیا۔ بعد وچ اوہناں دا ویاہ ہو گیا۔ سشیلا دیدی کانگریس پارٹی وچّ شامل ہو گئی اتے بھارت چھڈو اندولن دوران اکہ کالینک نام، اندومتی نال جیل گئی۔

موہن نال اسدا انترجاتی ویاہ 1 جنوری 1933 نوں جیل توں باہر آؤن توں بعد ہویا سی۔ اسنے اپنے ویاہ توں پہلاں ہی اکہ اناتھ لڑکے نوں گود لیا جو اوہناں دے پریوار دا حصہ رہا جیل توں باہر آؤن توں بعد، سشیلا دیدی کانگریس پارٹی وچّ سرگرم ہو گئی اتے دلی ضلع پارٹی دی اکہ عہدیدار رہی۔ اس دی زندگی دا لیکھا-جوکھا عین اوٹ پورا؛ ایہہ صرف 1942 تک دی گلّ ہے، حالانکہ اوہ 13 جنوری، 1963 تک جیوندی رہی۔ اس دے پچھلے 20 سالوں دے برتانت لئی، کسے نوں لیکھک و دیالانکر دا حوالہ دینا پیندا ہے۔ انتکا وچّ، جنوری 1954 دے دو پتر بن، اکہ کوی ہریونش رائے بچن دوارا اتے دوجا اجمیر توں ردرت دوارا، اسنوں سنبودھت کیتا گیا سی۔ پھر 1930 دے

لیمنگٹن روڈ بمبے گولی کانڈ بارے بابا پرتھوی سنگھ آزاد دا برتانت ہے، جس وچّ درگا بھابی نے پرمکھتا نال حصہ لیا سی۔ سشیلا دیدی دے اپنے جیون دے سنکھیپ برتانت دے پاڑے نوں بھرن لئی، و دیالانکر نے ذکر کیتا کہ اوہ چھ بھیناں-بھراواں وچوں سبھ توں وڈی سی۔ جیونی لیکھک دی سمسیا ایہہ ہے کہ اسنے اسنوں یاداں دے روپ وچّ لکھیا سی، جو کہ ہور پرماتک اتہاسک برتانت ہن، پڑھن لئی دلچسپ ہن، پر کالکر مک کرم وچّ نہیں ہن۔ اس لئی، اکہ نوں کالکر دوارا ویکھنا پویگا۔ لیکھک دوارا اپنی جان-پچھان وچّ اکہ مہتوپورن تتھ ایہہ درسایا گیا ہے کہ بھگت سنگھ اتے سکھدیو جیل وچوں سشیلا دیدی راہیں اپنے ساتھیان جاں ہور لوکاں نوں چٹھیاں بھج دے سن۔ اوہ زور دے کے کہندا ہے کہ شاید بھگت سنگھ دیاں اجھیاں دو درجن چٹھیاں گم ہو گئیاں سن۔ جیکر ہاں، تاں بھگت سنگھ دیاں لکھتاں دے انجان سروتاں توں خوجے جان دی سمبھاونہا ہے۔ پر، بن ایہہ سمبھاونہا مدھم بندی جا رہی ہے، سوائے لاہور سازش کیس دیاں پنجاب آرکائیوز، لاہور دیاں سبھ توں مہتوپورن 134 فائیلوں دی اجے وی پوری کھوج نہیں کیتی گئی ہے۔ و دیالانکر نے ذکر کیتا کہ کویں سشیلا دیدی نے 1946 وچ سماج وادی سمیلن نوں سفل بناؤن لئی یتن کیتے اتے 1958 وچ دلی وچ اک پرانی کرانتی کاری سمیلن آیوجت کرن وچ وی مدد کیتی، جس وچ 400 توں ودھ جیوت کرانتی کاریاں نے حصہ لیا اتے تتکالی پردھان منتری جواہر لال نہرو نے اوہناں نال لمبی ملاقات کیتی۔ سشیلا لمبے سمیں توں لڑکیاں لئی مدن موہن سکول سنستھا نال وی جڑی ہوئی سی۔ اپنے جیون دے آخری سال وچّ، اوہ دلی میونسپل کارپوریشن دی پہلی ایلڈر مین (اکہ

پرانی معیاد، میٹر توں بعد، بن ورتوں وچّ نہیں) سی۔ اپنا کارجکال پورا کرن توں پہلاں ہی 13 جنوری 1963 نوں اسدی موت ہو گئی سی۔ جنوری 1964 وچّ اسدی پہلی برسی 'تے، دلی کانگرس دے پردھان میر مشتاق احمد نے اکّ سڑک دا نام سشیلا موہن مارگ رکھیا اتے دلی دے میئر نورودین احمد نے اپنے نام 'تے اکّ ہائی سکول دا نام سشیلا موہن گرلز ہائی سکول رکھیا۔ اوہناں دے جیون دیاں کجھ مہتوپورن گھنٹاواں نوں ڈھلے انداز وچّ بیان کیتا گیا ہے، جویں کہ سشیلا دیدی نے 1929 وچّ بھگت سنگھ نوں دیش بھگتی دیاں بھاونواں نال بھری اکّ چٹھی دے نال رکھڑی بھیجی سی کہ کلکتہ دے ہندی اخبار سوتنتر دے سمپادک نوں اسنوں پرکاشت کرن لئی دیشدھروہ دے دوشاں دا ساہمنا کرنا پیا سی۔ کتاب وچّ اتہاسک تصویراں بن، پر کیونکہ اتھے پرکاشت پنس شو ورما دے سنگریہہ توں پھوٹوکاپی کیتے گئے بن، جو بن بھگت سنگھ آرکانیوز اینڈ رسورس سینٹر، نویں دلی دا حصہ ہے، اس لئی ایہناں دی گنوتا اپنی ودھیا نہیں ہو سکی۔ اس سمیں دے لگبھگ ہر جانے-پچھانے کرانتی کاری، جو اس پستک نوں سنکلت کرن سمیں جیوت سن۔ بٹکیشور دت توں شروع ہو کے اس بھاگ وچّ بیجوئے کمار سنہا، بھگوانداس مہار، جوگیش چیٹرجی، وشوناتھ ویشمپاین، درگا دیوی ووبرا (بھابھی)، شنو دیوی، ستیاوتی، سبھدرا دیوی (جوشی؟)، کملماتھ تواری، پنڈت پرمانداس جی، کملماتھ تواری ورگے نام شامل بن۔ چترویدی، سیتا دیوی (پرنسپل چھبیل داس دی پتنی)، چودھری برہما پرکاش (دلی دے پہلے مکھ منتری)، سچیتا کرپلانی (یوپی دی مکھ منتری) ارنا آصف علی اتے کجھ ہور۔ بنارسیداس چترویدی، سابقہ سند ممبر اتے کئی کتاباں دے سمپادک۔ کرانتی کاریاں نے پرمانت لیکھک/سمپادک دا دعوہ کیتا سی کہ سشیلا دیدی نے اوہناں نوں بھگت سنگھ دیاں بہت ساریاں چٹھیاں بارے دسیا سی جو کجھ ولنٹیئراں دوارا کھوہ لئے گئے سن، جیہناں نے اوہناں نوں واپس نہیں کیتا، اتے اوہ اس بارے بہت دکھی سی۔ اک ہور دلچسپ گھنٹا دا ذکر کیتا گیا ہے کہ سائڈرس دے قتل توں بعد بھگت سنگھ دے کلکتے وچّ ٹھہرن دوران، باتھروم دے باہر اک پھٹی اتے خراب قمیض لٹک رہی سی۔ سشیلا نے اوہ قمیض کھوہ لئی اتے نویں لے آئی۔ جدوں بھگت سنگھ واپس آیا اتے اپنی قمیض بارے پچھیا، تاں اسنے تھوڑی جہی کھجھ وچّ اسنوں دسیا کہ ایہہ ضبط ہو گئی ہے اتے اسنوں اکّ نویں قمیض دے دتی ہے۔ اسنے اوہ قمیض اپنے کپڑے دے بکسے وچّ رکھی سی۔ کلکتہ دے اکّ اگھے ہندی نائک سیتارام سیکسریا نے دسیا سی کہ سشیلا دیدی نے چٹگانو دے کرانتی کاریاں لئی فنڈ اکٹھا کرن وچّ وی مدد کیتی سی۔ چھجو رام چودھری دی دھی ساوتری دیوی، جس لئی سشیلا دیدی نوں سرپرست ادھیپک وجوں بلایا گیا سی، نوں یاد ہے کہ اوہ اکّ اناتھ بچے نوں گھر لیاؤندی ہے اتے اسدی ماں لکشمی دیوی (شریمتی چھجو رام) نے سشیلا دیدی دے بھومیگت سمیں دوران اس

بچے نوں باہر لیاندا سی۔ سشیلا نے روپوش ہو کے اپنی چھوٹی بھین شانتا نوں ساوتری دیوی دی سرپرست ادھیاپکا بنایا سی۔ لکشمی دیوی سشیلا توں اپنی پر بھاوت ہوئی کہ اوہ اپنے پتی نوں دسے بناں بھگت سنگھ نوں شرن دین لئی تیار ہو گئی۔ ایہہ پستک بھگت سنگھ اتے اس دے ساتھی دے جیون اتے کماں، HSRA دیاں گتیودھیاں اتے سشیلا دیدی دیاں بھومکاواں دیاں اتہاسک گھنٹاواں دا اکّ چنگا اتے پرمانک سروت ہے۔ ایہناں ساریاں گتیودھیاں وچّ۔

ڈاکٹر ابھے کمار بہار دے پوربی چمپارن ضلعے نال سبندھت بن۔ اسنے ریکسول وچ اپنی ہائی سکول اتے انٹر-پدھری سکھیا پوری کیتی۔ ایئین کالج، پٹنا توں انگریزی وچ آنرز۔ آئی این ایم سی، دلی، دلی توں انگریزی پترکاری وچ پیجی ڈپلوما۔ اس توں بعد، اسنے انگریزی اخبار انڈین ایکسپریس وچ اک رپورٹر وجوں کم کیتا۔ بعد وچ جینیٹیو توں اچ سکھیا اتے پیئیج ڈی ڈگری پراپت کیتی۔ اوہ ورتمان وچ دلی یونیورسٹی وچ راجنیتی شاستر پڑھاؤندا ہے۔ اس دے لیکھ وکھ-وکھ اخباراں وچ چھپدے ہن۔ کئی سالوں توں اوہ روزانہ کھمبل لئی کالم لکھ رہا ہے۔ مسلم پرسنل لاء بارے اوہناں دی کتاب وی چھپ رہی ہے۔

ایمیل: debatingissues@gmail.com

آزادی دے سنگرام وچ بھگت سنگھ

ابھے کمار

طریق 23 مارچ 1931 سی اتے تہاں لاہور جیل سی۔ اس دن اکت 23 سال دے نوجوان نوں پھانسی دے کے انگریز سرکار اتے اوہناں دے دیسی ایجنٹاں نے سوچیا کہ کوئی وی بدھیجیوی اوہناں دی لٹ-کھسٹ والی ووستھا وروده بغاوت کرن دی ہمت نہیں کریگا۔ پر اج تک خونی پھانسی نے اس انقلابی نوجوان نوں ساڈے توں دور رکھیا ہویا ہے پر ظلم وروده سر اتے ہتھ چکن توں کوئی نہیں روک سکیا۔

بھگت سنگھ اج وی جیوندا ہے۔ اکت سو باراں سال پہلاں لائل پور۔٪ (پاکستان) دے پنڈ بنگا وچ اوہناں دا جنم ہویا سی، پر اوہناں دے "انقلاب زندہ باد۔٪" دے نعرے اج وی گونج دے بن۔ ظلم، دروہار، شوشن اتے اسمانتا نال لڑن لئی بھگت سنگھ دے وچار اتے وچار اج وی اونے ہی پر بہاوشالی بن، جنا کہ منکھ دوارا، منکھ دوارا، منکھی شوشن دا ایہہ سسٹم، اجے وی ختم نہیں ہویا ہے۔

بھگت سنگھ دے سپنیاں دے بھارت وچ گھٹو-گھٹ دو چیزاں غائب سن۔ پہلا سی چھوت-چھات اتے ذات-پات آدھارت سماج۔ اوہ چاہندے سن کہ بھارت ذات-پات توں چھٹکارا پاوے اتے انمنکھی سلوک جھلے رہے اچھوتیاں (دلاناں) دیاں سمسیاواں نوں ختم کرے۔ اک بور گلّ جس نے بھگت سنگھ دے دل نوں کنڈے وانگ چبھیا، اوہ سی دھرم دے ناں 'تے خون-کھرابا اتے دھرم دے آدھار 'تے گولاباری۔ بہت دکھ دی گلّ ہے کہ شہیدے آرم بھگت سنگھ دا مشن پورا نہیں ہویا۔ ایہہ کہنا غلط نہیں ہووے گا کہ ساڈے بہتے آگؤ اس دے راہ توں بھٹک گئے بن۔ اج تک بھارت ذات-پات ادھین راج کر رہا ہے اتے دھارمک فرقہ پرستی دے تناء توں مکت نہیں ہو سکیا ہے۔

بھگت سنگھ نوں چھوٹی عمر توں ہی پڑھن-لکھن دا بہت شوق سی۔ جدوں سوہن سنگھ نے سماج وادی وچار دھارا 'تے آدھارت 'کرتی' رسالے دا سمپادن کیتا تاں بھگت سنگھ اس دے سمپادکی پنیاں لئی لیکھ لکھدا سی۔ 1928 وچ، بھگت سنگھ نے "ودروہی" (باغی) نامک اسے رسالے وچ اچھوتیاں دیاں سمسیاواں بارے اکت لیکھ لکھیا۔ اوہ بھارت وچ چل رہیاں اچ-نیچ، چھوت دیاں سمسیاواں توں دکھی اتے شرمندہ سی۔ اس دے شبدان وچ، "کتا ساڈی گودی وچ بیٹھ سکدا ہے۔

اوہ ساڈی رسوئی وچ اکلا ہی پھردا ہے، پر جیکر کوئی منکھ (دلت) ساڈے نال ٹکرا جاوے تاں کیول دھرم ہی اپوتر بو جاندا ہے۔ اسیں جانوراں دی پوجا کر سکدے ہاں پر انساناں دی پوجا نہیں کر سکدے!“ (بھگت سنگھ اینڈ ایسوسی ایٹس دستاویز، راج کمل، دلی، 2003، پنہ: 226-227) |

بھگت سنگھ نوں چنتا سی کہ بھارت وچ ہر پنجواں آدمی، جو دلت ہے، انمنکھی سلوک دا شکار ہے۔ جیکر دلت کھوہ توں پانی کڈھدے ہن تاں کھوہ وی پلٹت بو جاندا ہے۔ جیکر کوئی اس دے سریر نوں چھوہ لیندا ہے، تاں اس دا دھرم اپوتر بو جاندا ہے اتے مندر وچ داخل ہون اتے دیوتے وی ناراض بو جاندا ہے۔

بھگت سنگھ ایہہ سمجھ نہیں سکیا کہ ویہویں صدی وچ وی چھوت-چھات کوں ویکھی جا سکدی ہے اتے اجیہے ظالم سسٹم وچ لوکاں دا وشواس کوں ہو سکدا ہے۔ آزادی توں بعد، چھوت-چھات نوں غیر قانونی قرار دتا گیا سی، پر اج وی چھوت-چھات اتے ادھارت پکھپات کھل عام جاں لکویں روپ وچ کیتا جاندا ہے۔ حال ہی دے بھارتی منکھی وکاس سرویکھن دے انوسار، چار وچوں اک بھارتی چھوت-چھات وچ وشواس رکھدا ہے اتے دیش دا کوئی وی دھرم، ذات، قبیلہ جاں کھیتر اس سماجک برائی توں مکت نہیں ہے۔

بھگت سنگھ توں علاوہ اس سمیں دے ہور وڈے سیاسی آگواں اتے دھارمک سدھارکاں نے وی ذات-پات اتے چھوت-چھات دی گل کیتی سی۔ گاندھی اتے مدن موہن مالویا ورگے وڈے کانگریسی آگواں چھوت-چھات دی سمسیا دا حل چاہندے سن کیونکہ ایہہ اوہناں دی سیاسی لوڑ بن گئی سی۔ جدوں انگریز سرکار نے گنتی دے ادھار اتے اپنی نیتی بناؤنی شروع کیتی تاں ہر قوم نوں اپنی قوم دی گنتی اتے طاقت ودھاؤن دی چنتا سی۔ اس پچھوکڑ وچ دلتاں نوں اپنی قوم وچ لیاؤن اتے اوہناں نوں اپنے دھرم وچ شامل کرن دا سنگھرش شروع ہویا اتے اس مقابلے وچ کئی وار دنگے اتے ہنسا وی ہوئی۔

پر اس سبھ توں علاوہ بھگت سنگھ نے اک سچے سماجک آلوچک وجوں قومی آگواں نوں چیتاؤنی دتی کہ جیکر اوہ دلتاں نال چنگا سلوک نہیں کردے تاں اوہناں نوں انگریز سرکار توں سیاسی حق منگن دا کوئی حق نہیں۔ "جدوں تسیں،" بھگت سنگھ نے کیہا، "جدوں تسیں اک منکھ نوں پین لئی پانی وی نہیں دیندے، جدوں تسیں اسنوں سکول وچ پڑھن دی آگیا وی نہیں دیندے ہو، تاں تہانوں اپنے لئی ہور حق منگن دا کی حق ہے؟" (پنہ 226)

جوں کہ بھگت سنگھ دیاں لکھتاں درساؤندیان ہن کہ اوہ سیاسی ادھیکاراں دی پراپتی لئی سماجک ادھیکاراں نوں پچھے نہیں رکھنا چاہندے سن، کانگرس دے اچّ جاتی دے نیتا سماج سدھار دے ایجنڈے نوں بالکل وی اگے ودھاؤنا نہیں چاہندے سن کیونکہ اس نال اوہناں دے بتاں نوں نقصان ہووے گا۔ پر سدھا حملہ ہویا۔ اس دی چترائی سیاسی لڑائی دے رولے نوں تیز کرن اتے راشٹروادی بھاونواں نوں بھڑکاوں وچ سی تاں جو دلت اتے جاتی دے سوال اپنے آپ الوپ ہو گئے۔ پر بھگت سنگھ نے اکت سچا کرانٹی کاری ہون دے ناطے انگریز بستیاوادی ستا دی آلوچنا کرن دے نال-نال سماجک بھید-بھاو، اسمان ووستھا اتے بھڑ بھاو 'تے آدھارت بھارتی سماج دی وی آلوچنا کیتی۔

اچھوت سمسیا دا حلّ کی سی؟ بھگت سنگھ نے اس سوال بارے لما اتے سخت سوچیا۔ اوہناں انوسار دلت بھائی چارا اصل وچ پرولیتاری جماعت ہن اتے اوہناں نوں اکجٹّ ہو کے راجنیتک اتے آرتھک لڑائی لئی حملہ کرن دی لوڑ ہے۔ "freedom"۔ "تسیں اصل وچ پرولیتاری ہو.. اکجٹّ ہو جاؤ"، بھگت سنگھ نے کیہا، "تہاڈا کجھ نہیں گواؤگا، صرف غلامی دیاں زنجیراں ٹٹّ جانگیان۔" اٹھو، اتے موجودہ سسٹم وروڈہ بغاوت کرو۔ ہولی-ہولی سدھار نال کجھ حاصل نہیں ہووے گا۔ سماجک اندولن راہیں کرانٹی کرو اتے سیاسی اتے آرتھک کرانٹی دی تیاری کرو۔ (پنہ 229)

آزاد بھارت وچ دلتاں نوں نوکریاں، ودیک سنستھاواں اتے سنسد اتے ودھان سبھا وچ راکھوانکرن دتا گیا۔ اس وچ کوئی شک نہیں کہ وڈی گنتی وچ دلت پہلی وار سکولان، کالجان، یونیورسٹیاں اتے سرکاری وبھاگاں وچ داخل ہو رہے ہن۔ اوہناں نے آکے سیاسی عہدیاں 'تے قبضہ کیتا ہے۔ پر ایہہ وی حقیقت ہے کہ اوہناں دی حالت اجے وی تسلی بخش نہیں ہے۔ منکھی ادھیکاراں دے انکڑے دسدے ہن کہ اوہ اجے وی غریبی، پکھپات اتے چھوت-چھات ورگیاں سمسیاواں توں مکت نہیں ہن۔ اس توں علاوہ، حال ہی وچ بھیڑ دی ہنسا نے اوہناں دیاں مصیبتاں وچ وادھا کیتا ہے۔

بھگت سنگھ نوں فرقو ہنسا اتے دنگے وی جھلنے پئے۔ جون 1928 وچ بھگت سنگھ نے 'کرتی' وچ اک ہور لیکھ 'فرقو دنگے' اتے اس دا اپاء' پرکاشت کیتا۔ ایہہ لیکھ لاہور دنگیاں توں تھوڑی دیر بعد لکھیا گیا سی، جس وچ ہندو، مسلمان اتے سکھ سارے ہنسا دی اگّ وچ سڑ گئے سن۔ اکت دھرم دے پیروکار دوجے دھرم دے پیروکاراں دے گھاتک دشمن ہن۔ جیکر تہانوں اس گلّ 'تے یقین نہیں ہے تاں لاہور دے تازہ دنگیاں 'تے نظر مارو... اجیہے 'چ بھارت دا بھوکھ بہت بنیرا نظر آ رہا ہے۔ دھرمان نے بھارت دے جہاز نوں ڈبو دتا ہے اتے ایہہ نہیں پتہ کہ ایہہ دھارمک دنگے بھارت توں کدوں نکلنگے۔ (پنہ 228)

جس طرحاں آج دے دور وچّ سیاسی آگؤ اتے میڈیا سیاسی لاہے لئی فرقو آگ وچّ تیل پاؤن دا کم کردے ہن، اجیہا ہی کجھ بھگت سنگھ دے سمیں وچّ وی واپریا سی اتے اوہ لیڈراں اتے میڈیا ولوں جذباتی کوچھیاں چالاں دی ورتوں توں بہت پریشان سن۔ پر اپنے وچار پرگٹ کردے ہوئے اوہ لکھدا ہے کہ: “جتھوں تک دیکھیا گیا ہے کہ ایہناں دنگیں پچھے سمپردانک آگواں اتے اخباراں دا ہتھ ہے” (پن: 218) |

کڑول دا علاج کی سی؟ بھگت سنگھ، جو کہ اکّ سمپردانک سی، آرتھک پہلوآں وچّ اکّ اپاء لبھدا سی۔ اوہ چاہندا سی کہ دھرم اتے راجنیتی نوں وکھرا رکھیا جاوے اتے جیکر لوکاں وچّ جماعتی چیتنا پیدا ہو جاوے تاں دھارمک لڑائی ختم ہو جاوے گی۔ “لوکاں نوں آپس وچّ لڑن توں روکن لئی جماعتی چیتنا دی لوڑ ہے۔ غریباں، مزدوراں اتے کساناں نوں صاف-صاف سمجھایا جانا چاہیدا ہے کہ تہاڈی اصل دشمن پونجی ہے۔ اس لئی، تہانوں اس دیاں چالاں توں دور رہنا چاہیدا ہے اتے اوہناں دے ہتھوں وچّ نہیں پینا چاہیدا ہے۔ دنیاں دے سارے غریباں دا، بھاویں ذات، رنگ، دھرم دا ہووے، دا اکو جیہا حق ہے۔ تہاڈی لڑائی اس وچّ ہے کہ تسیں دھرم، رنگ، نسل، قومیت اتے دیش دے وکھریویاں نوں مٹا کے اکّ ہو جاؤ اتے سرکار دی ستا اپنے ہتھوں وچّ لین دی کوشش کرو۔ ایہہ کوششاں تہانوں نقصان نہیں پہنچاؤنگیاں، ایہہ اکّ دن تہاڈیاں زنجیراں نوں توڑ دیویگی اتے تہانوں آرتھک آزادی دیویگی۔ (پنہ 220) |

بھگت سنگھ کسے وی دھرم نوں نہیں مندا سی حالانکہ اوہ اکّ کسان سکھ پریوار وچّ پیدا ہویا سی اتے اس دے پتا سردار کشن سنگھ آریہ سماج لہر نال جڑے ہوئے سن۔ اس لئی اس نے آرتھک پکھ توں فرقہ پرستی دی جڑھ لبھی، جس بارے لمبی چرچہ ہو سکدی ہے جو اس لیکھ دے دائرے توں باہر ہے، پر اس گلّ توں کوئی انکار نہیں کر سکدا کہ شہیدے آرم دی وچّ دھارا اتے چنتا آج وی اوبی ہے۔ اسدا اوبی ارتھ ہے جو اس دے سمیں وچّ ہویا سی۔

ڈاکٹر. روبینا یاسمین، ایسوسی ایٹ پروفیسر/چیئر پرسن، پاکستان سنڈیز وبھاگ، بہاول پور دی
اسلامیہ یونیورسٹی

سکھ راج ادھین سکھیا پرنالی 'تے مڑ دھیان کیندرت کرنا

روبینا یاسمین ڈاکٹر

سار:

سکھیا غریبی نال نجٹھن اتے کسے دی آرتھک ستھتی نوں سدھارن دے نال-نال ناگرکاں نوں اپنے، سماج اتے راج بارے جاگروکتا پراپت کرن دے یوگ بناؤن دا اک مضبوط سادھن ہے۔ اک غلط فہمی ہے کہ پورو-انگریز پنجاب ان پڑھ و سنیکاں دی دھرتی سی اتے اتھے کوئی صحیح سکھیا پرنالی نہیں سی۔ ایہہ پیپر سکھ راج ادھین سکھیا پرنالی دی پڑچول کرن 'تے کیندرت ہے؛ خاص کرکے مہاراجہ رنجیت سنگھ مہاراجہ رنجیت سنگھ دیاں ودیک نیتیاں 'تے اک جہات ماریئے تاں پتہ لگّ جاوے گا کہ اوہ پنجاب دے لوکاں، خاص کرکے مسلماناں پرتی کس حد تک کھلے دل والے اتے ادارے سن اتے ایہہ کہ اوہ اپنے لوکاں نوں سکھت کرن لئی کنا وچنبدھ سی۔ بہاویں اس کول خود کوئی رسمی سکھیا نہیں سی، پھر وی اوہ اس دی مہنتا نوں سمجھدا سی۔ مہاراجہ رنجیت سنگھ دیاں سکھیا نیتیاں دی ڈونگھی جانچ سانوں ایہہ پتہ لگاؤن لئی اگوائی کریگی کہ کی اوہ نیتیاں لوکاں نوں اوہناں دے نجی اتے پیشیور وکاس لئی اوہناں دیاں سمبھاناواں دا شوشن کرن دین لئی کھلیاں اتے سہنشیل سن۔

مکھ شبد: دھرم، سکھیا، مسلمان، سکول، مہاراجہ رنجیت سنگھ، سکھ راج۔

دھارمک آزادی، سکھیا اتے آرتھک موقعیاں تک برابر پہنچ، نریکھ نیاں دی ووستھا، اتے جان-مال دی سرکھیا کسے وی پراپکاری راج دا مکھ آدھار بن۔ گھٹگنتی ہمیشہ اپنی دھارمک پچھان نوں برقرار رکھنا چاہندا ہے اتے اوہناں ساریاں سہولتاں تک پہنچ پراپت کرنا چاہندا ہے جیہناں دا دوجے ناگرک ماندے بن۔

اکبر مہان ورگے مہاراجہ رنجیت سنگھ کسے وی بہاشا وچ پڑھ جان لکھ نہیں سکدے سن، حالانکہ وکھو وکھ بہاشاواں اتے لوکاں نال اوہناں دے سمپرک نے اوہناں نوں لوکاں نوں پڑھن اتے راج دے معاملیاں نوں سنبھالن دی کلا سکھائی سی۔ اوہ سبھ توں گتجھل دارے راجنیتک، وپارک

اتے جنگی رننیتیاں نوں وی سمجھن دے یوگ سی، اتے راج دی طرفوں فیصلے لیندا سی۔ ادابرن لئی، فارسی عدالت دی سرکاری بھاشا بنی رہی۔ حالانکہ، اسنے راج پرشاسن وچّ سادگی اتے سپیشٹا لیاندی۔ ایہہ پر بندھ کسے وی طرحاں راج دے کاروبار دی ونڈ نال کدے وی ٹکراء نہیں کردا سی۔ اسنے اپنے راج دوران سکھیا کھیتر دا سمرتھن کیتا اتے اتشابت کیتا۔ اکادمک دوارا چلائے گئے امرتسر اتے لاہور وکھے بہت سارے سکول کھولھے گئے سن، جو کہ ساری پنجابی آبادی لئی کھلھے سن۔ پنجاب وچّ تقریباً چار ہزار سکول سن، جو ہریک بھائیچارے دیاں لوڑاں پوریاں کردے سن

دھارمک سکھیا مرداں اتے عورتاں لئی وکھرے طور 'تے مفت سی۔ پنجاب وچّ ودیک ابھیاساں دے سبھ توں ویایک برتانتاں وچوں اکّ جی ڈبلیو لیٹنر نے اپنی کتاب، "پنجاب وچّ سودیشی سکھیا دا اتہاس" (4) وچّ دتا سی۔ اسنے اپنی کتاب وچّ ذکر کیتا ہے کہ ذمینداراں اتے اچّ-شرینی دے کلین لوکاں دے اپنے نجی سکول سن، اتے زیادہ تر ادھیاپک اپنے بچیاں نوں گھر وچّ پڑھاؤن لئی رکھے گئے سن۔ ادھیاپک سبھ توں ودھ ستکار والے لوک سن۔ ادھیاپکاں نوں ساریاں سہولتیاں دین دی ذمہ واری پنڈ دے دھناڈھ لوکاں دی سی۔ ایہناں ٹیوٹراں دی ذمہ واری سی کہ اوہ ودیارتھیاں نوں نہ صرف پڑھنا-لکھنا سکھاؤن، سگوں اوہناں نوں ششٹاچار اتے سماجک قدران-قیمتاں بارے سکھنت کرنا وی اوہناں دی ذمہ واری سی۔

لیٹنر اکّ اتشابی ودیک ودوان سی اتے اسنے لاہور وکھے سرکاری کالج دی ستھاپنا کیتی اتے پنجاب یونیورسٹی دے گٹھن وچّ وی سرگرم سی۔ 1882 وچّ چھپی لیٹنر دی پستک سکھ کال دوران پنجاب وچّ وکھو-وکھ قسماں دے سکولاں دا ویروا دیندی ہے۔ اسنے سکولاں دے ستھاناں، ادھیاپکاں دی یوگتا اتے طاقت، مہیناوار تنخواہاں، اوہناں دوارا پڑھائے گئے وشیاں دی یوگتا اتے ہریک سکول وچّ ودیارتھیاں دی گنتی دا وی ذکر کیتا۔

اوہناں دسیا کہ ہر مسجد، مندر، دھرم شالہ اتے گردوارے نال جڑیا سکول ہے، جتھے ودیارتھی دھارمک سکھیا پراپت کردے ہن۔ ایہناں سماجک سنستھواں، پریوار اتے دھرم وچکار گورڈا بندھن سی۔ 1860 دی لاہور ڈسٹرکٹ رپورٹ وچّ، اسیں دیکھدے ہاں کہ اس وچّ 576 رسمی سکول سن جتھے 4,225 ودوان پڑھاؤندے سن۔

وڈے پدھر 'تے، ایہہ سکول دھارمک سکولاں، جوین کہ گوردواریاں، مسجداں اتے مندران دے سمان سن، اتے رنجیت سنگھ نے ایہناں ودیک سنستھواں دے رکھنکاں دی بہت کھلھے دل نال مدد کیتی۔ شاید ہی کوئی مسجد، کوئی دھرم شالہ جان کوئی گردوارہ اجیہا ہووے جو سکول توں

بناں ہووے۔ ایہہ سکول زیادہ تر نوجواناں دی دھارمک سکھیا لئی پنڈاں وچّ سن۔ (7) مسلم سکول اتے مدرسے سپہلتاپوروک اتے راج دیاں پابندیاں توں بناں کم کردے سن، جسدا مطلب ہے کہ مسلمان ویدیارتھیاں نوں پڑھن اتے جیون اتے سماج وچّ ترقی کرن دی پوری آزادی سی۔

رنجیت سنگھ نے سکھیا نوں ودھاؤن لئی سمکالی رجھاناں دا سمرتھن کیتا۔ اپنے شاسن دے آخری دناں دوران، اسنے انگریزی سکھن نوں اتشابت کرنا شروع کیتا۔ اس گلّ دا ثبوت ہے کہ اسنے لاہور وچّ انگریزی مادھنم والے سکول ستھاپت کرن لئی اکّ عیسائی ادھیاپک دیاں سیواواں وی لئیاں سن؛ ایہناں سکولان دے پاٹھکرم وچّ عیسائیت جاں بائبل دیاں سکھیواواں دا پرچار کرن دی سخت مناہی سی۔ رنجیت سنگھ نے کسے وی انگریز مشنری نوں عیسائی سکول کھولن دی اجازت نہیں دتی حالانکہ اوہناں نوں پرء کرن دی اجازت دتی گئی سی ch پنجاب دے ہور حصیاں وچّ۔ پٹیالہ، نابہہ، جیند، کپورتھلہ اتے فریدکوٹ دے ہور سکھ راجاں نے وی بریٹیش عیسائی مشنریاں نوں سویکار کر لیا۔ دوجے پاسے، مسلماناں اتے ہندواں نوں دھارمک اتے کتامکھی سکھیا پراپت کرن دی اجازت سی۔

دربار وچّ سکھ سردار زیادہ تر پڑھے لکھے سن۔ لہنا سنگھ اکّ گنت۔شاستری اتے اکّ انجینیئر سی۔ (9) کنور نونہال سنگھ، اجیت سنگھ اتے لہنا سنگھ نے جانے۔پچھانے اکھوند علی دے ادھین گنت اتے کھگول وگیان دے اچّ سنکلپاں دا ادھین کیتا، جسوں سرحد توں لاہور وشیش طور 'تے بلایا گیا سی۔ لہنا سنگھ، اجیت سنگھ اتے عطر سنگھ نوں وی عربی دی چنگی سمجھ سی۔ (10) سکھیا دا کوئی عام جاں رسمی روپ نہیں سی۔ سکھیا لوڑ دے آدھار 'تے دتی جاندی سی۔ اداہرن لئی، فارسی سرکاری بھاشا اتے سابت دی بھاشا سی اتے کارجکاری نوکری پراپت کرن لئی ضروری سی، اس لئی بہت سارے سکول سن جیہناں وچّ فارسی نیمت طور 'تے سکھائی جاندی سی، 37.0 پرتیشت فارسی اتے اردو سکھدے سن، 41 پرتیشت عربی، 8 فیصدی ناگری (11) سکھدے بن، 6.7 فیصدی گورمکھی اتے 7 فیصدی بندی جاں ناگری سکھدے بن۔ ایہہ ساریاں بھاشاواں جویں سنسکرت، عربی اتے گورمکھی دھارمک سکھیا اتے روزگار دیاں کنجیاں سن۔ ایہہ سکول ذات جاں دھرم دی پرواہ کیتے بناں ساریاں لئی کھلھے سن۔ (12) ایہہ بہت سپیشٹ ہے کہ لاہور خالصہ دربار دے مرن والے دناں وچّ اتے 1857 توں پہلاں دے سالان وچّ اکّ پہلی درجے دی ودیک پرنالی سی جو کہ انگریزاں دی پیش کش نالوں کتے اتم سی۔ سبھ توں حیران کرن والی

گل ایہہ ہے کہ عورتاں مرداں نالوں ودھ پڑھیاں لکھیاں سن، اتے ایہہ، ڈاکٹر. لیٹنر نے دیکھیا، ہر
لنگھدے سال دے نال، ساکھرتا در ودھدی گئی۔ (13)

سودیشی سکولان دیاں وکھو وکھ شریںیاں سن: (i) پہلے مکتب، فارسی سکول نہ صرف مسلمانان
لئی، سگوں باقی سارے سمپرداواں لئی وی، (ii) مدرسے، پرائمری توں اچّ سکھیا تکّ عربی
سکول، (iii) پاتشالا، عام طور 'تے۔ بندواں نے پر باقی سارے سمپرداواں لئی وی کھولیا اتے
دھارمک ادیشان لئی سنسکرت سکھائی، (iv) گورمکھی سکول، سکھ ویدیارتھیاں لئی، گورمکھی
سکھائی، اتے (v) مہاجنی، وپار جاں آرتھک بھائیچارے لئی سکول۔ (14) بہت سارے سکولان نوں
دان پراپت ہویا۔ اتے اوہناں دے پر بندھن لئی زمین۔

سکھیا مکھ طور 'تے اسلام دے شروعاتی دور توں مسجداں وچّ دتی جاندی سی، اتے سکھ کال
دوران جاری رہی۔ مولوی جاں پڑھیاں لکھیاں عورتاں اپنے گھراں وچّ سکول چلاون دیاں سن۔ (15)
ادھیاپک زیادہ تر مسلمان سن۔ ایہناں سکولان وچّ نظامی دا سکندر نامہ، اتے اہل فضل دیاں چٹھیاں
سمیت سلیبس پڑھایا جاندا سی۔ (16) کلاسک جویں کہ گلستان، بوستان اتے سادی دیاں رچناواں
عام کورس سن۔ ایہہ سکول پڑھن لئی پرائمری جماعتاں توں سکھیا دین دے سمرتھ سن۔ عربی
کمان نوں پڑھن اتے سمجھن لئی عربی توں اچّے درجے، خاص کر کے دوائی 'تے۔ (18)

سکول لگبھگ سارے پنڈ دی مسجد، مندران اتے گوردواریاں نال جڑے ہوئے سن، جتھے زمین
کرائے توں مکت سی۔ مڈھلی، اتے کدے-کدے اچّ، پوربی شاستری اتے ستھانک سکھیا پنجاب وچّ
شامل ہون توں پہلاں ودھیرے ویاپک سی۔ (19)

پنجاب وچّ ویدیارتھیاں دی طاقت بارے وکھو وکھ انکڑے بن، پر لگبھگ 330,000 ویدیارتھی
سکولان اتے کالج وچّ فارسی، عربی اتے سنسکرت دے سارے وشے سکھ رہے سن۔ پوربی
سابت، پوربی قانون، ترک، درشن اتے دوائی نوں وی اچّے پدھر تکّ سکھایا جاندا سی۔ (20) لاہور
بہت سارے سکولان، ویدیارتھیاں اتے ادھیاپکاں دے نال ودیک گتیودھیاں دا کیندر سی۔ سال 1849-
50 اتے 1850-51 دی پنجاب دی پرشاسنک رپورٹ وچّ ایہہ ذکر کیتا گیا ہے کہ اکلے لاہور وچّ ہی
576 سکول سن جیہناں وچّ 4,225 ویدیارتھی سن۔ (21) لاہور توں علاوہ صوبے دے ہور حصیاں
وچّ وی سکول کھلھے ہوئے سن۔ اک ہور مہتوپورن نقطہ جس نوں اجاگر کرن دی لوڑ ہے اوہ
ہے ویدیارتھی-توں-سکول انویات۔ لیٹنر نے دسیا کہ 1852 دی سیٹلمینٹ رپورٹ وچّ ہوشیارپور %

ضلعے وچ ہر 1,965 پرش و دیارتھیاں لئی اک سکول سی۔ پنجاب وچ پرچلت سکھیا دا ماڈل لگبھگ مفت سی۔ (22)

ایہناں سکولوں وچ ورتے جان والے پاٹھکرم اتے پاٹھ پستکاں سکولوں دی پرکرتی اتے ادھین دے پدھر 'تے نربھر سن۔ لیٹنر نے ایہناں سکولوں وچ پڑھائے جان والے وشیاں اتے کتاباں سبندھی ساری جانکاری دا وستھار وچ ذکر کیتا سی۔ ادبرن لئی، عربی وبھاگ وچ ویاکرن، ساہت، درشن، النکار، کھگول وگیان، قانون، ترک، درشن، گنت اتے ریکھاگنت دے وشے پڑھائے جاندے سن۔

ادھیپاکاں نوں قسم دے روپ وچ بھگتان کیتا جانداسی، زیادہ تر اناج، اتے اوبناں نوں ستھانک زمینداراں دوارا "روزانہ راشن" وی ملداسی۔ سیالکوٹ دا اپنے و دیارتھیاں نوں معیاری سکھیا پردان کرن دا وشیش ذکر بے جس دی ویاکھیا شاید اس تہہ دوارا کیتی گئی بے کہ ادھیپاکاں نوں اوبناں دے ستھانک زمینداراں دوارا وادھو ماترا وچ اناج دتا جانداسی۔ (25)

ودیک ادارے سویرے 7.00 وجے کھلدے سن اتے "دوپہر" دے قریب بند ہو جاندے سن۔ آدھونک سکھیا شاستری لوڑاں دے انوسار، ہریک کلاس وچ 50 توں ودھ و دیارتھی نہیں سن۔ اس پابندی دی پالنا نوں یقینی بناؤن لئی علاقے دے صوبیدار نوں تعینات کیتا گیا سی۔ ہر و دیارتھی نوں پی کلاس وچ صحیح دھیان۔

لاہور دے مشہور مسلم سکول:

جتھوں تک لاہور دا سبندھ بے، لاہور شہر وچ چار مکھ مدرسے سکول چل رہے سن: اک خلیفہ غلام رسول دوارا موران (مہاراجہ رنجیت سنگھ دی پنتی) دی مسجد وچ چلایا جانداسی، دوجا مولوی جان محمد دوارا نور ایمان والی مسجد وچ، تیسری مسجد کھراسیاں وچ، اتے چوتھی اک فقیر بھراواں دوارا اوبناں دے فقیر خانے وچ چلائی گئی سی۔ (25) اللہ جویا نے کشمیری بازار مسجد سکول وچ قرآن اتے ہور وشیاں نوں عربی وچ پڑھایا، اسے طرحاں محمد عبدل عزیز نے فارسی اتے عربی وچ پڑھایا۔ کچا چبکسورن سکول پھیزلا دی نیڑلی مسجد وچ، ادھیپاک محمود، خسره، جس نے فارسی اتے عربی وچ مہارت حاصل کیتی، نے قرآن نوں دلوں سکھنا سکھایا۔ اسے طرحاں، مولوی نور احمد نے انارکلی مسجد دے انت عربی سکول وچ ویاکرن، ترک، مسلم قانون اتے گنت پڑھایا۔ پنڈت غوری شنکر ستار منڈی سکول وچ گنت، ترک، دوائی اتے پران ساہت پڑھاؤن لئی مشہور سن۔

لاہور وچّ بارا میاں دا سکول اکّ کالج جنا وڈا سی اتے معیاری اچّ سکھیا پردان کرن لئی جانیا جاندا سی۔ سکھ سرکار نے اس سکول نوں بہت کھلھے دل نال سہیوگ دتا۔ ایہناں سنستھاواں وچّ ایران، افغانستان اتے عرب دے وديارتھیاں نے وی سکھیا پراپت کیتی۔

اس توں علاوہ، لاہور وچّ کڑیاں لئی 18 رسمی سکول سن؛ اتے "تکنیکی سکھلائی، بہاشاواں، گنت اتے ترک" لئی پیشیور سکولان دے نال وشیش سکھیا دا کیندر وی سی۔ اتھے رسمی دھارمک سکول وی سن جو کرم وار بندواں، مسلمانان اتے سکھان نوں انت دھارمک سکھیا سکھاؤندے سن۔ "لگھو چترکاری، سکچنگ، ڈرافٹنگ، آرکیٹیکچر اتے کیلیگراپھی" وچّ ووکیشنل سکھیا پردان کرن لئی وشیش کتامکھی اتے کلا سکول وی موجود سن۔

اس توں علاوہ، پنجاب وچّ 13 توں ودھ قرآن، عربی اتے فارسی سکول "گنت، ترک، درشن اتے دوائی وچّ انت سکھیا پڑھا رہے سن۔ ایران اتے افغانستان وی۔ مہاراجے نے اس سکول دی سانبھ۔ سنبھال لئی اکّ وڈی جاگیر (وڈی جائیداد) دان کیتی سی، جو کہ بعد وچّ، بریٹیش راج دوران واپس لے لئی گئی سی۔ خواجہ سلیمان نے ڈیرا غازی خان ضلعے دے سنگروسا وکھے اک مشہور سکول وی چلایا جتھے خراسان اتے بندوستان دے بور حصیاں دے وديارتھی اچّ سکھیا پراپت کردے سن۔ سکول۔ (29)

پرسدھ مسلم ودوان اتے ادھیاپک:

پنجاب وچّ سکھ راج دوران بہت ہی ودوان اتے یوگ ادھیاپکاں اتے سکھیا شاستریاں دی اکّ لمی سوچی موجود ہے، جیہناں نوں سکھ شاسکاں دوارا اپنے نجی گزارے اتے اپنے سکولان دی سانبھ۔ سنبھال لئی اچت سمنان، دان اتے زمین ملی۔ (30) اکّ سابتکار ہاشم شاہ نوں پراپت ہویا۔ اس تھہ دے باو جود کہ اسنے شاہ احمد دی جہاد لہر وچّ سکھان وروڈھ لڑائی لڑی سی، اس دیاں ودوتا بھرپور سیواواں لئی اکّ جاگیر۔ حالانکہ، اسنے اپنی خراب صحت دے کارن دربار وچّ شامل ہون توں انکار کر دتا، دلی توں لاہور جان لئی اسنوں بھیجے گئے پیسے واپس کر دتے۔ پچھلے وچّ کیتا سی۔ اوہ بناں کسے فرقو جان دھارمک سبندھ دے اوہناں دا ستکار کردا سی۔ ایہناں وچوں سبھ توں ودھ ودوان اتے ستکارت احمد یار، قادر یار، فضل شاہ، غلام رسول اتے امام بخش سن۔

مفتی غلام سرور اوہناں لوکاں دی سوچی دیندے بن جو لاہور دے حاکم جماعت دے سن اتے اوہناں دے سابتک رتبے اتے سیواواں لئی جانے جاندے سن؛ ایہناں وچ فقیر بھراواں دا پریوار سی۔ فقیر پریوار دی دیکھریکھ بیٹھ کئی مکتب اتے سکول چلا ئے گئے

فرید-اد-دین، الہی بکھش، مفتی امام بکھش اتے سعید اسرار شاہ گلانی اپنی شاعری لئی بہت مشہور سن، (34) اتے استاد پیر بکھش اتے میاں فضل-اد-دین اپنی کیلیگری اپھی لئی۔ (35) ایہہ حیرانی والی گل ہے کہ نہ رنجیت سنگھ اتے نہ ہی دربار نے کدے وی اپنیاں فوجی جتاں جاں اس دیاں یاداں دی یاد وچ کوئی کم کرن دا آدیش دتا، حالانکہ پنجابی کویاں اتے وکھو وکھ لیکھکاں نے اپنے ہت وچ اس لئی لکھیا سی۔ لاہور دربار نے منشی سوہن لال نوں امدات-ات-تواریکھ اتے مولوی احمد یار شاہناما فارسی وچ لکھن لئی کیہا۔ رنجیت سنگھ دے درباری دیوان دینا ناتھ دے پتر دیوان امر ناتھ نے فارسی وچ ظفر نامہ رنجیت سنگھ لکھیا۔ رنجیت سنگھ دے سمیں وچ سکھاں وچ اپنا اتہاس کویتا وچ دسن دی پرمپرا سی۔ رتن سنگھ بھنگو نے 1841 وچ اپنا پراجین پنتھ پرکاس لکھیا۔ اک ہور حیرانی جنک تے ایہہ سی کہ پنجابی اس سمیں دے لیکھکاں دی چترانی اتے سرجناتمکتا دے نتیجے وچوں اک ساہتک بھاشا وچوں ستھاپت ہوئی سی جو عام پنجابی اتے اس دے کماں پرتی پیار وچوں نکلدی سی۔ (36)

پنجویں گورو نے سکھاں نوں دسوندھ جاں اپنی آمدن دا دسواں حصہ اک رلیشن لئی دین دی سفارش کیتی سی

عام لوکاں لئی بہت وڈا کارن ہے، پر پھر وی ایہہ بے مثال ہے کہ رنجیت سنگھ دی سرکار نے وی اسے طرحاں کم کیتا۔ اتے اجہیاں بور سنستھاواں اس دے چیرٹی دے مکھ پراپتکرتاواں وچوں سن۔ ڈاکٹر: لیٹنر دا کہنا ہے کہ مہاراجہ رنجیت سنگھ دے دناں وچ پنجاب اتے خاص کرکے لاہور وڈنک طور 'تے انگریزاں دے دناں نالوں 1882 تک بہتر سی جدوں اس دی کھوج پرکاشت ہوئی سی۔ اسدی کھوج درساؤندی ہے کہ رنجیت سنگھ دوارا اس دے آخری سالوں (1838-39) وچ کل مالیا اکٹھا کیتا گیا سی جو لگبھگ 1.85 ملیان پونڈ سی۔ بریٹیش بعد وچ 1.45 ملیان پونڈ اکٹھے کرن وچ کامیاب رہے۔ لیٹنر اگے دسدا ہے کہ "سکھ شاسک، پرتیشت دے طور 'تے، اکٹھی کیتی آمدن توں کمپنی نالوں سکھیا 'تے زیادہ خرچ کردے سن۔"

قاعدہ نور - پنجاب دے لوکاں نوں سکھنت کرن دا اک نواں طریقہ:

ہن، میں اک نوین پہل قدمی نوں اجاگر کرنا چاہانگا جو مہاراجہ رنجیت سنگھ نے پنجاب دے لوکاں نوں سکھنت کرن لئی کیتا سی۔ جتھے اس جانکاری دا مکھ سروت فقیر کھانہ پریوار ہے، اتھے لیٹنر نے وی اس پہل قدمی دی جانکاری دتی ہے۔ فقیر خان پریوار دے سوتراں انوسار مہاراجہ رنجیت سنگھ دی اچھا سی کہ اوہناں دے راج وچ ہر ویکتی پڑھلکھ سکدا ہووے۔ اس لئی اسنے فقیر نور دین نوں اس مقصد لئی اک کورس تیار کرن دی صلاح دتی۔ فقیر نور دین نے گورمکھی،

شاہ مکھی، اردو اتے فارسی سمیت ساریاں پرمکھ بھاشاواں دیاں بنیادی گلاں سکھن لئی "نور" (روشنی) سرلیکھ والا اکّ قاعدہ (پستکا) تیار کیتا۔ پستکا وچّ مڈھلی اتے روزانہ گنت سکھن لئی اکّ بنیادی کورس وی شامل کیتا گیا سی۔ کتابچے دیاں لگبھگ 5000 کاپیاں تیار کیتیاں گئیاں اتے پورے پنجاب وچّ نمبرداراں (پنڈ دے مکھی) وچّ ونڈیاں گئیاں۔ ہریک نمبردار نوں تنّ مہینیاں دے سمیں وچّ قاعدہ نور سکھن اتے بعد وچّ پنڈ دے پنج لوکاں وچّ قاعدہ نور دیاں پنج وادھو کاپیاں ونڈن لئی کیہا گیا سی۔ اس نوں اپنے ہتھان نال مہاراجہ رنجیت سنگھ نوں اکّ پتر لکھن دی لوڑ سی جس وچّ دسیا گیا سی کہ اوہ لکھ سکدا ہے، اتے اسنے قاعدہ نور دیاں پنج کاپیاں ونڈیاں ہن۔ نمبردار توں کاپی پراپت کرن والے پنج ویکتیاں وچوں ہریک نال ایہی پرکریا دہرائی گئی: قاعدہ سکھن توں بعد، اوہ پنڈ دے پنج ہور لوکاں وچّ ونڈن لئی قاعدہ نور دیاں پنج کاپیاں تیار کریگا۔ اس طرحاں سکھن دا سلسلہ جاری رہا اتے پنجاب وچّ لوکاں نوں سکھنت کرن لئی اکّ چین رنیکشن شروع ہو گیا۔ شروع وچّ، نمبردار اس نوں گمبھیرتا نال نہیں لیندے سن، اتے مہاراجے نوں چٹھیاں نہیں بھیجندے سن۔ اوہناں سارے نمبرداراں نوں اوہناں دی نمبرداری (پنڈ دے مکھی دا درجہ) توں ہٹا دتا گیا سی؛ اس طرحاں مہاراجہ نے قاعدہ نور دی سکھیا نوں اپنے راج وچّ لاگو کیتا۔ لیٹنر رپورٹ کردا ہے کہ 1857 دے یدھ نے اس بہت ہی لابھدائک ابھاس اتے پرمپرا نوں تباہ کر دتا، جو اس سمیں یورپ نوں پیش کرنا پیا سی، اس توں کتے اچا اتے پرہاوشالی۔

ستھ:

ستھ گڈھن لئی اسیں کہہ سکدے ہاں کہ سکھ کال وچّ سکولی سکھیا دی اکّ پرہاوشالی پرنالی سی۔ بھاشاواں اتے نسلی سموباں دے آدھار 'تے سارے لوکاں لئی وبھنّ قسم دے سکول سن۔ ایہناں سکولاں نے ودیارتھیاں نوں گیان، ہنر اتے نیتکتا سکھاؤن دے آدھار 'تے پاٹھکرم نردھارت کیتا سی۔ سپیشٹ بے کہ رنجیت سنگھ نوں سکھی تے ودیا دا بہت ستکار سی۔ بھاویں اسدی سرکار اکّ فوجی سنگھ سی، اسنے ایہناں ودیک اداریاں دی سانبھ سنبھال لئی زمین اتے پیسے دیاں گرانٹاں دے کے دیسی سکھیا اتے سابت دی پرنالی نوں مہتوپورن سہانتا دتی۔ ایہہ کہنا کوئی الجھن والی گلّ نہیں ہے کہ اوہناں نے نہ صرف موجودہ سنستھاواں دا سمرتھن کیتا بلکہ سکھیا دے کھیتر وچّ وی اسارو یوگدان پایا، بناں دھرم جاں ذات دی پرواہ کیتے گرانٹاں دتیاں۔ شاہی پریوار نوں انگریزی، ہندی اتے فارسی سکھائی جاندی سی۔ ایہہ اس گلّ دی وی پشٹی کردا ہے کہ مسلماناں اتے ہور بھائیچاریاں دی سکھیا اتے ودیک سنستھاواں، ادھیپاکاں اتے ودیارتھیاں دے طور 'تے برابر پہنچ سی۔ رنجیت سنگھ نے سمچی مسلم آبادی نوں اپنے جیون پدھر نوں سدھارن لئی نویں ہنر اتے گیان پراپت کرن دی آزادی اتے موقع دتا۔

حوالے:

1. ایچ.ٹی. پرنسیپ، پنجاب وچ سکھ شکتی دا مول اتے مہاراجہ رنجیت سنگھ دا راجنیتک جیون، سکھاں دیاں موجودہ ستھتیاں، دھرم، قنونان اتے ریتی-رواجاں دے لیکھے نال (کلکتہ: ملٹری آرپہان پریس، 1834)، 1178

2. ساہتک بھاشا وجوں پنجابی دی جت دا ابھار اس ماننا دا نتیجہ سی جو پنجاب دے سرجناتمک " لیکھکاں نے پنجاب دے لوکاں نوں دتا"۔ گریوال۔ پنجاب دی اتہاسک بھوگول، کھیتی اتہاس دا جرنل، بھاگ 1 (1980): 11.

3. <http://www.punjabspot.com/punjab/Maharaj-Ranjit-Singh.htm>

ڈبلیو. جی. لیٹنر، پنجاب وچ دیسی سکھیا دا اتہاس 4.

ڈبلیو. جی. لیٹنر، پنجاب وچ دیسی سکھیا دا اتہاس 5.

ڈبلیو. جی. لیٹنر، پنجاب وچ سودیشی سکھیا دا اتہاس 6.

7. فوجا سنگھ اتے اے.سی. اروڑا، مہاراجہ رنجیت سنگھ، راجنیتی، سماج اتے آرتھکتا، 1302.

8. ایچ. آر. گولڈنگ، پرانا لاہور؛ اک نواسی دیاں یاداں (لاہور: سنگ اے میل پربکاشن، 1924)، 1106,107

9. فوجا سنگھ اتے اے.سی. اروڑا، 307.

10. فوجا سنگھ اتے اے.سی. اروڑا، 307.

11. <https://www.dawn.com/news/577448>

12. <https://www.dawn.com/news/577448>

13. <https://www.dawn.com/news/577448>

14. فوجا سنگھ اتے اے.سی. اروڑا، 303.

15. جی. ڈبلیو. لیٹنر، پنجاب وچ سودیشی سکھیا دا اتہاس، 1882 وچ شامل ہون توں بعد (لاہور):

سنگ ای مل پربکاشن، 2002، 153

16. جی.ڈبلیو. لیٹنر، پنجاب وچّ سوڈیشی سکھیا دا اتہاس، سنّ 1882 توں بعد اتے 56. 16.
17. جی.ڈبلیو. لیٹنر، پنجاب وچّ سوڈیشی سکھیا دا اتہاس، سنّ 1882 توں بعد اتے 305. 17.
18. جی.ڈبلیو. لیٹنر، پنجاب وچّ سوڈیشی سکھیا دا اتہاس، سنّ 1882 توں بعد اتے 305. 18.
19. جی.ڈبلیو. لیٹنر، پنجاب وچّ سوڈیشی سکھیا دا اتہاس، 1882 وچّ شامل ہون توں بعد۔ 97. 19.
20. سال 1849-50 اتے 1850-51 لئی پنجاب دے پرنسپل بارے رپورٹ. کلکتہ: کلکتہ گزٹ دفتر، 1853. IOR/V/23/1, نمبر 2 : 1853.
21. جی.ڈبلیو. لیٹنر، پنجاب وچّ سوڈیشی سکھیا دا اتہاس، انیکشن توں بعد اتے 1882 وچّ، 37. 21.
22. جی.ڈبلیو. لیٹنر، پنجاب وچّ سوڈیشی سکھیا دا اتہاس، انیکشن توں بعد اتے 1882 وچّ، 26. 22.
23. جی.ڈبلیو. لیٹنر، پنجاب وچّ سوڈیشی سکھیا دا اتہاس، انیکشن توں بعد اتے 1882 وچّ، 26. 23.
24. جی.ڈبلیو. لیٹنر، پنجاب وچّ سوڈیشی سکھیا دا اتہاس، انیکشن توں بعد اتے 1882 وچّ، 26. 24.
25. کنیا لال، تاریخ اے لاہور (اجالا پرنٹرز لاہور: لاہور، اینڈی)، 154. 25.
26. فوجا سنگھ اتے اے.سی. اروڑا، 306. 26.
27. فوجا سنگھ اتے اے.سی. اروڑا، 306. 27.
28. ڈبلیو.جی. لیٹنر، 152. 28.
29. ڈبلیو.جی. لیٹنر، 309. 29.
30. ڈبلیو.جی. لیٹنر، 308. 30.
31. لپھونٹ، مہاراجہ رنجیت سنگھ، پنج دریاواں دا مالک، 176. 31.
32. مولانا التاف حسین ہالی، حیات اے جاوید، (n.p): نیشنل بک ہاؤس، (1986), 138. 32.
33. مفتی غلام سرور، تاریخ اے مکھزان اے پنجاب۔ (n.p): منشی نوک شور من، (1859), 216. 33.
34. ایچ.آر. مہتہ، پنجاب وچّ پچھمی سکھیا دے وکاس دا اتہاس (عین.پی: ونٹیج کتاباں، (1996), 34. 34.

.6

سرور، 218. 35.

36. راج-ویکتی دا ورتارا سکھ سماج اتے پنجابی سبھیچار دا ورودہابھاس بے۔ بہاشاواں جان گرنٹھاں پرتی مہاراجہ رنجیت سنگھ دی پہنچ دے کجھ پہلو۔

37. لپھونٹ، مہاراجہ رنجیت سنگھ، پنج دریاواں دا مالک، 176.

38. فقیر کھانہ پریوار دیاں ڈائریاں وچوں.

چینرمین دے ڈیسک توں پتر

سنیل بھائی دوارا پی. ایچ. ڈی

میں اپنے پتا دے نزدیکی پروارک متر نوں ملن گیا اتے میرے پتا جی پنجاب دی آزادی دے سنگھرش لئی اوہناں دے یوگدان اتے قربانی لئی اس پروار دا بہت ستکار کردے بن۔ اکت نرسوارتھ سماجک پروار دا پنجابی بھائیچارے وچ بہت ستکار ہے۔ اس دے بیٹے نے مینوں دسیا کہ اس دے پتا اپنے روزانہ جیون دیاں گتیودھیاں نوں اکت نجی ڈائری وچ درج کردے سن اتے مینوں دسیا کہ پہلی لائن جان کور اس دے پروارک میمبراں لئی اکت چیتاوانی ہے "کدے وی اپنی زندگی دا سماں برباد نہ کرو اتے آزادی دی لڑائی وچ شامل نہ ہوو۔ اس وچ عام جیون نالوں ودھ ظالم راجنیتی ہے۔ ایہہ اکت منکھ وجوں تہاڈے وکاس نوں برباد کر دیویگا۔ ایہہ ستنترتا سنگرام دے کاروبار وچ بچاء لئی بدمعاشاں اتے بیراپھیری کرن والیاں دا کھپتر ہے۔ عام لوکاں نے جذباتاں دی مار بیٹھا آ کے آزادی لئی اپنیاں جاناں قربان کیتیاں اتے چوٹی دے نیتاواں نے اوہناں نوں شطرنج دیاں کھیڈاں وچ مہرے وجوں ورتیا۔ سکھلے نیتاواں کول کوئی نیتکتا نہیں ہے اتے اوہ وبارک کاروائیاں راہیں اپنے پیروکاراں لئی قدراں-قیمتاں دی مثال قائم نہیں کر سکدے بن۔ قدراں-قیمتاں لئی اوہناں دا پرچار زبانی تک سیمت ہے اتے کدے ابھياس ولّ نہیں مڑیا۔ اوہناں وچ موقع پرستی دا اکت سانجھا چرتر ہے۔ گلاب دی تصویر دے روپ وچ بابروں جو دکھائی دندا ہے اوہ سموہ دے اندر منکھتا دا سبھ توں بھیڑا روپ ہے۔ اوہ سماجک جان سبھیاچارک جان راجنیتک پارٹیاں جیہناں نے آزادی دی لڑائی وچ کدے حصہ نہیں لیا، سگوں مہارانی نوں بینتی کیتی کہ 'ایہہ دیش نہ چھڈو، تسیں سانوں اتاتھ بنا کے چھڈّ رہے ہو'۔ ستنترتا سنگرام دے میرے تزرپیاں نے مینوں بھوکھبانی کیتی کہ جیہناں نے آزادی لئی کدے لڑائی نہیں کیتی، اوہ بھوکھ وچ اپنی چلاکی نال لڑن والیاں توں نیم کھوہ کے جائز ٹھہراؤن دے حق وچ ٹیبل موڑ دینگے اتے دیش مڑ لوکاں دے راج ادھین آ جاوے گا۔ مغلان اتے انگریزاں ویلے مانیا۔ اوہ دن دور نہیں۔ اوہ اکت دن انگریزاں اتے مغلان دے ہتھوں اپنیاں جاناں قربان کرن والے اتے دکھ جھلن والے اصل آزادی گھلاٹیاں دے یوگدان نوں سٹّ کے اتے نرادر کر کے راج کرنگے۔"

جوہی بی میں ڈائری دا اگلا پنہ پلٹیا تاں مینوں اس دے پتا دا اکّ سیانا بیان ملیا “سوکھا بندہ امیری دا پتہ نہیں ہونا چاہیدا کوئی گل نہیں، پر سانوں غریبی دا پتہ ہونا چاہی دا” (اکّ ارامدائک ویکتی امیر دی زندگی توں جانو نہیں ہندا۔ لوکاں دا کوئی مدعا نہیں ہے، اسنوں پتہ ہونا چاہیدا ہے کہ غریب لوک کوہی جی رہے ہن۔)

ایہناں چیتاؤنی بھرے بیاناں نے مینوں حیران اتے پریشان کیتا اتے میں سوچیا کہ آزادی گھلائیے اوہ لوک ہن جو اپنے دیش دی آزادی لئی لڑدے ہن اتے اس ادیش لئی اپنیاں جاناں قربان کردے ہن۔ اوہناں نے دوجیاں نوں انیاں ورودھ لڑن لئی پریرت اتے پریرت کیتا، اتے لوکاں نوں اوہناں دے ادھیکاراں اتے شکتیاں توں جانو کروایا۔ مینوں یاد ہے کہ ادھکارت ریکارڈ درساوندے ہن کہ پھانسی دی سزا اتے 'کالا پانی' قید اکو بھائیچارے دے 85% توں ودھ نوں دتی گئی سی جو کہ پنجابی اتے اس توں بعد بنگالی سی۔ میں بھروسے نال کہہ سکدا ہاں کہ کانگریس ہی اک اجیہی سیاسی پارٹی سی جس وچ ہندواں دی بہو گنتی سی پر اس نے آزادی دے سنگھرش وچ بور گھٹ گنتیاں دی بھاگی داری۔ نوں کدے نظر انداز نہیں کیتا۔ اوہناں دا فلسفہ سی کہ ہریک گھٹگنتی نوں اوہی وزن ہونا چاہیدا ہے جو بہو گنتی نوں ماندا ہے۔ مسلم لیگ اتے آر.ایس.ایس. نے کدے وی لڑائی نہیں کیتی پر کانگریس دے سنترتا سنگرام دا ہر سنبھو سمیں ورودھ کیتا اتے انگلینڈ دی مہارانی نوں پتر لکھ کے کیہا، 'جیکر تسیں بھارت چھڈ کے چلے گئے تاں اسیں کوہی بچانگے؟' میں پریشان تاں ہویا پر اس ورتارے دا مقابلہ کرن دی ہمت جٹائی۔ دوہاں دیشاں وچ دھرم دے ناں 'تے نقلی راشٹرواد دا پرچار کیتا گیا۔ پنجاب دی ونڈ نے پنجابی دے سماجک چرتہ نوں کمزور کر دتا ہے اتے دیش دی مکھ دھارا دی راجنیتی وچ کوئی سیاسی گل نہیں ہے۔

میں اکّ بور دوست دے گھر گیا اتے اوہ پریوار میرے لئی اکّ نرم کونا ہے کیونکہ آزادی دے سنگھرش وچ میرے پریوار دی وڈی بھومکا اتے واپسی توں کجھ نہیں ملیا جاں سرکار بناؤن وچ چنگے عہدے دا آند مانن دی امید وچ نہیں لڑیا۔ اس دے پتا نوں اکّ وار ستادھاری پارٹی دوارا سنسد ممبر وچوں سیٹ دی پیش کش کیتی گئی سی پر اسنے ایہہ کہہ کے انکار کر دتا کہ 'میں آزادی لئی اپنی پوری کوشش کیتی، آزادی توں بعد سرکار وچ چنگے عہدے دا آند لین لئی نہیں!۔ ایہہ اتہاس درج کیتا گیا سی۔ اسدا پوتا میرا دوست سی اتے اسنے مینوں آزادی سنگرام دے سمیں اپنے دادا جی دی لکھی ڈائری پڑھن لئی کیہا۔ اس نوں پڑھدیاں مینوں آزادی گھلائییاں بارے کالے سچ دا پتہ لگا جو نہ صرف انگریزاں توں آزادی لئی لڑ رہے سن، سگوں سنگٹھن دے اندر سرووچتا لئی اکّ مہان یدھ سی کیونکہ لوکاں نوں احساس ہویا سی کہ آزادی اٹل ہے اتے جلدی جاں بعد وچ اسیں اسنوں پراپت کر لوانگے۔ ہر وار اس دے دادا جی نے اک کتھن 'تے زور دتا اتے

کئی تھواں 'تے اس دا ذکر اپنے پروارک میمبراں نوں چیتاؤنی وجوں کیتا۔ 'ستنترتا سنگرام ولّ کدے وی آکرشت نہ ہوو۔ ایہہ بیراپھیری دی اکّ پوری کھیڈ ہے اتے جو تہاڈے نیڑے دکھائی دیندے بن اوہ پہلے لوک ہون گے جو تہانوں تباہ کر دینگے۔ ایہہ چرتہ صرف کیڈر پدھر 'تے بی نہیں ہے، سگوں قومی آگؤ وی سرووچتا دیاں اجہیاں گندیاں کھیڈاں کھیڈن وچّ ودھیرے سوجھ وان بن۔ بھگت سنگھ دے اس کتھن نوں یاد کرنا میرے لئی حیران کرن والا خلاصہ سی جس نے اکّ وار کیہا سی کہ قوم دی سیما کدے اکو جہی نہیں رہندی؛ ایہہ سمیں دے نال بدلدا رہندا ہے اس لئی کدے وی سیمواں لئی اپنی زندگی نال سمجھوتہ نہ کرو۔ پتہ نہیں کس گلّ نے اس نوں اجیہا بیان لکھن لئی مجبور کیتا۔ مینوں اکّ دوہا یاد ہے

شیدوئن کی چتوئن پر لگیگے ہر برس میلے،

وطن پر مرنے والوں کا یہی نشان ہووے گا...

موٹا انوواد n: ہر سال شہیداں دیاں چکھاواں 'تے میلے لگنگے، ایہہ رہیگی دیش لئی شہیدیاں (پاؤن والیاں دی نشانی...)

اجوکی پیڑھی شکرگزار ہے اتے ساڈی زندگی نوں بہتر بناؤن لئی اپنے پرکھیاں دی قربانی دی قدر نہیں کردی۔ اوہ آوچنا کردے بن 'اوبناں نے ساڈے لئی کی کیتا۔ اوبناں دے غلط فیصلے اتے کاروائیاں دی پورتنی نہیں کیتی جا سکدی۔ 'تسین کوین امید کر سکدے ہو کہ لوک آزادی دی لڑائی وچّ پچھلیاں پیڑھیاں دے یوگدان نوں یاد کرن لئی اکٹھے ہون گے؟ میں بھگت سنگھ دی سمدادھ وچّ دیکھیا ہے جتھے آزادی لئی اپنی جان قربان کرن لئی سو توں گھٹّ لوک اس دی یاد وچّ اکٹھے بندے بن۔ اوہ دونوں پنجاباں لئی اکّ پرسدھ ہستی ہے اتے میں پاکستان دے لوکاں توں سنیا ہے کہ اسنے بھارت دی آزادی لئی لڑیا سی۔

کجھ نعرے زندگی نوں سنگھرش وچّ شامل کرن لئی لگانے گئے سن اتے اس سنگھرش دوران بہت سارے لوک مارے گئے سن۔ آزادی گھلاٹیاں دوارا دتے گئے کجھ مشہور نعرے بن "جے بند"، "وندے ماترم"، "سوراج میرا جنم سدھ ادھیکار ہے، اتے میں اسنوں پراپت کراں گا"، "مینوں خون دیو اتے میں تہانوں آزادی دیاںگا"، "کرو جاں مرو، "انقلاب زندہ باد"، "سرپھروشی کی تمنا اب ہمارے دل میں ہے" اتے "سانیمن گو بیک"۔ ہر نعرے نے پہلاں نالوں پرچھاواں چھڈّ دتا اتے آزادی دے سنگھرش وچّ اکّ نویں اورجا بھری جس نے اندولن نوں زندہ رکھن لئی ہر بھارتی نوں مروا دتا۔ آزادی گھلاٹئیے بھگت سنگھ جیہناں نے 23 سال دی چھوٹی

عمر وچ اپنے دیش لئی اپنی جان قربان کر دتی سی، نے اردو دے شاعر اتے آزادی گھلائیئے مولانا حسرت موہنب دوارا لکھے نعرے نوں پرسدھ کیتا۔ انقلاب زندہ باد دا انوواد 'انقلاب زندہ باد' ہے۔ میرے پتا جی نے اکّ وار کیہا سی کہ اکّ سی۔ مکھ منتری سر سکندر حیات دے سمیں لاہور دے شہیدی گردوارے بارے وواد چل رہا سی اتے ہائی کورٹ دے ججّ مسلم سن اتے اوہناں نے کیس دی سنوائی کرن توں بعد گردوارہ سکھاں دا اعلان دتا سی، اکّ پرسدھ نعرہ سی "نماز پڑھنی ہے اٹھے ہی پڑھنی شہیدی مسجد۔ پادھانی۔" ججّ ولوں سکھاں دے حق وچّ فیصلہ سناؤن توں بعد اس سمیں مسلماناں نے مسلم ججّ دا جنم بندو ماں توں ہویا نہ کہ سچا مسلمان ہون دا اعلان کر دتا۔ اس نال نفرت دی ستھاپنا ہوئی اتے دوجے بھائیچاریاں نال رہن دا سنیکت سبھیچار اجاگر ہو گیا۔ اتھے ہی اوہناں کیہا۔ آزادی دے سانجھے ادیش لئی سارے بھائیچاریاں نوں اکجٹّ کرن لئی نعریاں راہیں اکّ یتن سی پر ایہہ ہر سمیں اتے خاص کم نہیں کر رہا سی پر ہور بھائیچاریاں نال ایکتا نوں ختم کرن لئی بہت گھٹّ سکے بنائے گئے سن۔ بریٹیش سمیں دوران پاکستان پنجاب نے دھرم دے پر بھاو بیٹھ نعرے لگائے سن۔ اتے جس نے دوجے بھائیچاریاں نال دراڑاں نوں اجوکے سمیں وچّ آزاد بھارت وچّ 'مندر وحی بنے گے' (اسے تھان 'تے مندر بناوانگے) دی گواہی دتی۔ ایہناں وچاراں دے نتیجے وچوں 1947 وچّ پنجاب اتے بنگال دی ونڈ ہوئی۔ پنجاب دی ونڈ۔ پنجابی نوں دوہاں پنجاباں وچّ سیاسی طور 'تے کمزور کر دتا ہے اتے کدے وی اکجٹّ پنجاب دی ستھتی دا آند نہیں مان سکیگا۔

انت وچّ، میں ایہہ کہنا چاہانگا کہ ونڈ صرف زمین جاں اس دے لوکاں دی ونڈ نہیں ہے؛ ایہہ ساڈی سمویک ضمیر نوں وی ونڈدا ہے۔ لوہڑی دا تیوبار کسے دھرم نال جڑیا نہیں ہے اتے ایہہ واڈھی دا تیوبار ہے پر پاکستان دے مولوی نے اس تیوبار نوں 'حرم' (غیر قانونی/نجائز) قرار دتا ہے۔ ایہہ بندو، اسلام اتے سکھ دھرماں توں پہلاں اکّ سبھیچارک تیوبار سی 'ایہہ حرام کوں ہو سکدا ہے'۔

آزادی گھلائیئے شبد میرے لئی بہت پریشان کرن والا سی اتے سوچیا کہ 'لوکاں نے اپنی زندگی وچّ اجیہا شبد کیوں سوچیا ہے'۔ میں سوچیا اتے محسوس کیتا کہ پنجاب دی 'سندھ سبھیٹا' دوران ایہہ شبد موجود نہیں سی، جتھے دھرم دا کوئی سنکلیپ نہیں سی، سرکھیا لئی فوج دا کوئی نشان نہیں سی، اتے سبھ توں ودھیا کارک ایہہ سی کہ کوئی سرکار نہیں سی۔ ہر کوئی آزاد، سوے-انوشاست، اتے لنگ دے بھیدبھاو توں بناں ساتھی لوکاں لئی ستکار یوگ سی۔ میرا مننا ہے کہ اتھے کوئی لالچ نہیں سی اتے منکھاں نوں گھریلو بناؤن دا کوئی وچار نہیں سی جوہیں کہ اوہناں نے لالچ دی اندرونی اچھا نوں پورا کرن لئی اوہناں دی سریرک اتے جیو-وگیانک سمرتھا دا شوشن کرن لئی جنگلی جانوراں دے پالن لئی کیتا سی۔ ویکتی گت پدھر 'تے دوجے منکھاں نوں نینترت کرن دے

سنکلیپ نے اجیہے ابھیاس توں باہر آؤن والے ویکتی نوں آزادی گھلائیے شبد بنایا۔ سموہک لالچ راج دی قدرتی جان منکھی منکھی شکتی دا سریرک جان مانسک پدھر 'تے شوشن کرن لئی ذمہ وار سی، جس نے اپنے سماج نوں شوشن دے پنجے توں مکت کرن لئی بور اچّ پدھری سنترتا سینانیاں دا نرمان کیتا۔ اس سنگھرش نے سنترتا سنگرام لئی لڑائی/جنگ دی نوں پریبھاشا پیدا کیتی۔ شبد 'غلامی' وپارک لین-دین دے نال موجود سی اتے سماجک طور 'تے ویکتی نوں اکّ وستو دے روپ وچّ ووبار کردا ہے جسدا مالک ہے اتے مالک دی اچھا انوسار اپنے سریرک جان مانسک سریر دی ورتوں، درووبار اتے درورتوں کر سکدا ہے۔ غلاماں دے اس سنترتا سنگرام نے اکّ شاسک جماعت دی سرجنا کیتی کیونکہ اوہ اپنے سنگھرش لئی لڑدے سن اتے بھارتی اتہاس وچّ 'غلام راجونش' ستھاپت کرن وچّ سفل ہوئے سن۔

بھگت سنگھ نے اکّ وار کیہا سی کہ 'راجاں دے آپسی لڑائی دے مقابلے دھارمک ٹکراء دے نام 'تے زیادہ لوک مارے جان دے بن۔' ونڈ دا کارن دھرم وچّ انتر سی جس نے نسلی صفائی وچّ 25 لکھ توں ودھ لوک مارے سن۔ جیکر اسیں سندھو سبھیتا دے یگ وچّ رہ رہے بندے تاں نہ تاں ونڈ اس لئی ہوئی کیونکہ ساڈی دھرم وچّ آستھا نہیں سی اتے نہ ہی کوئی سیاسی نیتا ساڈی طرفوں فیصلہ کرن لئی لوکاں دے اکّ سموہ نوں ویکتی گت شکتیاں سونپن لئی اتے نیتک طور 'تے اوہناں دے فیصلیاں نوں سویکار کرن لئی پابند ہون لئی شاسن اتے نینترن کرن اتے اس سموہ وچّ رہن والے ویکتی لئی سبھ توں ودھیا کی ہے اتے مینوں کوں اتے کتھے رہنا چاہیدا ہے۔ ایہہ منکھاں دی سبھ توں وڈی غلطی سی کہ اوہناں نے دوجیاں نوں ساڈے لئی فیصلہ کرن دتا۔ لوکتتر سنکلیپ نے راج کرن لئی بے رحمی نال قتل نہ کرن دی چون کرن اتے نہ کہ سموہک طور 'تے چنن لئی ہنسک طریقیاں دی تھان لے لئی ہے کہ اسیں خاص شاسکاں دے ادھین رہنا پسند کردے ہاں۔ ساڈے کول لوکتانترک پرنالیاں توں بہتر کوئی بدلوں پربندھ نہیں ہے اتے اس پرنالی نے راج کرن لئی شکتیاں پراپت کرن لئی سموہک قتل عام نوں روک دتا ہے۔

مینوں اجوکے سمیں دے اکّ پنجابی کارکن دا بیان یاد ہے جو پاکستان سرکار نوں پنجابی بھاشا نوں سرکاری بھاشا گھوشت کرن اتے پنجاب دے سکولوں-کالجاں وچّ اس نوں پڑھاؤن لئی مجبور کرن لئی سنگھرش کر رہا سی، جس وچّ کیہا گیا سی کہ پنجابی سبھیاچار اونا ہی پرانا ہے جتا ساڈے پرکھیاں دا ہے۔ اس کھیتر وچّ اتے دھرم ویکتی گت ترجیحاں بن۔ ساناں سکھاں دیاں دستاراں نوں بے لوڑی مہنتا نہیں دینی چاہیدی سگوں دوجے بھائیچاریاں نوں وی اوہناں دی پگّ بنن دی شیلی ہی پہنی چاہیدی ہے۔ میں اوہناں سکھاں دا پرشنسک ہاں جو اج وی اپنے رواٹی

سبھیچار نال جوئدے بن جدکہ پاکستانی مسلمان پنجابی اردو دی بدولت اپنا سبھیچار گوا بیٹھے
بن۔ او، پنجاب دے اکجٹ سبھیچار لئی ہتھ ملائیے۔

ساڈیاں یاداں دا اک و بھاجن جو سبھ کجھ بھل گیا ہے اتے اسیں اوہناں یاداں نوں کدے واپس نہیں
لیا سکدے۔ بن ساڈے لئی ایہہ سبھ مائے رکھدا ہے کہ کی اسیں اجیہی زندگی جیؤندے ہاں جو
دوجیاں لئی ودھیرے دیالو ہے، اتے ایہہ کہ اسیں دوجیاں نال اسے طرحاں پیش آؤندے ہاں جوویں
اسیں اپنے نال پیش آؤندے ہاں۔ کی پنجابی ہون دے ناطے ساڈا سانجھا ورثہ سانوں اکجٹ کر سکدا
ہے جاں ساڈے وچوں کجھ سانوں ہور ونڈ سکدا ہے۔ کی اسیں اپنے پکھپاتاں توں باہر آ سکدے
ہاں اتے اک دوجے نوں لمبے سمیں توں گواچے ہوئے بھرا جاں بھین دے روپ وچ دیکھ سکدے
ہاں جو ساڈے توں وکھ ہو گیا ہے بن ساڈے کول اکٹھے ہون دا موقع ہے۔
بن توں جو وی اسیں کردے ہاں اوہ ساڈے اتے ہے۔

اک وار میری ماں نے مینوں 1947 وچ بھارت دی ونڈ توں پہلاں پنجاب وچ رہندے دسیا سی کہ
کجھ گھراں وچ چھتاں والے پکھانے سن اتے سویر توں پہلاں اتے شام توں بعد کھلے کھیتاں
وچ زیادہ تر نقص سن۔ ایہہ ابھیاں اوہناں لئی بہت ساریاں مصیبتاں پیدا کر رہا سی جو کھلے وچ
جا سکدے سن کیونکہ منو و گیانک رکاوٹ دے کارن اوہ کدے وی کھلے وچ نہیں سن، کجھ لوک
اپنی عزت نوں ڈھکن لئی کھلے اتے نجی ستھاناں دی بھال وچ دور دور تک جان دے یوگ نہیں
سن، اتے ایہہ عورتاں دی مجبوری سی کہ اوہ سویرے سورج چڑھن توں پہلاں اٹھ کے سویر دی
ڈیوٹی کرن نہیں تاں شام دے ہنیرے تک قابو کر لین۔ ٹائلٹ دے اک سدھارن ڈزائن نے لوکاں دی
مانسکتا نوں بدل دتا اتے اوہناں لوکاں دی مدد کیتی جو کھلے پکھانے دی پرانی تکنیک دا بہت
مشکل نال پر بندھن کر رہے سن۔

اک دن میں اپنی ماں نوں پچھیا کہ پنجاب (پاکستان) وچ تہاڈا دن دا کم کوں رہا؟ اسنے کیہا جدوں
میں جیہلم چھڈیا جتھے میں 'آریا سمی کنیا ودھالیا' وچ اٹھوین جماعت دی و دیارتھن سی۔ اسیں
مول روپ وچ سیالکوٹ دے ڈھکویں ڈسکا دے رہن والے ہاں اتے میرے پتا جی نے بی۔ اے۔
ایل۔ ایل۔ بی دی پڑھائی کیتی اتے ترنت بھارتی ریلوے وچ بھرتی ہو گئے اتے اوہناں دی پوسٹنگ
اک افسر وچوں جیہلم ورکشاپ وچ سی۔ ہندو کڑیاں لئی آریہ سماجی، مسلماناں لئی اسلامیہ اتے
سکھ کڑیاں لئی خالصہ سکول سن۔ اسیں مشین محلے وچ رہ رہے سی جو اک ہندو علاقہ سی،
بھٹ دے اک کشمیری مسلمان پریوار نوں چھڈ کے ساڈا گوانڈھی سی۔ اوہ اک بہت ہی سندر پہلی
پیڑھی دے مسلمان پریوار سن۔ اوہ ہندو-مسلم دنگے شروع ہون توں دو دن پہلاں چلے گئے سن

کیونکہ اوہناں نوں سوچنا ملی سی کہ اجیہی گھٹنا ہو سگدی ہے۔ ایہہ میرے پتائلی وی اک سنکیت سی پر اوہ بے بس سن اتے ونڈ دے دنگیاں توں پہلاں جیہلم چھٹن دا پر بندھ نہیں کر سکے سن۔ اسنے بھارت چھٹن دی کوشش کیتی پر سماں گھٹ سی اتے ساڈی امید توں پہلاں ہی دنگا شروع ہو گیا۔

سویرے اسیں عام طور 'تے لسی نال پراٹھا اتے سبزی دا ناشتہ کردے ہاں۔ سون توں پہلاں ہر کسے لئی گرم ددھ دا گلاس ضروری سی۔ ساڈا پریوار پکا شاکاہاری سی۔ کارن ایہہ سی کہ سیالکوٹ دے لوک کہندے ہن کہ ایہہ جین دھرم دی اتیتی دی دھرتی ہے۔ اوہ سنپردا اجیہیاں چیزاں نہیں کھاندا جیہناں وچ جیون دے سنکیت ہون دی سمبھانا بندی ہے، آلو، پیاز، لسن اتے ہور بہت ساریاں چیزاں جیہناں وچ بھوکھ لئی جیون ہے، جین دھرم دے پر بھاو بیٹھ اسیں کدے نہیں چکھیا۔ اسیں بھارت دی ونڈ توں بعد اجیہیاں چیزاں کھانیاں شروع کر دتیاں۔ میرا پرائمری سکول گھر دے نیڑے سی جو مشین محلہ گلی نمبر-3 وچ سی، اس لئی اسیں سیر-سپاٹے وچ چلے گئے۔ میرا ہائی سکول تھوڑی دور سی اس لئی اسیں کڑیاں گروپاں وچ سائیکل چلا کے چلے گئے۔ میں پچھیا کہ کی ہور بھائیچارے دے حملے دا کوئی ڈر نہیں سی؟ اس نے کہا کہ جویں اسیں گھٹ گنتی وچ ہاں، اک ہور بہو گنتی وچ رہ رہے ہاں اتے ڈر محسوس نہیں کردے جو جیہلم وچ سی۔ ہندو مسلماناں اتے سکھاں دا سنیکت سبھیچار سی۔ ہر ویکتی کسے وی طرحاں دے خطرے بیٹھ نہیں رہ رہا سی۔ جیہلم شہر دی بہو گنتی آبادی دی کمائی ریلوے ورکشاپاں توں سی اتے ورکشاپ وچ آؤن والے ہر ویکتی نال اوہناں دی دوستی سی۔ اتھے اک مسلمان دوست فضل دین سی جس نے دنگاکاریاں نوں ایہہ دس کے ساڈی رکھیا کیتی کہ اس گھر وچ کوئی نہیں ہے جس نوں اوہ بیٹی رات کسے ہور تھان چھٹ گئے سن۔ ساڈا گھر اک وڈی ڈبل سٹوری سی اتے گلی وچ اک بالکونی کھلی ہوئی سی جتھے پاکستانی بندوق دے جواناں نے بیٹھ کے کئی راؤنڈ فائر کیتے اتے تن سو توں ودھ او۔ f اس کھیتر دے لوک۔ اگلی گلی وچ اک مہتہ گھر سی جو اپنا وڈا سی کہ ہندواں نے اس گھر وچ اکٹھے ہو کے اپنیاں دھیاں دی راکھی کرن دا فیصلہ کیتا اتے بزرگاں نے متا پاس کیتا کہ ایہناں کڑیاں نوں دنگاکاریاں توں بچاؤنا اسمبھو کم ہے، اس لئی سانوں ایہناں نوں بند کر کے مار دینا چاہیدا ہے۔ اگے دوارا کمرے۔ ایہہ یوجنا اک ذمہ وار بزرگ سکھ ولوں اگے لاؤن دی سی پر اس نے "انہا نوں نہ سادھو" کہہ کے ورودھ کیتا۔ انہا دا کی قصور" (ایہناں معصوم بچیاں نوں نہ ساڑو۔ ایہناں نے کوئی اپرادھ نہیں کیتا ہے۔) اس علاقے دے ہر کسے نے اس دی صلاح نوں نظر انداز کیتا اتے اگے بجھاؤن لئی کیہا۔ اوہ گھبرایا ہویا سی اتے اک چھوٹی کڑی نوں پیاس محسوس ہوئی اتے اسنے پانی لئی بینتی کیتی۔ اس نے سوچیا کہ ایہناں ساریاں نوں ساڑن توں پہلاں مینوں

اس نوں پانی پلاؤنا چاہیدا ہے جو اجیہے اپرادھ دے ورودھ چنگا کم ہو سکدا ہے۔ اوہ ویہڑے
وچوں اک ہینڈ پمپ توں پانی لین گیا اتے دنگکاریاں نے سوچیا کہ اس گھر وچ اکٹھے ہوئے
بندواں کول ہتھیار بن۔ اوہ بھج گئے اتے اس طرحاں اوہناں دھیاں دی جان بچ گئی۔ اسیں تہاڈی
ماسی نال کئی دن لاشاں دے نال سوندے رہے جو کہ 9 سال دی سی اک لاش دا بہانہ کردے ہوئے۔
ساڈے پریوار کول گھریلو نوکر سی اتے اوہ گھر دی صفائی کرن دے نال-نال کک وی سی۔

دوپہر نوں جدوں اسیں گھر آئے تاں میں دیکھیا کہ میری ماں ہمیشہ اپنے دوستاں نال بیٹھی بندی
سی۔ ہر کوئی کسے نہ کسے کم وچ رجھیا ہویا سی جو گھر لئی لوڑیندا سی اتے اک ہور عورت
جس نے اپنا کم ختم کر دتا، نے دوجیاں دی مدد کیتی۔ 4 وجے دے قریب اوہ شام دی چاہ/ناشتہ
اتے رات دا کھانا تیار کرن لئی اپنے گھر اندر جاندے بن۔ 6'0 گھڑی تک، ہر کوئی اپنا رات دا
کھانا ختم کر لیندا ہے اتے شام دی سیر لئی جاندے۔ مرد اپنا سموہ بناؤندے بن اتے عورتاں اپنے
سموہ وچ جاندیاں بن۔ اسیں عام طور 'تے جیہلم دریا دے پل 'تے جاندے ہاں جو ساڈے گھر توں
لگبھگ اک میل سی۔ اسیں ادھا گھنٹہ سٹڈی کیتی تاں کہ ہومورک ختم کیتا جا سکے اتے ددھ دا
گلاس پی کے جلدی سوں جان۔ اسیں لائیٹاں بند کر دتیاں اتے سویرے اٹھن لئی سوں گئے۔

پڑھن دا اند لو

آدر ساہت

سنیل بھائی نے ڈاکٹر

بھارت دا دکھنی ایشیا کھوج کیندر

www.southasiaresearchcentre.in

dr_subha@yahoo.com

ٹیلیفون-91-11-27853470®

آگامی مدعے

فروری 2024 بہاگ-3-نن-2

ڈاکٹر: کھولا افتکھار چیمہ ورتمان وچ بہاول پور دی اسلامیہ یونیورسٹی، پاکستان سنڈیز وبھاگ وچ سیوا کر رہا ہے، اتے بہاولنگر کیمپس وچ اکت سہانک پروفیسر وجوں تعینات ہے۔ اوہ پہلاں گرانٹ کھوجکار وجوں بریٹیش کولمبیا یونیورسٹی (UBC) نال اتے لیسیسٹر، یو کے وچ ڈی مونٹپھورٹ یونیورسٹی نال کھوج سہانک وجوں جڑی ہوئی ہے۔ اسنے فاند-اے-آزم یونیورسٹی اسلام آباد (2021) وچ اتہاس وچ اپنی پینچڈی پراپت کیتی، پنجاب دے اتہاس اتے سکھ ادھنین اتے وشیش دھیان دے نال۔ اسنے بستیاوادی پنجاب وچ سکھاں اتے وشیش دھیان دے کے دھارمک بھائیچارے دی پچھان دے نرمان اتے کم کیتا۔ اسنے اپنی ایمپھل دوران سبھیاچارک اتہاس دے کھیتر وچ دو سال کم کیتا (پنجابی راجنیتا وجوں مہاراجہ رنجیت سنگھ دی پڑچول کیتی) نتیجے وجوں 3 جرنل پرکاشن (پہلے لیکھک وجوں)۔ اسنے پاکستان دے ہائر ایجوکیشن کمیشن دے انٹرنیشنل ریسرچ سپورٹ انیشیئیٹو پروگرام وچ پھیلوشپ جتی اتے پینچڈی دے دوجے سال وچ اپنی پھیڈ ریسرچ اتے ڈاٹا اکٹھا کرن لئی چھ مہینیاں لئی لنڈن یو کے دی SOAS یونیورسٹی وچ چلی گئی۔ SOAS وچ ایہناں چھ مہینیاں وچ، اسنے اپنے پروجیکٹ اتے کم کیتا جس دے نتیجے وجوں "ایمرجنس" (یونیورسٹی آف ساؤتھیمپٹن) وچ پہلے لیکھک وجوں اکت جرنل پرکاشت ہویا اتے آکسفورڈ، ہاتھ سپا یونیورسٹی، اتے یونیورسٹی آف یونیورسٹی سمیت وکاری یونیورسٹیاں وچ چھ انٹراکٹری کانفرنس پیپر پیشکاریاں کیتیاں۔ ساؤتھیمپٹن۔ اسنے پنجابی دی گورمکھی لپی سکھن لئی کرمسر گردوارہ سکول اپھورڈ، لنڈن وچ وی داخلہ لیا، جس نال اوہ سرحد پار سابت وچ کم کرن دے یوگ ہو گئی۔ اوہ یو کے دے ڈانسپورک پنجابی بھائیچارے نال وی جڑی ہوئی سی اتے مہاراجہ رنجیت سنگھ دے سبھیاچارک پہلوآں اتے اپنا کم پیش کرن لئی سکھ مشنری سوسائٹی ساؤتھال نوں سدا دتا گیا سی۔ اس دی پی.ایچ.ڈی. ادھنین بستیاوادی پنجاب وچ سکھ پچھان دے نرمان اتے پاکستان وچ کیتی گئی پہلی کھوج پیش کردا ہے۔ اسنے خطے وچ سکھ بھائیچارے وچ دھارمک پچھان دی راجنیتی دے گھٹ جانے۔ پچھانے اتہاس دی پڑچول کیتی۔ کھوج وچ اکت انٹر-انوشاسنی پھوکس سی، جس وچ پچھان اتے بحثاں نوں اکٹھا کیتا گیا سی اتے سکھ پچھان دے نرمان دی اتہاسک پرکریا دی پڑچول کیتی گئی سی۔ شاہ مکھی سابت نوں امیر بناؤن

اتے پنجاب وچ ویہویں صدی دے شروع وچ چلی بستیواد ورو دھی غدر (انقلابی) لہر دی سمجھ نوں ودھاؤن لئی، اسنے "کیرتی" میگزین دے لپی انٹرن (گورمکھی توں شاہ مکھی وچ) دا کم شروع کیتا، جو کہ اس دا پہلا انٹراشٹری میگزین سی۔ پنجابی اتے وشو پدھر 'تے پرسارت کیتا گیا سی؛ اس دے نتیجے وجوں ہن تک اک جرنل پرکاشن ہویا ہے۔ ایہہ پہلی وار ہے جدوں اس میگزین دی سمگری پاکستانی جنتا تک پہنچن لئی لپیننٹرت کیتی گئی ہے۔ اوہ سرحدان توں پار پنجابی بھاشا دے سمرتھن وچ انتر-راشٹری اندولن وچ ڈونگھانی نال شامل ہے۔ اسنے اپنے ساتھی ڈاکٹر. توحید احمد چٹھا دے نال لائل پور۔٪ ینگ بسٹورینز کلب۔LYHC دی ستھاپنا کیتی اتے LYHC دی پردھان وجوں کم کیتا۔ LYHC پنجابی بھاشا وچ پنجاب دے اتھاس دا اک ڈجیٹل پرائیکھ بناؤن اتے پاکستان اتے اس توں باہر دنیا بھر دے ودوانان، کھوجکرتاواں اتے سماج وگیانیاں نوں آنلائن گل بات راہیں پنجابی وچ اپنی کھوج سانجھی کرن لئی سدا دے کے پنجابی پرتی جاگروکتا پیدا کرن لئی کم کر رہا ہے۔ ڈاکٹر: مہاجن (مانو وگیان و بھاگ، دلی یونیورسٹی) نے اک اونلائن گل بات وچ دسیا کہ کوئی LYHC سرحدان دے پار پنجابیاں لئی سانجھی تھان ستھاپت کرن لئی کم کردا ہے، اک سرکھیت اتے انوکول ماحول پردان کردا ہے جو سانجھا کرن دی سہولت دندا ہے۔ "مہانماری وچ پنجابی ہونا: ڈجیٹل کھیتر وچ سمپورن اکٹھ"۔ اوہ پاکستان وچ پنجابی بھاشا اتے ساہت نوں پرپھلت کرن لئی لائل پور۔٪ (فیصلہ آباد، پاکستان) وچ ہر سال کروائے جان والے پہلے پنجابی ساہتک میلیاں دی سم۔آیوجک ہے۔ اوہ پنجابی ساہت 2021 لئی ڈھاباں پرسکار دی کیندری جیوری دی پردھانگی کرن والی پہلی پاکستانی اتے پہلی عورت ہے۔ اس نوں مہاراجہ رنجیت سنگھ دے تاجپوشی دوس 'تے بیبسی دوارا اک کہانی وچ پردرشت کیتا گیا ہے۔

مارچ 2024 بھاگ-3 ن۔3-

پرو: جسبیر سنگھ، ایم.اے.، ایم.پھل، پی.ایچ.ڈی. سہانک پروفیسر اتھاس و بھاگ، پنجاب یونیورسٹی، چنڈی گڑھ

ڈاکٹر. روبینا یاسمین ورتمان وچ بہاول پور دی اسلامیہ یونیورسٹی وچ پاکستان سنڈیز وبہاگ وچ چیئرپرسن دا سنمان یوگ عہدہ سمیہادی ہے۔ اس دے اکادمک سفر وچ پنجاب یونیورسٹی، لاہور وچ اتہاس اتے پاکستان ادھنین وبہاگ وچ اکت سہائک پروفیسر وجوں اٹھ سالوں توں ودھ سمین لئی سیوا کرنا شامل ہے۔ ڈاکٹر: یاسمین نے پنجاب وچ سکھ کال 'تے دھیان کیندرت کردے ہوئے اپنے کھوج کھیتر دے نال وکاری پنجاب یونیورسٹی توں ڈاکٹر آف فلاسفی (پی. ایچ. ڈی.) دی ڈگری حاصل کیتی۔ HEC-مانتا پراپت رسالیاں وچ چووی توں ودھ لیکھاں دی اکت کمال دی گنتی دے نال، اس دے ودوتا بھرپور یوگدانوں نوں چنگی طرحاں دستاویزی روپ وچ پیش کیتا گیا ہے۔ خاص طور 'تے، اسنے "انیویں صدی وچ سکھ راج ادھین مسلمان، مہاراجہ رنجیت سنگھ اتے دھارمک سہنشیلتا" سرلیکھ والی اکت پرہاوشالی کتاب لکھی، جو کہ نامور بلومسبری انگلینڈ چھاپ ادھین پرکاشت کیتی گئی سی۔ یاسمین دی پچھان ڈاکٹر d راشٹری اتے انترراشٹری پلیٹفارماں 'تے، جتھے اس دی مہارت اتے سوجھ دی منگ کیتی گئی ہے، انترراشٹری پدھر 'تے کانفرنساں وچ حصہ لین لئی اس دے سدے پراپت کیتے گئے بن

رضا نعیم لاہور وچ ستھت اکت پرسکار جیتو پاکستانی کھوجکار، انوادک اتے ناٹکی پاٹھک ہے۔ اسنے یوگے وچ لیڈز یونیورسٹی توں راجنیتک ارتھووستھا وچ اتے پھیٹیٹولے، یونیسے وچ ارکنساس یونیورسٹی توں مدھ پوربی اتہاس اتے مانو وگیان وچ سکھلائی پراپت کیتی ہے۔ اوہ پچھلے دو دہاکیاں توں مدھ پورب نال جڑیا ہویا ہے اتے پچھلے اکت دہاکے جاں اس توں ودھ سمین وچ مصر، یمن اتے ترکی وچ ویاپک طور 'تے یاترا کیتی اتے رپورٹ کیتی۔ اوہ بھارت وچ د وائر اتے اوٹلک اتے پاکستان وچ د پھرائیڈے ٹائمز وچ نیمت روپ وچ یوگدان پاؤندا ہے۔ اسنے ستمبر 2014 وچ لاہور وچ پاکستان وچ پابندیشدا بکس ویک دے پہلے سنسکرن دا سنجالں اتے سنجالں کیتا ہے، اتے اولوموپولو دے سہیوگ نال، اس توں بعد لگاتار پنج سنسکرن کیتے بن۔ اسدا انواد اتے ناٹکی پڑھن دا کم بھارت وچ لکھنؤ اتے دلی لٹریچر پھیسٹیول (دوویں 2014 وچ)، اتے سبھ توں حال ہی وچ ونیپیگ انٹرنیشنل رائیٹرز پھیسٹیول (کینیڈا، ستمبر 2017)، کینیڈا دے سبھ توں

وڈے سابتک تیوہاراں وچوں اک وچ انتر راشٹری پدھر 'تے پردرشت کیتا گیا ہے؛ اتے ستھانک طور 'تے بہت سارے TEDx (حال ہی وچ TEDxLUMS, لاہور، اپریل 2018 وچ) اتے ماڈل سنیکت راشٹر (سبھ توں حال ہی وچ LUMUN 17, لاہور، جنوری 2021 وچ) پاکستان دیاں کجھ سبھ توں وکاری یونیورسٹیاں اتے سکولان وچ سماگماں وچ۔ اوہ یو کے وچ اک وکاری 2013-2014 چارلس ویلیس ٹرسٹ پھیلوشپ دا پراپت کرتا ہے، جس نوں پابندیشدا پاکستانی لیکھک سعادت حسن منٹو دے لیکھاں دے انوواد اتے ویاکھیاتمک کم لئی سمنانت کیتا گیا ہے، اتے حال ہی وچ ادگھاتنی 2017 جواد میموریال انعام لئی اپ جیتو/پھانسلٹ ہے۔ اردو-انگریزی انوواد (بھارت) لئی، عبدالله حسین دوارا لکھی گئی اک چھوٹی کہانی 'بہار' (بسنت) دے انوواد لئی سمنانت کیتا گیا۔ اوہ ورتمان وچ لاہور وچ پرگتیشیل لیکھک سنگھ (انجمن تراکی پاسند مسنپھین) دا پردھان ہے۔ اوہ ورتمان وچ ساحر لدھیانوی اتے لاہور 'تے اک کھرڑے نوں پورا کر رہا ہے، 2021 وچ (کوی دی 100ویں جنم ورھے گنڈھ دے نال میل کھاندا ہے)

جون 2024 بھاگ-3-ن-6

پرو: ڈاکٹر: سریندر کمار دیویشور، ایم. اے. (پنجابی اتے اتھاس)؛ ایم. ایڈ.، پی. ایچ. ڈی.، ایمریٹس پھیلو، یونیورسٹی گرانٹس کمیشن، نویں دلی، 2017-2019 گیسٹ ایڈیٹر ہون گے اتے وشیش انک دا وشا پنجابی ہووے گا۔

جولانی 2024 بھاگ-3-ن-7

پنجابی یونیورسٹی دے پروفیسر ڈاکٹر: رونقی رام ونڈ وچ گھٹ گنتیاں دی بھومکا اتے اوہناں دی سیاسی سماجک ستھتی 'تے دھیان کیندرت کرن گے

اپیل:

اسیں صلاحیت دا مہیناوار انک انگریزی، شاہ مکھی اتے گورمکھی وچ پرکاشت کر رہے ہاں اتے لیکھک اپنی سہج بھاشا وچ لیکھ دا یوگدان دے رہے ہن اتے سانوں بور دو بھاشاواں وچ انوواد کرن دی لوڑ ہے۔

ولنٹینراں نوں ساڈی اپیل ہے کہ اوہ ایمیل 'تے لیکھاں دا انوواد کرن لئی ساڈے نال رجسٹر ہون:

dr.bhatiasunil@gmail.com

dr_subha@yahoo.com

ایہہ پنجابی سبھیچار دی وڈی سیوا ہوویگی۔

پنجابی سوتھن پہراوا

پنجابی لئی ودیشی دا یوگدان:

ایگزینڈر گارڈنر

وسکانسن دے اکت امریکی، اکت یاتری اتے ساہسی، ایگزینڈر گارڈنر نوں وی رنجیت سنگھ دے دربار وچ جگہ ملی۔ اسنے اکت سرویکھنکار اتے کارٹوگراپھر وجوں سیوا کیتی، سکھ سامراج دے کھیتران دی مہینگ کیتی اتے ہور کئی کم کیتے۔ گارڈنر دے نقشے اتے لکھتاں نے کھیتر دے بھوگول بارے انمول جانکاری پردان کیتی۔

منکھتا دا مکھ پاتر: انپچھاتی عورت کوپاسینجر نے سردار نرمل سنگھ نوں بچایا

اس ہندو عورت دی یاد جس نے پاکستان توں نویں سرحد دے بھارت والے پاسے جان والی ریلگڈی وچ سری نرمل سنگھ اتے اس دے بھین-بھراواں نوں اپنے دوجے درجے دے ڈبے وچ چھپا کے اپنے پریوار نوں وڈے خطرے وچ پا دتا۔

جدوں مسٹر سنگھ نے بے وقوفی نال کجھ تازی ہوا دا پچھا کردے ہوئے ڈبے دی کھڑکی کھولھ دتی، تان ریلگڈی دے باہر بھیڑ نے ترنت نعرے لاؤنے شروع کر دتے “سکھو! سکھو! سکھو!” اتے اوہناں دی موت لئی بلایا۔

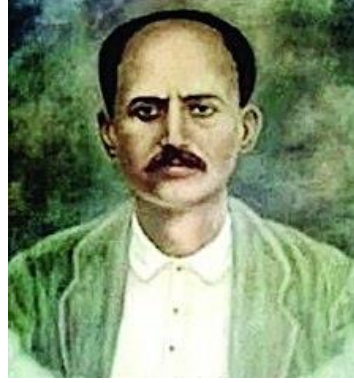
پر جدوں کجھ دنگاکاریاں نے ڈبے دے دروازے ’تے دھکا ماریا اتے سکھان نوں واپس موڑن “ دی منگ کیتی، تان ہندو عورت نے زور دے کے کیہا کہ اوہ اپنیاں دھیاں نال اگلی سی، “ مسٹر سنگھ یاد کردے بن۔

اسنے کم کیتا، اتے اوہ چلے گئے، “ اوہ کہندا ہے۔ “مینوں یاد ہے کہ ایہہ بہادری دا سبھ توں وڈا “ کارج سی جو میں کدے دیکھیا ہے۔”

مہینے دا شبید: دستار

1. عمامہ
2. ترا
3. سملا
4. صافا
5. پگڈ
6. مدھیڈ
7. لپڈی
8. کلغی
9. ڈھڈی
10. چیرا
11. چندیری
12. دستار
13. دمالا

گجراں والہ بناؤن والے مہان لوک: کرپا ساگر

کرپا ساگر))

کرپا ساگر (1875-1939) اکت پنجابی کوی سی۔ اوہ انھیویں صدی دے انت وچ پنجابی ساہت دی اکت پرمکھ ہستی سی۔

کرپا داس دا جنم 4 مئی 1875 نوں گجراں والہ دے بابروار پنڈ پیناکھا وچ ہویا۔ کرپا ساگر لگاتار اکت ادھیپک، اکت سمپادک، اکت بینکر، پنجاب یونیورسٹی دا اکت ادھیکاری اتے اکت پرکاشک سی۔ اسنے رام گلی، لاہور توں اپنا پرکاشن پریس چلایا۔ اسنے ایہناں ہور کیریئراں دے نال-نال کویتا وی لکھی۔

ساگر نے مہاراجہ رنجیت سنگھ اتے پنجاب بارے لکھیا۔ اسدیاں پرمکھ رچناواں وچ لکشمی دیوی، "مہاراجہ رنجیت سنگھ"، "دیڈو جاموال"، "رائے رائیاں"، اتے من ترنگ شامل بن۔ اوہ 19 مئی 1939 نوں رامگلی لاہور وکھے بیماری کارن دم توڑ گیا۔

اکت "سمرتی گرنٹھ"، جاں یادگاری پستک، پنجابی یونیورسٹی دوارا اسدی یاد وچ تیار کیتی گئی سی، اتے 9 دسمبر، 1962 نوں پٹیالہ، بھارت وچ اسدی پنتی کرشنا دیوی نوں بھیٹ کیتی گئی سی۔ لکشمی دیوی والٹر سکاٹ دوارا "لیڈی آف د لیک" توں پریرت ہے۔ ایہہ مہاراجہ رنجیت سنگھ دوارا باندل دے پہاڑی صوبیاں دی جت نال جڑیا ہویا ہے۔ اسنے جموں وچ تعینات رہندیاں ایہہ لکھیا سی۔ 1915 وچ پورا ہویا، ایہہ پہلی وار 1920 وچ چھاپیا گیا سی۔ اوہ "جیلیم دا پانی" کویتا لئی وی جانا جاندا ہے، جسدا وشا جیلیم ندی ہے۔ ایہہ اردو وچ لکھیا گیا سی، اتے اس دے سنگریہہ من ترنگ وچ پرکاشت ہویا سی۔

امرتا کرپا ساگر کینسر باسپائیس دا نام اس دے نام اتے رکھیا گیا ہے، جویں کہ بھارت وچ گھٹو۔ گھٹ اکت سکول ہے۔

مہینے دی شخصیت: پائلٹ راکیش شرما

راکیش شرما))

پٹیالہ وچ جنمے راکیش شرما بھارتی ہوائی سینا دے سابقہ ٹیسٹ پائلٹ ہن۔ اوہ پلاڑ وچ سفر کرن والا پہلا اتے اکلوتا بھارتی ناگرک ہے*۔ جدوں بھارت دی سابقہ پردھان منتری، اندرا گاندھی نے شرما نوں پچھیا کہ پلاڑ توں بھارت کوین دکھائی دندا ہے، تاں اوہناں نے مشہور جواب دتا، "سارے جہاں سے اچھا، ہندوستان ہمارا۔"

بھارتی مول دے لوک شامل نہیں پر بھارتی ناگرک نہیں*

پنجاب دا پرسدھ پریوار: وڈالی بردرز

صوفی دگج، استاد پورنچند وڈالی اتے استاد پیاریلال وڈالی، وڈالی بردرز وجوں جانے جاندے سن۔ اوہ قوالیاں گاؤندے سن اتے صوفی سنگیت ادیوگ وچ اکت پرمکھ سن۔ بلہے شاہ اتے بابا فرید ورگے پنجابی کوپیاں دے پرسدھ بھجن گاؤندے ہوئے، وڈالی بردرز (وڈالی بھانڈو) نے پنجاب وچ سنگیت دے پرانے دور وچ سبھ کجھ صحیح سی۔ بھاویں کہ اوہناں نے شاندار سفلتا پراپت کیتی، ایہہ کلاکاراں دے سموہ لئی اکت نروگھن سواری نہیں سی۔ اوہناں دے پہلے وڈے پردرشناں وچوں اکت وچ، اوہناں نوں پردرشن کرن دی اجازت نہیں دتی گئی کیونکہ اوہناں دی دکھ گھٹو گھٹ پہراوے دے مایدنڈاں نوں پاس نہیں کردی سی۔

پورن چند وڈالی))

پورنچند وڈالی پتر ٹھاکر داس وڈالی دا جنم 4 جون 1940 نوں گورو کی وڈالی، امرتسر وکھے ہویا اتے اوہناں دا ویاہ دھن کور نال ہویا۔ اوہناں دا پتر لکھوندر وڈالی وی گائک ہے۔ پورنچند دا پتر، لکھوندر پہلی وار بھارتی رئیلٹی شو جونون وچ حصہ لین توں بعد پرسدھ ہویا۔ اسنے، اپنے پریوار توں آزاد ہو کے، انٹراشٹری نقشے 'تے اپنا سنگیت گھر ستھاپت کرن وچ یوگدان پایا ہے۔ حالانکہ بن اوہ اتے اس دے پتا اکٹھے گاؤندے بن، اسنے اکت سولو پردرشن کریئر دی شروعات کیتی جو وڈالی بردرز دی سگنیچر ساؤنڈ توں بالکل وکھری شیلی ہے۔ کپل شرما شو 'تے حال ہی 'چ اوہناں دی مہمان بھومکا 'چ درشک وڈالی بندھو دا بہت ہی ہاسوبینا پکھ دیکھ سکدے بن۔ بن تک دے سبھ توں ودھیا کامیڈی سکیچاں وچوں اکت، پورنچند اپنے جیون دیاں مزے دار۔٪ کہانیاں سناؤندے ہوئے اگتے بن۔ کامیڈی ماہر نال سٹیج سانجھی کرنی اوکھی ہے، پر صوفی گائکاں نے اس چنوتی نوں وی نپنتا نال پورا کیتا ہے۔ اس ویڈیو دکھ دی سفلتا نوں دیکھدے ہوئے، پورنچند بن اپنے لائیو شو وچ کجھ چٹکلے بناؤنگے۔ جویں-جویں پنجابی سنگیت دا وکاس ہندا ہے، وڈالی آواز ہمیشہ اپنی شدھتا اتے پرمانکتا لئی کھڑی رہیگی۔

لکھوندر وڈالی پتا نال))

پیئری لال وڈالی چھوٹا بھرا

پیئری لال وڈالی))

اس دا جنم سال 1942 وچ ہویا سی اتے 9 مارچ 2018 نوں موت ہو گئی سی)

اپنے سنگیتک جیون دے شروع وچ، وڈالی بھرا اپنی صوفی پیشکاری دیاں ایلبماں ریکارڈ کرن توں ڈردے سن۔ اوہناں دے استاد دوارا ڈرے ہوئے، پہلاں اوہناں نوں کیہا گیا کہ 'جے اوہ مائیکروفون وچ گاؤندے ہن، تاں مشین اوہناں دی آواز کھوہ لویگی۔' اوہناں دے شک دے مدنظر، پورنچند اتے پیاریلال صرف لائیو پردرشناں 'تے اڑے ہوئے سن۔ یونائیٹڈ، بھراواں نے آل انڈیا ریڈیو جالندھر (پہلاں 1970) لئی گایا ہے، جسدی پچھوکر دلچسپ ہے۔ دوویں بھرا ہربلبھ سنگیت سمیلن وچ پردرشن کرن گئے سن، جو پورے بھارت وچ اکے پرسدھ سنگیت سماروہ سی۔ جدوں اوہ ستکارت سنگیت اتسو وچ داخل ہوئے، تاں بھراواں نوں گاؤن دی اجازت نہیں دتی گئی کیونکہ اوہناں دی دکھ نوں پورا نہیں کیتا گیا سی۔ اس موقعے وی، پورنچند وڈالی اتے اس دا بھرا ہربلبھ مندر وچ اپنا صوفی سنگیت بھیٹ کرن لئی گئے۔ ہربلبھ مندر وکھے اوہناں دے اچانک سیشن دوران، آل انڈیا ریڈیو جالندھر دے اکے کارجکاری نے اوہناں نوں سنیا اتے ترنت پردرشن ریکارڈ کیتا۔

خزانہ کاروبار: ستمبر پال سنگھ آجوا:

وجوں مشہور: ڈپلومیٹ/ویارک ادبی

ستمبر پال سنگھ آجوا اکے اجیبی ہی کرشمئی شخصیت بن۔ اسدا جنم سرگودھا (پچھمی) - پاکستان انونڈے بھارت وچ 1944 وچ وپاریاں دے اکے بہت امیر پریوار وچ ہویا سی۔ حالانکہ، اوہ ونڈ ویلے صرف دو کپڑے اتے کجھ ضروری چیزاں لے کے بھارت پرتیا۔ اسنوں اس دے مامے نے پالیا سی کیونکہ اسنے اپنے پتا نوں گوا دتا سی جدوں اوہ صرف 4 سال دا سی۔

اسنے سال 1954 وچ ممبئی وچ اپنی سکولی پڑھائی پوری کیتی اتے 1963 وچ خالصہ کالج توں گریجوایشن کیتی۔ 1964 وچ اوہ اپنے مامے نال اپنے مشینری سیلز کارپوریشن دے کاروبار وچ جڑ گیا۔ اس توں بعد، انجینئرنگ، پمپ، کمپریشر اتے کھیتی باڑی اپکرناں دے وبھن کھیتراں وچ رجہ گیا۔ ورتمان وچ اوہ سنداں، جہازاں دی مرمت اتے اینرکراپٹ سپینرز وچ ہے۔ اس دے مثالی بنر نے اسنوں اپنا چھوٹا کاروبار شروع کرن لئی پریرت کیتا۔ اسنے دلی، اوکھا، بلدیا، چینئی، کولکاتہ وچ دفتران دے نال اکے سامراج ستھاپت کیتا۔ اس توں علاوہ، اسدی دینی وچ اکے ایسوسی نیٹ کمپنی ہے جو اس دے پتر دوارا ستھاپت کیتی گئی ہے۔

خاص طور 'تے، اوہ پنجاب دے گہنیاں دے ایوارڈی وچوں اکے سی، اتے 20 دسمبر 2019 نوں نویں دلی وچ سنمانت کیتا گیا سی۔ اوہناں نوں بھارت دے سابقہ پردھان منتری، مان یوگ من موہن

سنگھ جی دوارا سماروہاں وچّ اکّ پرسکار نال سنمانت کیتا گیا سی۔ سکھ دھرم دے بانی گورو نانک دیو جی دا 550واں پرکاش پرب۔

ستندریال 2019 وچّ کووڈ-19 مہانماری دے دوران انمول سیواواں پردان کرن لئی کینیڈا انڈیا فاؤنڈیشن دوارا کورونا واریئر وجوں پرشنسا پتر دا پراپتکرتا وی ہے۔

اوہ مہاراشٹر دے مان یوگ بھگت سنگھ کوشیاری راجپال دے ہتھوں کووڈ-19 مہانماری دے دوران کیتے گئے وکھو وکھ مانوتاوادی کماں لئی پرشنسا دے پرمان پتر دا مان یوگ پراپتکرتا ہے۔ انڈیا بزنس گروپ نے جارجیا دے آنریری کونسلر وجوں قیمتی سوجھ پردان کرن لئی پرشنسا دے سرٹیفکیٹ نال سنمانت کیتا سی جس نے کووڈ-2019 مہانماری دے دوران IBG, MSME اتے SME وپارک مالکان دے میمبران دی مدد کیتی سی۔

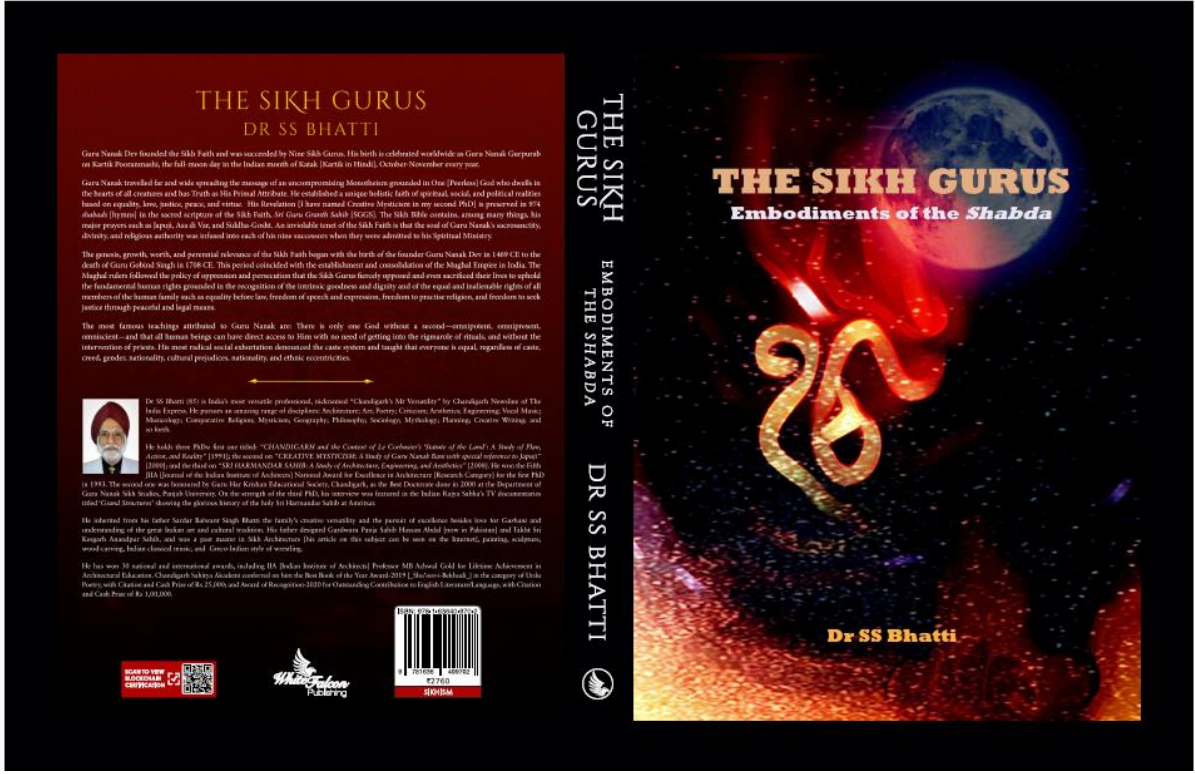
بعد وچّ، گلوبل انڈیا بزنس فورم نے اسنوں جارجیا وچّ بھوکھ دے سیر۔سپاٹھ، وپار، وپارک موقعیاں، پرابنچاری ادیوگ بارے جارجیا دے آنریری کونسل دے روپ وچّ اسدی قیمتی سوجھ لئی پرشنسا پتر دے کے سنمانت کیتا۔

خزانہ پر الیکھ دستاویز:

Select Documents on
PARTITION OF PUNJAB-1947
India and Pakistan
(Revised & Enlarged Edition)

Punjab, Haryana and Himachal- India
and
Punjab - Pakistan

ڈاکٹر: کرپال سنگھ دوارا 1947 دی پنجاب ونڈ بارے دستاویزاں دی چون کرو

کتاب دا سرلیکھ: سکھ گورو: شبد دے روپ

لیکھک: ڈاکٹر: سریندر سنگھ بھٹی، چنڈی گڑھ

پرکاشت: وانٹ پھالکن پبلشنگ، چنڈی گڑھ، 2023 (پہلا ایڈیشن، پنے: 344; مَل: 2760 روپے)

دوارا سمیکھیا کیتی گئی: پرو. ہر دیو سنگھ ورک، #14017, Ave, Surrey, BC, Canada 30

ڈاکٹر: سریندر سنگھ بھٹی اک بہمکھی پرتبھا ہے، جسوں میں اپنیاں پچھلیاں سمیکھیاواں وچ "بولسٹک سکالر" اتے "رچناتمکتا اوتار" کیہا سی۔ انڈین ایکسپریس دی چنڈی گڑھ نیوز لائین نے کلا، سنگیت، کویتا، پینٹنگ، سہج-شاستر، تلناتمک دھرم، ریسواد، سنگیت وگیان، فلاسفی، سماج شاستر، بھوگول، یوجنابندی، رچناتمک لیکھن سمیت 55 وشیاں وچ اسدی پیشیور یوگتا دے ادھار تے اسنوں "چنڈی گڑھ دی مسٹر ورسیٹی" دا اپنام دتا ہے۔ اتے اس طرحاں آگے۔ سکھائی دے کے، ڈاکٹر: بھٹی اک پیشیور آرکیٹیکٹ ہن، جو چنڈی گڑھ کالج آف آرکیٹیکچر دے پرنسپل وچوں سیوامکت ہوئے ہن۔ اسنے ہور وشیاں وچ مہارت اتے مانتا کوں پراپت کیتی ایہہ ڈاکٹر بھٹی دا اک وپارک راز ہے، جو اسنوں اک بہمکھی پرتبھا بناؤندا ہے۔

سکھ گورو: شبد دے روپ لیکھک دی اک مہان رچنا ہے۔ میں سکھ دھرم بارے اسدیاں پہلیاں کتاباں دی سمیکھیا کیتی اتے اوہناں نوں "رچناتمکتا دیاں ندیاں" کیہا۔ پر سکھ گرواں بارے ایہہ

کھنڈ ساریاں پر بہاشاواں نوں توڑدا ہے اتے میں اسنوں "رچناتمکتا دا سمندر" کہہ سکدا ہاں۔ 85 سال دی عمر وچ، ڈاکٹر: بھٹی نے اس نوں اکّ یادگاری رچنا دے روپ وچ سنکلت کیتا ہے، جس وچ سنکھیپ روپ وچ، جنم ساکھیاں (ہاجیوگراپھکل برتانتاں)، سکھ اتہاس، دھرم شاستر اتے گربانی وچ سکھ گرواں بارے ایلبدھ ساری جانکاری شامل ہے۔ میرے خیال وچ، بھانی ویر سنگھ اتے پرو: پورن سنگھ توں بعد، اوہ سکھی اتے سکھی نوں وشو پدھر 'تے پیش کرن لئی سکھ جگت وچ اگلا مارگ درشک ہے۔

اس بھاگ وچ تنّ بھاگ بن: بھاگ I وچ "سکھ گرواں بارے جیونی سنبدھی نوٹس" شامل بن؛ سیکشن II وچ سیکشن I توں "سہانتا سمگری" وجوں فٹکل لیکھ شامل بندے بن؛ اتے سیکشن III گربانی دی "کاؤ پیشکاری" ہے۔ میں اپنے آپ نوں اکّ ٹکڑے وچ اسدی سمیکھیا کرن لئی اپاچ محسوس کردا ہاں؛ اس لئی میری سمیکھیا سیکشن I اتے سیکشن II دے کجھ چنے ہوئے لیکھاں 'تے آدھارت ہے۔ پرولوگ وچ، لیکھک اپنے پتا بلونت سنگھ بھٹی نوں اسدی شروعاتی منو-ادھیاتمک ستھتی اتے بعد وچ آرکیٹیکچر وچ اسدی سکھلائی لئی پورا سہرا دندا ہے جسنے اسنوں منکھی ہوند دا اکّ سمپورن درشتیکون بناؤن دے یوگ بنایا۔ اوہ اپنے مشن اتے پیرنا بارے لکھدا ہے: "اس پستک وچ سکھ دھرم دی سندرتا اتے بخشش دے گمبھیر اتے نرنتر ادھنین وچ جو کجھ میں نجی طور 'تے انوبھو کیتا ہے اس دی خوشبو لیندی ہے جو اسنوں گورو نانک دے رچناتمک ریسواد وچ شامل ووبارک ادھیاتمکتا دے روپ وچ وکھرا کردی ہے۔ دوویں شبد میرے سکے بن: رچناتمک ریسواد، اتے وبارک ادھیاتمکتا"۔

اس کھنڈ دا سنکھیپ پرولوگ وچ دتا گیا ہے۔ لیکھک گورو نانک دیو جی نوں سبھ توں اچی شردھانجلی بھیت کردا ہے: "گورو نانک اپنے سارے ورگ وچ وکھرے بن کیونکہ اوہ اکّ اتے اکو اکّ وشو پیغمبر بن جو [رچناتمک' دا مطلب ہے] دے نال نال وکت کرن وچ سفل ہوئے بن جو کہ اوہ انندمئی حیرانی جنک ہے۔ [ریسواد وچ] نرنتر انند وجوں انوبھو کیتا سی۔ اسنے اسنوں نام-خماں نانکا چڑھی رہے دن رات [نانک، ربّ دا پوتر نام جو شراب پردان کردا ہے رات اتے دن بے انت خوشی دے روپ وچ اپنی لت نوں قائم رکھدا ہے]" ڈاکٹر: بھٹی اپنی پستک دے اپ-سرلیکھ نوں اس طرحاں جانز ٹھہراؤندے بن: "سکھ دھرم دے دس گورو بن، منکھی گورو نہیں، کیونکہ اس ولکھن دھرم وچ شبد ہی گورو ہے۔ اسے طرحاں ہی پرماٹما دی کرپا نال ایہہ درلبھ منکھ شبد دے روپ وجوں سبھ توں پرمانک نمونے بن۔ میں ایہہ ضرور کہانگا کہ شبد روزی-روٹی دے دور وچ گھڑیا گیا کوئی عام شبد نہیں ہے۔ ایہہ اکّ انمول شبد ہے جو پرکاش دی پوتھی وچ سدھا پرماٹما دوارا پوتر کیتا گیا ہے۔ گورو نانک دیو جی نے برہمنڈ دے نیماں دی اٹل پرہوستا دے نال-نال پوتر نام (پرہوستا دے) دی پوتر شکتی نوں شامل کرن لئی 'نام' اپدیش دی ورتوں کیتی ہے۔

لیکھک شیدا دی شکتی اتے سندرتا نوں وستار وچ آگے ودھاؤندا ہے: "دنیاں دے بہت سارے لوک سکھ دھرم دے اس داعوے نوں پچھدے بن کہ شبد وچ اوشویشیوگ شکتیاں بن جیہناں نوں کوئی وی وگیانک ینتر جان درشن کدے وی بہت گھٹ ماپ نہیں سمجھ سکدا۔ دلچسپ گلّ ایہہ ہے کہ شیدا دی ورتوں کرن لئی لوڑیندا گیان سکولان، کالجاں اتے یونیورسٹیاں وچ حاصل نہیں کیتا جا سکدا ہے جتھے اوہ تہانوں صرف سرل توں لے کے سبھ توں ودھیا تک دے نال شروع ہون والی اکّ

ادبہت وبہنتا دے بہت سارے ہنر سکھاؤندے بن۔ شبد دا گیان جو اندرونی جاگرتی توں آؤندا ہے، سنسارک بدھیماں اتے رسمی طور 'تے پڑھے لکھے ہشیار لوکاں لئی سیما توں باہر ہے!

بھاگ I سبھ توں لمی اتے سبھ توں ودھ ویاپک لکھت نال کھلدا ہے: "گورو نانک دیو: وشو دے مہان پیغمبر"۔ لیکھک نے گورو نانک دیو جی دے جیون دیاں ساریاں گھنٹاواں، اوہناں دیاں سکھیاواں، اداسیاں، اوہناں دے ایکتا دے فلسفے اتے اوہناں دے پرگٹاؤے نوں کور کرن لئی 65 پنے سمرپت کیتے بن۔ میرے خیال وچ گورو نانک دیو جی دے سندیش دی اینی شاندار ویاکھیا کسے ہور سکھ لیکھک نے ڈاکٹر۔ اپنے شبدان وچ، اوہ بیان کردا ہے، "میں کجھ سالان وچ وکھ وکھ سمیاں وچ کیتی گئی گربانی دی چون دی انگریزی وچ اپنی کاوک پیشکاری کیتی ہے، جو پرماٹما دی مہر نال میرے اتے آ گئی سی"۔ میں اس دے گناں دے ریس وچ پکا وشواسی ہاں جو میں سکھ گرواں دے اس دے برتانت وچ تیردیاں وی محسوس کیتا سی۔ میں یقین نال کہہ سکدا ہاں کہ گورو نانک دیو جی دا کوئی وی سمرپت سکھ اس لیکھ نوں پڑھ کے حیرانی دے کھیتر وچ پہنچ جاوے گا۔

ڈاکٹر: بھٹی دے برتانت دی خوبصورتی اسدی سادگی، مولکتا اتے سٹیکتا ہے۔ اوہ گورو نانک دیو جی دیاں سکھیاواں دا سار دندا ہے: "صرف اک ہی پرماٹما ہے جو کہ دوجے توں بناں ہے۔ سرب۔ شکتی مان، سرب۔ویاپک، سرب۔ویاپک۔ اتے ایہہ کہ سارے منکھ اس تک سدھی پہنچ پراپت کر سکدے ہن، جس نوں ریتی۔رواجاں دی کٹھورتا وچ پین دی لوڑ نہیں ہے، اتے بناں کسے دخل دے۔ پجاری اس دے سبھ توں کٹڑپنتھی سماجک اپدیشاں نے ذات پرنالی دی نندا کیتی اتے سکھایا کہ ذات، نسل، لنگ، قومیت، سبھیچارک پکھپات، قومیت اتے نسلی وبہنتاواں دی پرواہ کیتے بناں، ہر کوئی برابر ہے۔ کجھ مہتوپورن قدران۔قیمتاں جو گورو نانک دیو جی نے اپنے انویائیاں وچ ستھاپت کیتیاں ہن، اوہناں نوں "کرت کرو؛ ونڈ چھکو؛ اینڈ نام چبو"۔

لیکھک گورو دے کرانتی کاری سندیش دے ارتھاں نوں آگے وکھیاں کردا ہے: "گورو نانک پہلے پیغمبر ہن جیہناں نے جیون دے برہمنڈی درشتیکون نوں پیش کیتا اتے پرسارت کیتا - کارجکاری ہوند دیاں راجنیتک، سماجک اتے النکارک ضرورتاں نوں اکٹھا کردے ہوئے جس نوں میں ووہارک ادھیاتمکتا کہندا ہاں۔ دھرتی اتے آکاشی، دنیاوی اتے اچے، اس نوں نیویں اتے کمزور لوکاں لئی تھالی 'تے پروسنا۔ اسنے اپنے پرکاش دی پوتھی نوں عام لوکاں دی بھاشا وچ اک سمجھن یوگ منتر وچ بدل دتا جس وچ "ایماندار سادھناں دوارا اپنا جیون کماؤ؛ اس نوں گھٹ وشیش ادھیکار والے لوکاں نال سانجھا کرو؛ اتے پرمیشر دے پوتر نام دا سمرن کرو"۔ ڈاکٹر: بھٹی نوں پورا یقین ہے کہ گورو نانک دیو جی نے اپنی کرپا نال پرکاش راہیں پرماٹما دا سندیش پراپت کیتا سی۔ اس طرحاں اس دی بانی اس دے اندر پرتکھ گیان دے کلاتمک کھوہاں توں اگدی آتما۔جیوت اتے چیتنا۔اچاتمک کتھن ہے جو صرف اصل درشتی توں آؤندی ہے، کدے وی اندازے اتے انپاتک سیربریشن دوارا نہیں۔ ڈاکٹر: بھٹی نے گورو نانک دیو جی اتے ویدانتک براہمن وچ انتر وی کیتا ہے: "اس طرحاں گورو نانک دیو جی نوں اپنے نرگن [گناں توں بناں] اتے سرگن دوہاں وچ [ویداں دے 'براہمن' وجوں سچ دا اک امورت سدھانت نہیں] پرم پرکھ وجوں بیان کردے بن۔ گناں دے نال] ہونا"۔

ڈاکٹر: بھٹی سکھ ادھیاتمکتا دے اکّ مانمتے دھارنی بن اتے اسنوں ووبارک ادھیاتمکتا کہندے بن: “گورو نانک دیو جی نے سبھیتا دے اکّ سرب سملت اچّ کرم دی شروعات کیتی جس وچّ دھارمک، سماجک اتے راجنیتک ذمہ واریاں نوں نبھاؤن لئی نیتک اتے ادھیاتمک دشاندریشاں دا اکّ پورا سموہ شامل کیتا گیا سی تاں جو جنتا وی اگوائی کر سکے۔ اکّ سمپورن جیون۔ اسدا اکّ خون-رہت انقلاب سی جسنے جاگیرداراں دے ظلم دے برابر براہمنوادی پجاری کرانتی دی سرداری نوں ڈھابن دی کوشش کیتی۔ اسنے دبے-کچلے، نمر اتے کمزور لوکاں لئی برابر اتے نیانپورن سماج بناؤن دی کوشش کیتی۔ گورو نانک دیو جی نے اپنے پورے جیون دوران ساری منکھ جاتی نوں اوہناں دے وگڑے ابھیاساں، ذات-پات، لنگک پکھپات، سماجک برائییاں، اتے بھو-راجنیتک ماتتاواں اتے نہ ختم ہون والے ٹکراواں دی پرواہ کیتے بناں برابر تا اتے سمنان دے گن سکھائے۔ صدیاں پرانے ریتی-رواجاں دے بالکل الٹ اس نے عورتاں نوں سماج وچّ برابری دا درجہ دتا۔ ووبارک ادھیاتمکتا کارجکال دی ہوند دے نردیشک سدھانت وجوں گورو نانک دیو جی دی ساری منکھتا لئی انمول تحفہ ہے۔

گورو نانک دیو جی دی ووبارک ادھیاتمکتا بھارتی سماج دیاں بیماریاں نوں ٹھیک کرن لئی جیون دا اکّ امرت اتے علاج ثابت ہوئی: “گورو نانک، وشو دے سبھ توں مہان پیغمبر، اس گلّ توں دکھدائی طور ’تے جانو سن کہ کوئی ستادھاری لوکاں نے مسکین اتے نربل لوکاں دا شوشن کیتا۔ اپنے لابھکاری شاسکاں وجوں رہن لئی سدیوی غلام۔ اوہناں نے سبھ کجھ - ماسپیشی دی شکتی، مانسک شکتی، ذات دی شکتی، دھرم، سماجک رتبہ، سکھن، راجنیتک پربھاو اتے تہاڈے کول کی ہے - لوکاں نوں سموہک طور ’تے اپنے غلام بناؤن دے اک-نکاتی ایجنڈم نوں پراپت کرن لئی ورتیا۔ گورو نانک دیو جی دی پرتبھا اس وچّ موجود سی کہ اوہ سبھ توں امورت اتے امورت وچاراں نوں لوکاں دی بھاشا وچّ سرل اتے ٹھوس شبدان وچّ پیش کر سکدے سن تاں جو اوہ اپنے جیون نوں پرماٹما دے سبھ توں مہان تحفے وجوں پورا کر سکے۔

لیکھک برہمنڈ دی اتپتی اتے جیون دے وکاس دے آدھونک وگیانک سدھانتاں توں چنگی طرحاں جانو ہے۔ اوہ اس کھنڈ وچّ وگیانک سنکلیپاں دی صحیح ورتوں پردرشت کردا ہے۔ اوہ ستھاپت کردا ہے کہ سکھ پرمپرا نوں سنسکرت، پجاری شرینی دی بھاشا، اتے ویدک سدھانتاں توں گورو انگد دیو جی نے پنجابی، عام لوکاں دی بھاشا اپنا کے آزاد کیتا سی۔ گورو انگد دیو جی نے سکھ دھرم دے سدھانتاں دی سادگی اتے پہنچوگتا نوں ریکھانکت کیتا، اتے اس وچار نوں مضبوط کیتا کہ ایہہ گورو نانک دیو جی دے پرگٹاؤے ’تے ادھارت سی اتے اکّ وکھرا دھرم سی، نہ کہ پرچلت بندو دھرم اتے اسلام دی مڑ-ستھاپنا جو ہمیشہ خنجران ’تے سن۔

لیکھک سکھ دھرم دے ولکھن چرتراں نوں اگے لیاؤندا ہے: “میں اس گلّ دی پشٹی کر سکدا ہاں کہ سکھ دھرم ہن تک اکو اک دھرم وچّ اس دے بانی [گورو نانک] دے پرکاش دے ادھار تے ہے جس نے اس تتھ نوں پوتر گرنتھاں دے الٹ اپنے ہتھ وچّ درج کیتا ہے۔ ہور دھرماں دے جو انویانیاں دوارا اوہناں دے سنستھاپکاں دی موت توں بعد لکھے گئے سن۔ کسے وی ویکتی نوں میرے وچار دی سچائی بارے شک ہے، اس من-چنگے ورنن دی جانچ کرنی چاہیدی ہے جو گورو نانک دیو جی نے سانوں برہمنڈ وگیان اتے برہمنڈ وگیان کیہا ہے۔ میرے وچار انوسار، کسے وی ہور

دھارمک گرنٹھ وچ برہمنڈ وگیان بارے انوکول وگیانک وچار نہیں بن جوین کہ سکھ دھرم گرنٹھ، گورو گرنٹھ صاحب، راگ مارو سوبلے وچ گورو نانک دوارا ورنٹ کیتا گیا ہے۔

لیکھک نے گورو نانک دیو جی دے مشن نوں اگے ودھاؤن لئی گورو انگد دیو جی دے یوگدان دی شلاگھا کیتی ہے: “گورو انگد جی اک سمین اک ادھیاتمک گورو اتے کارج شیل منکھ سن۔ اس لئی، دھرم کیول ادھیاتمک انوبھو ہی نہیں سی، سگوں جیون دا اک طریقہ سی جس وچ ہر کریا وچ ادھیاتمکتا، نمرتا اتے پیار دے تت ہونے چاہیدے بن۔ ایہہ تد ہی پراپت کیتا جا سکدا ہے جدوں منکھ سدا پر ماتما دی حضوری پرتی سچیت رہندا ہے۔ اس طرحاں اسنے زور دے کے کیا کہ جیون دی شدھتا وچ اک وار وچ وچار، بچن اتے کرم وچ اکسرتا ہونی چاہیدی ہے۔”

لیکھک نے تیجے گورو، گورو امرداس جی دوارا اپنی سیوکائی دوران کیتے گئے سماجک اتے دھارمک سدھاراں دا ورنن کیتا ہے۔ گورو جی نے پنجاب اتے ہور دور-دراڑے دے کھیتران وچ سکھ دھرم دا پرچار کرن لئی بھارت وچ 22 پرچار کیندراں دی ستھاپنا کیتی، جیہناں نوں منجیاں کیا جاندا ہے۔ سنگت، پنکت اتے لنگر (مفت رسوئی) دی سنستھا نوں پرمکھتا دتی گئی۔ کسے وی سیلانی نوں، بھاویں اوہ کنا وی اچا ہووے، نوں گورو جی نوں ملن دی آگیا نہیں سی جدوں تک اوہ عام لوکاں نال پنکت وچ بیٹھ کے لنگر نہیں چھکدا (اٹے دی قطار وچ بیٹھ کے)۔ سنی اتے پردے دی بندو پرتھا نوں گورو جی نے ختم کر دتا سی۔ ودھوا ویاہ نوں اتشابت کیتا گیا اتے بندو پرمپرا دے ورودھ آگیا دتی گئی۔ اس دے سکھ انویائیاں لئی بندو ریتی رواجان نوں جان تان ختم کر دتا گیا سی جاں سودھیا گیا سی: “گورو جی نے اس گل اتے زور دے کے جیون نوں پر ماتما دے انمول تحفے وچوں پر بھاشت کیتا کہ موت نال جڑیاں رسماں اتے سنسکار ارتھ بین سن اتے، اسلئی، پر بہو دی مہما لئی پینگھاں گاؤنا ہی اک یوگ رسم سی۔ وچھڑی روح نوں اپنی منزل تک پہنچاؤن لئی۔

گورو رام داس، سکھ دھرم دے چوتھے گورو، اک مہان نگر یوجناکار سن جیہناں نے رام داس پور (اجوکے امرتسر) دی نینھ رکھی سی۔ اسنے موجودہ واٹر باڈی نوں وڈا کر کے واٹر پول دی خدائی نال ابھياس شروع کیتا۔ گورو جی نے 52 وکھ-وکھ پیشیاں دے وپاریاں اتے کاریگراں نوں بلایا اتے اوہناں دی مدد کیتی، جس نال اسدا تیزی نال وکاس ہویا، اینا سماں بیتن نال ایہہ شہر بھارتی اپ-مہاندیپ دے اتر-پچھمی کھیتر دا سبھ توں وڈا وپارک کیندر بن گیا۔ گورو رام داس جی نے لاواں دے پاٹھ اتے گائن دوارا سکھ ویاہاں نوں سمپورن کرن لئی اک نواں اتے وکھرا نیم اتے رسم وی پیش کیتی [سری گورو گرنٹھ صاحب دے دوآلے چار پرکرم نال سکھ ویاہ دی رسم]۔ سکھ دھرم اتے بندو دھرم دے سدھانتاں وچ فرق کرن لئی، گورو جی نے حکم دتا ہے کہ جو ویکتی اپنے آپ نوں سچے گورو دا سکھ اکھواؤندا ہے، اس نوں نمٹکھت روزانہ جیون دی پالنا کرنی چاہیدی ہے:

گر سنگور کا جو سکھ اکھائے سو بھلکے اٹھ بر نام دھیاوے --

ادم کرے بھلکے پر بھاتی اسنان کرے امرت سر ناوے --

اپدیس گورو بر ہر جپو چاپے سبھ کلوکھ پاپ دوکھ لہ جاوے --

ڈاکٹر: بھٹی نے گورو ارجن دیو جی نوں وچار، شبد اتے کرم دا ادھیاتمک سہج کیہا ہے۔ اس دی نام-پرکاش والی نمرتا توں اس دی روحانی چمک چمکی۔ گورو ارجن دیو نے اپنے سارے پورو-پورو گرواں دی بانی اکٹھی کیتی اتے اس نوں سکھ دھرم دے اک پوتر گرنٹھ وچ سنکلت کیتا، جس نوں سری گورو گرنٹھ صاحب کیہا جاندا ہے، موجودہ سمیں وچ۔ سکھ دھرم گرنٹھ وچ 6 سکھ گرواں، بندواں اتے مسلماناں سمیت بور بھارتی پرمپراواں دے 15 بھگتاں، 11 بھٹاں اتے 4 بور شردھالو سکھاں دی بانی (پرگٹ کیتی بانی) شامل ہے۔ اس دا سندیش وشوویا پی اپیل ہے کیونکہ ایہہ ذات، نسل، لنگ اتے دھرم دے کسے بھیدبھاو توں بناں سمجھی منکھتا لئی ہے۔ لیکھک 5ویں گورو نوں اپنی چمک دار٪ شردھانجلی بھیت کردا ہے: “میں گورو ارجن دیو جی دی پریرت بانی اتے اوہناں دے پریرنادانک جیون دے وچکار ادھیاتمک سہجیوتا بارے وچار کردیاں اک عجیب خوشی دا انوبھو کردا ہاں۔ دوواں ’تے نمرتا دی ادتی شکتی دے نال سپیشٹ طور ’تے دوش لگایا گیا ہے جو منکھاں دے سبھ توں اوکھے نوں وی پگھلا سکدا ہے۔ گورو ارجن دیو جی نے دو مہان پروجیکٹاں نوں پورا کرکے سکھ دھرم دی اک وکھرے دھرم دے روپ وچ نینھ رکھی: پوتر سکھ مندر، ہرمندر صاحب (اجو کے گولڈن ٹیمپل) دا نرمان جو اسدی شردھا دے کیندر وجوں کم کرنا چاہیدا ہے، اتے پوتر گرنٹھ جو لازمی ہے۔ اس دے برہم سندیش دی سدیوی بھاونا نوں نینترت کرو۔ گورو ارجن دیو جی نے بھارت دے مغل شاسک جہانگیر دے حکم ’تے 30 مئی 1606 نوں لاہور وکھے شہیدی پائی۔ اس شہادت نے شانتی-پریمی سکھ دھرم نوں اپنے جیون اتے آزادی دی رکھیا لئی سمریت سنت-سپاہیاں دے سنگٹھن وچ بدل دتا۔

لیکھک نے گورو ارجن دیو جی توں بعد گورو گوہند سنگھ، ہر رائی، برکرشن، تیغ بہادر اتے گورو گوہند سنگھ آدی پنج گرواں دے جیون اتے پراپتیاں نال پورا نیاں کیتا ہے۔ سارے سکھ گرواں نے گورو نانک دیو جی دی آتما (جوت) نوں دھارن کیتا اتے راج دے ورودھ نرنتر سنگھرش دے باو جود سکھی دی لاٹ نوں جاری رکھیا، جس دی نمائندگی حاکم کلین ورگ، مغلان، اتے بندو راجیاں سمیت اوہناں دے سموہاں دوارا کیتی گئی۔ 1699 دی وساکھی ’تے گورو گوہند سنگھ دوارا خالصے دی ساجنا نوں لیکھک نے سکھ دھرم دے اتہاس وچ اک سکھر وجوں درسایا ہے۔ ڈاکٹر: بھٹی دے انوسار، “گورو گوہند سنگھ نے دو بنیادی سدھانت ستھاپت کرن دی کوشش کیتی (اتے اجیہا کرن وچ سفل ہوئے): (1) بناں کسے بھیدبھاو دے وشو-ویا پی بھائی چارا، اتے (2) نڈرتا توں بناں دوجیاں لئی آتم-بلیدان دی بھاونا۔ اس لئی ایہہ سپیشٹ سی کہ “بھائیچارے دی بھاونا منکھ اتے منکھ وچکار ساریاں (منکھ دوارا بنائیاں) نقلی رکاوٹاں دے خاتمے توں بعد ہی شروع ہو سکدی ہے۔ منو دوارا پیش کیتی گئی اتے براہمن دوارا بدلے دی بھاونا نال پیش کیتی گئی ماڑی ذات-پرناں نوں ختم کرنا پیا۔”

اس سمیکھیا نوں ختم کرن لئی، میں سیکشن I دے برتانت نوں ودھاؤن لئی “سہیوگی سمگری دی فٹکل” سرلیکھ بیٹھ لکھے اس بھاگ دے بھاگ II ’تے چھال ماردا ہاں۔ اس بھاگ وچ ظفرنامہ، گولڈن ٹیمپل، سری سمیت اتہاسک مہنتا والے دو درجن نبندھ بن۔ گورو گرنٹھ صاحب، دھرم، وگیان اتے برہمنڈ۔ کجھ نبندھ گورو یگ دیاں پرمکھ سکھ شخصیتاں نوں سمریت بن، اداہرن وجوں، بھائی گرداس، بھائی بڈھا، بابا سری چند، بھائی نند لال گوا، اتے بھائی گھنٹیا۔ ڈاکٹر: بھٹی دے برتانت دی خوبصورتی دا آئند لین لئی میں ایہناں وچوں بہتے لیکھ پڑھے ہن۔

گولڈن ٹیمپل: سکھ آرکیٹیکچر دا مارول " لیکھک دے تیجے پیئیچ ڈی. 'تے ادھارت اکّ شاندار " لیکھک ہے۔ تھیسس۔ گولڈن ٹیمپل آرکیٹیکچر دا ڈاکٹر: بھٹی دا ورنن سکھ دھرم دی برہمتا اتے نمرتا دے اتھ وچاراں 'تے ادھارت ہے: "سری ہرمندر صاحب دے بلڈنگ ڈزائین وچ، آرکیٹیکچر دی آتما نوں شردھا دے اکّ اچے ساہ وچ پھڑیا گیا ہے، پر ماتما دے سمرین وچ، جس نے اپنی مٹھی رضا وچ، اس دی مہر دے یوگ گرہن وجوں، ہنکار توں پوری طرحاں شدھ ہو کے، آرکیٹیکٹ دے دل نوں خوشی نال بھر دتا۔ اس طرحاں ایہہ آرکیٹیکچر سپیس، سٹرکچر اتے سروپ دے تتاں وچ سنکلت محسوس کرن دا اکّ دھرم ہے - اکّ وار وچ وشو-ویاپی اتے سدیوی، جویں کہ ربّ دی اپنی اچلّ برہم رچنامکتا: اکّ آرکیٹیکچر جس وچ دھرم اکّ جیوتّ شکتی دے روپ وچ روحاں نوں مڑ جوڑن لئی رہندا ہے، بھٹکدا ہویا۔ لوگوس جاں ربّ دے بچن (شبد) دے نال مایہ (بہرم) دی بربادی۔"

میرے کہن 'تے، ڈاکٹر: بھٹی نے دو لیکھ لکھے: "سری گورو گرنتھ صاحب وچ ربّ" اتے "دھرم، وگیان اتے برہمنڈ"۔ دوویں اس کھنڈ وچ شامل ہن اتے اسدی پرتیہا دی موہر رکھدے ہن۔ اوہ بگ بینگ سنگلرٹی وچ وشواس کرن والے وگیانیاں دے رویئے 'تے افسوس پرگٹ کردا ہے: "ایہہ وڈمبنا ہے کہ وگیانی اس پرکلپنا نوں سویکار کردے ہن پر گورو نانک دی رہسمنی 'اکوچنتا' توں جھجکدے ہن کہ اوہ پر ماتما دے نام نال انک '1' جوڑ کے گھوشنا کردے ہن جس نال اوہ شروع بندا ہے۔ اپنے پرکاش نوں سانجھا کرن لئی: ੴ اوانکار۔ اوہ وگیان اتے دھرم دے وچکار

دودھا نوں سلجھاؤن لئی اکّ سمجھدار حلّ پیش کردا ہے: "ایہہ سماں آ گیا ہے کہ وگیانی 'سنتوادی' بن جان اتے دھرموادی اپنے آپ نوں 'ترکوادی' وچ بدل لین تاں جو دنیا دے سارے لوک ہومو سپیننز دے روپ وچ تیار شانتی پراپت کرن۔ منکھ، بدھی مان!۔ میں اسدی گیت تپنی نال سہمت ہاں: "دھرموادی اتے وگیانی دوویں ہی انھے وشواس توں پیڑت ہن۔ سابقہ دھرم دی سرو۔ وگیانی وچ وشواس کردا ہے کہ اوہ سمیں دے ہنیرے گلیاریاں وچوں ساڈی انتم منزل دا رستہ دکھاؤن۔ پلاڑ دے انچاہے کھیتراں راہیں۔ بعد والا وگیان دی سرو شکتیماننا وچ وشواس کردا ہے کہ اوہ ساریاں کلپنا یوگ سمسیاواں نوں ساریاں دے فاندے لئی حلّ کر سکدا ہے۔ حالانکہ، دوواں معاملیاں وچ اچے تکّ اس طرحاں دا کجھ نہیں ہویا ہے۔"

لیکھک گربانی دے اندرونی سبھاء نوں اکّ ولکھن ورتارے وجوں پیش کرنا چاہندا ہے: "گربانی ایہناں وچوں کوئی وی چیز نہیں ہے: درشن، کاؤ، متھاس، اتے رہسواد جویں کہ عام سمجھیا جاندا ہے"، اتے پھر ادھنین دے ہریک کھیتر دے ادیش نوں پرہاشت کرن لئی آگے ودھدا ہے۔ میں اس دی وگیانک دھارناواں دی ڈونگھائی اتے دھارمک پروچناں وچ اوہناں دی ورتوں بارے اس سرلیکھ بیٹھ وچارے جان 'تے حیران ہاں: "دھارمک بھاشناں وچ پرسدھ طور 'تے ورتی جان والی وگیانک شبداولی 'تے ٹپنیاں"۔ اوہ گورو نانک دیو جی نوں آئینسٹائین توں آگے رکھ کے اس وشے نوں سماپت کردا ہے: "آئینسٹائین نے اپنی ساری زندگی ٹوئی (ہر چیز دا سدھانت) وکست کرن لئی سنگھرش کیتا پر اسپہل رہا۔ حالانکہ، گربانی وچ پہلاں ہی اکّ ہے: ایہہ کہندا ہے کہ نام سبھ کجھ جو موجود ہے دا مکھ آدھار ہے۔ جیواں، تارے، گلیکسیاں، اتے تہاڈے کول کی ہے۔"

ڈاکٹر: بھٹی وگیان اتے دھرم دے ڈومین نال چنگی طرحاں جانو بن: "دھرم اتے وگیان برہمنڈ نوں سمجھن دے دو پر مکھ سادھن ہن جیہناں نوں بھارت وچ صدیاں پہلاں دو شرینیاں وچ شرینبیدھ

کیتا گیا سی: من دی اندرونی سنسار، اتے پدارتھ دی باہری دنیاں۔ ایہناں دوواں نوں کرم وار سبجیکٹو ورلڈ اتے آبجیکٹو ورلڈ کیہا جاندا ہے۔ اس دھارنا دے آدھار 'تے، اجے تک ردّ نہیں کیتا گیا، منکھی جیون وچ سریر، من اتے آتما شامل بن۔ اسدی پرکرتی اتے دائرے دوارا، وشواس 'تے ادھارت دھرم اندرونی سنسار نال جڑیا ہویا ہے جسدی قیمت صرف انوبھو دوارا پرمانت کیتی جا سکی ہے جو کسے ویکتی گت منکھی ویکتی نال سبندھت ہے۔ تکھے ورودھابھاس وچ، وگیان نریکھن، پرکلپنا، ماپ اتے پریوگشالا دے پریوگ دوارا باہری سنسار نال نچٹھدا ہے جسدی سفلتا اسنوں سروویاپی اتے سارے منکھاں لئی پہنچوگ بناؤندی ہے۔

سیکشن “ III کاوک پیشکاری ” اس کھنڈ وچ جوڑیا گیا اکت شاندار بھاگ ہے۔ اس وچ SGGS اتے دسم گرنتھ دی گربانی وچوں فٹکل شبدان دی کجھ بے ترتیب چون ہے۔ جپ جی دی کاوک پیشکاری دے مکھنڈھ وجوں، لیکھک لکھدا ہے: “ دلچسپ گل ایہہ ہے کہ انوواد مینوں سبندھت بھاشاواں دی پڑچول کرن لئی پریرت کردا ہے اتے برہمنڈی پتر-وباراں وچ ڈبیاں اوہناں دیاں سبھیاچارک اتے کلاتمک سوکھمتاواں نوں اوہناں دے سپیشٹ انتران دے بیٹھاں کھوجدا ہے۔ اجیہا سوے-نیوکت کم پوتر شبد دی میری سمجھ نوں ڈونگھا کر رہا ہے جدوں وشا دھرم، ادھیاتمکتا اتے ریسواد بندا ہے۔ اس بھاگ دی اکت وشیش وشیشتا پوتر شبد دے سندیش نوں سنچارت کرن لئی لیکھک دوارا اس دیاں پینٹنگاں نوں جوڑنا ہے۔

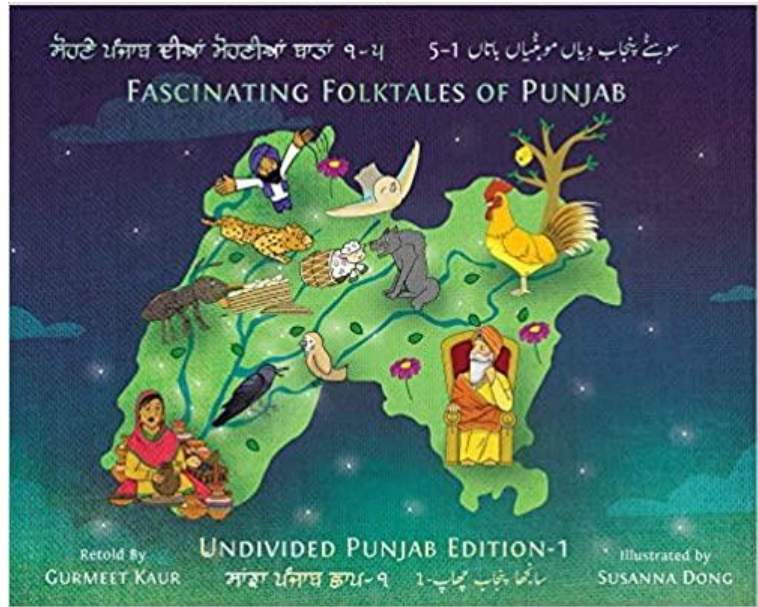
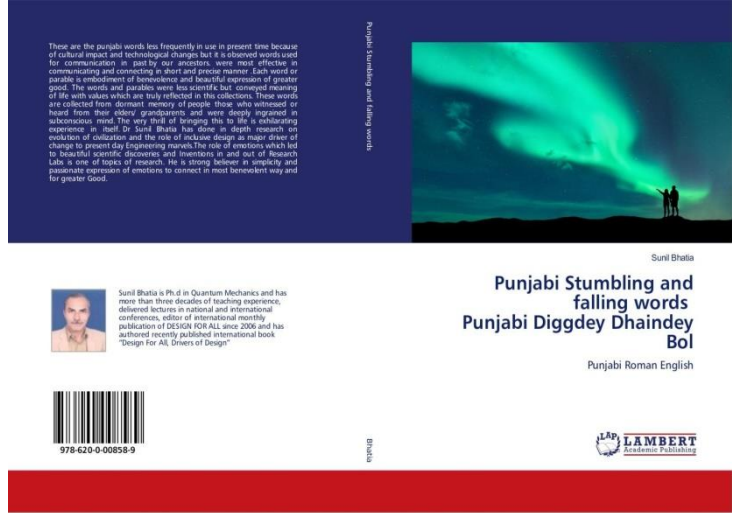
سمیکھیا ادھین پستک پرسدھ لیکھک ڈاکٹر: سریندر سنگھ بھٹی دی ودوتا دا پرتیک ہے۔ ایہہ وانٹ پھالکن پبلشنگ دی رچنا ہے جو لیکھک دے اکت یادگاری کم وجوں پوری طرحاں چترکاری اتے رنگاں وچ چترکاری دوارا درسائی گئی ہے۔ سکھی دی سچائی نوں اکت وکھرے دھرم وجوں گھر گھر پہنچاؤن لئی پاٹھ نوں سری گورو گرنتھ صاحب دے گربانی حوالے نال جوڑیا گیا ہے۔ لیکھک نے بناں کسے سہارا دے گربانی دا اپنا انوواد سنت سنگھ خالص ایم. ڈی. دے پرسدھ سنسکرن، انٹرنیٹ اتے srigranth.org 'تے اپلبدھ ڈاکٹر. کے. ایس. امریکہ دے تھند۔

اکت سمیکھنک بون دے ناطے، میں سمیکھیا ادھین پستک وچ کجھ معمولی اونٹانیاں نوں درساونے اپنا فرض سمجھدا ہاں۔ پنہ 77 'تے پیری سرلیکھ بیٹھ، لیکھک نے گربانی دے حوالے نوں گورو امرداس جی نال غلط ڈھنگ نال جوڑیا ہے۔ ایہہ گورو رام داس جی بن جو اپنی بانی وچ سکھاں لئی نت نیم دی تجویز کردے بن، گورو امرداس جی نہیں۔ پنہ 24 'تے، لیکھک استامبل، ترکی وچ گورو نانک دیو جی دی یادگار اتے اکت شلالیکھ دا حوالہ دندا ہے۔ ایہہ جعلی خبر مائٹریئل دے اکت پرسدھ سکھ وگیانی اتے ودوان ڈاکٹر: ڈی. ایس. چاہل نے اپنی کھوج وجوں پھیلائی سی پر بعد وچ اسنے 2007 وچ اپنے وچاراں وچ سودھ کیتی سی۔ ایہہ سمارک دے شلالیکھ دے پاٹھ دی غلط ویاکھیا کارن ہویا سی۔ لیکھ، “سکھ گروآں دے یوگدانان دا نچوڑ،” بھاگ “ I، بائیوگراپھیکل نوٹس ” توں بہت سارے پاٹھاں نوں دہرایا گیا ہے۔ لیکھک نوں پاٹھ وچ گربانی شبد اتے بور حوالیاں دے حوالے دین لئی اکت معیاری پرنالی اپناؤن دی لوڑ ہے۔

سکھ گروآں بارے اس وشوکوش رچنا نوں سابمنے لیاؤن لئی میں لیکھک نوں ودھانی دندا ہاں۔ ایہہ دنیا بھر دے سکھ سٹڈیز دے ودواناں لئی اکت لابھدانک حوالہ سروت ہووے گا۔ اس وچ نزدوش انگریزی وچ لکھے برتانت دی بے مثال سندرتا ہے۔ ایہہ ہر عمر ورگ دیاں لوڑاں نوں پورا کریگا۔ جنم ساکھی ودھا (پرمپرا) توں پنجابی بھاشا وچ انوواد کیتیاں گروآں دے جیون دیاں کہانیاں دا

منموہک پر بہاو ہے۔ اوہ سچ دی کھوج کرن والے دے دل دے دھرے نوں چھوہدے بن، اس نوں
بھوتک تل توں لے کے سورگی کھیتران وچ لے جاندے بن، جتھے اوہ گورو نانک دے اکونکار وچ
سمائے ہوئے سکھ گروآں دی ایکتا دے سندیش نال گونج سکدا ہے۔

نویں کتاب:

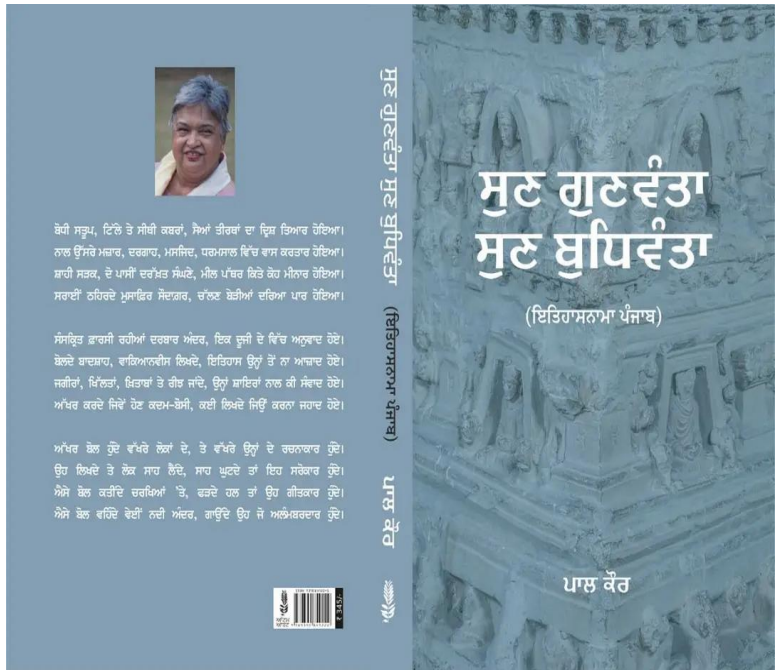
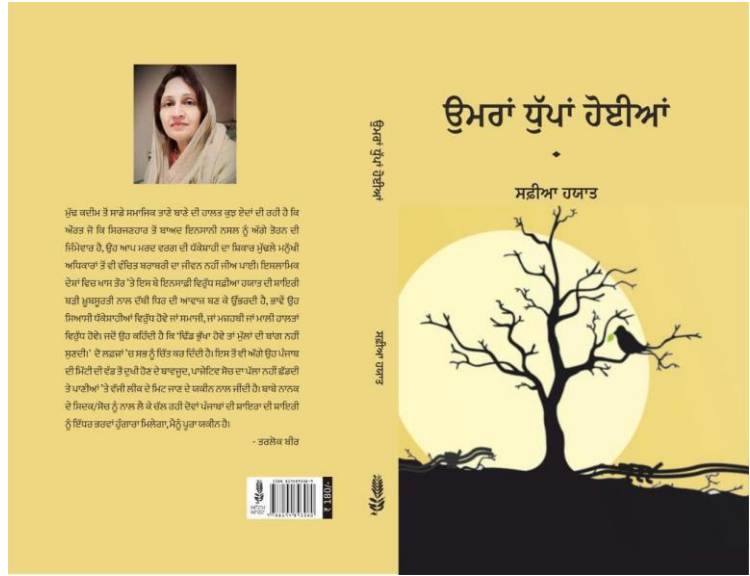

پہلی وار، پنج دریاواں دی دھرتی توں پنج خوبصورت چترت لوک-کتھاواں بچیاں اتے ماپیاں لئی پنجابی بھاشا دیاں لپیاں (گورمکھی اتے شاہ مکھی) اتے انگریزی انوواد دوواں وچ جیوت بن۔

کتاب نوں بھرپور رنگاں وچ درسایا گیا ہے جس نال پاتراں نوں جیوت بنایا گیا ہے۔ ہر کہانی انگریزی انوواد دے نال پرمانک پنجابی وچ گیت کاری نال پیش کیتی گئی ہے اتے اک نیتکتا ہے۔ انونڈے پنجاب دے بال-انوکول نقشے اتے پنجابی لپیاں نال بچیاں نوں جاتو کرواؤن لئی ٹیبیل پنجاب دی امیر وراثت بارے ہور سکھن لئی پیریت کردے بن۔

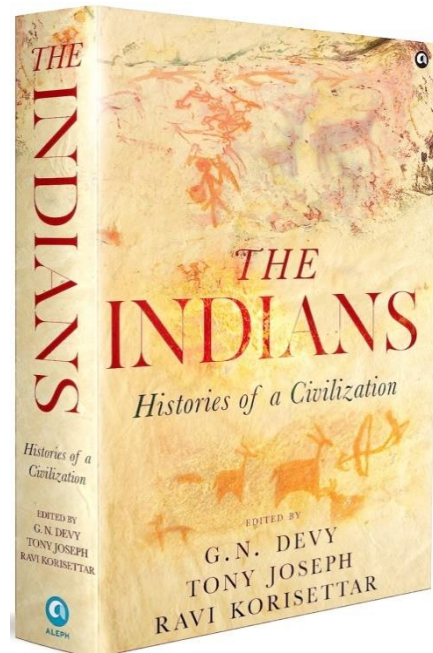
پنے | 11 x 5.8" | بارڈکور گورمکھی، شاہ مکھی اتے انگریزی ISBN: 978-9887101-0-8-94

کریا کرکے لیکھک توں سدھے طور 'تے ادھکارت کاپیاں خریدو اتے بیسے بجاؤ۔ نیت 'تے لیکھک دیاں ہور کتاباں لئی پنجاب دیاں منموہک لوک کہانیاں دیکھو۔

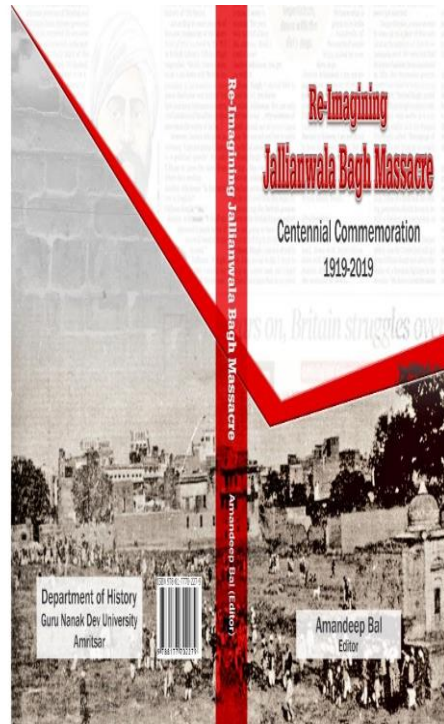

خزانہ پستک:

دی دز میدی ک ہان یان پ نجانی ل کھ یان ول وں ک اران ک ہانی' سے یذ کڑے ب ا ب ت وڈ دیس دی 1947ء ک کتاب ایس ک ی تی ت یار ول وں گ ہمن ال یاس اے - پوگ ی ری لم یز "2-وڈ" ک تاب وڈی ت وں سے بھ 5040 صفحے ک ل دے جملداں ساریاں ے " ذہن صفحے 1008 دے جملد پھر ذہن ، جملداں 5 دیاں اے - مملدی مہفت اصلوں ک تاب ذہن- ای 4

Amandeep Bai is Professor & Head, Department of History, Guru Nanak Dev University, Amritsar. She is the editor of *Journal of Punjab History and Culture* and author of *A Historical Sketch of Colonial Punjab: Life and Times of Dr. Dattaraj Kishore* (2015). Her areas of interest include communication politics, revolutionary movements and Punjab's diaspora in North America.

The brutal massacre of innocent Indians on the Baisakhi of 1919 in Amritsar remains the darkest blot on the Indian freedom struggle. The massacre that followed the Jallianwala Bagh on the part of the British during the World War in the Punjab 'shook' even the supporters of the British in India. It paved the way for the end of the British Raj and a new era of Indian politics. The politics in Punjab took a new turn. The so-called 'topical' province was to emerge as the harbinger of both non-violence and militant movements in 1920s.

The present work is a critique of the nature of Colonialism and the British rule in India. The meticulously researched articles present divergent views from multiple aspects. The editors have used new sources and touched unexplored aspects of the Jallianwala Bagh Massacre. Several historians have studied the massacre in the colonial context and often miss the socio-political context after the fact. A few articles have used literary sources to reconstruct the Punjab psyche in the troubled times of the victims of historical tragedies are best captured in literature and history.

موت سنبندهی:

ودائگی احمد سلیم (1945-2023): الٹ یاتری

رضا نعیم دوارا*

مکھ موت دیپر جویا

تو بیتِ تکر آگیا وان ..

اے کویتاوان لکھدے ہو

میں موت وچ مسکرایا، پر حیاتی میرے وال ہتھ ودھایا ڈیٹا

تے اکھ

آسین کدوں ملے سان یار؟

اسیں کدوں ملے سان؟!"-

اسیں کدوں ملے سی؟ -

مہان پاکستانی شاعر شیخ عیاض دی شتابدی رچنا 'تے کم کردے سمیں مینوں بہت گھٹ پتہ سی کہ

مہان پنجابی کوی، اتہاسکار، سنکلنکار اتے پرائیکھکار احمد سلیم، جس نے دباکے پہلاں عیاض

نوں پنجابی سروتیاں تک پہنچایا سی، اوہ سدیوی کال وچ عیاض نال جڑ جاوے گا. اسلام آباد وچ

پچھلے مہینے 78 سال دی عمر وچ 11 دسمبر دی سویر نوں۔

سليم - جس نال ميرى دو دباكياں توں ودھ دى اكاڊمڪ اٿے نجى سانجھ سى - اوھ كسے شخصيت دا نھیں، سگوں اڪ يگ دا نام سى، جس دے اندر ڈبدا، اسدياں اتيت دياں ياداں دا ابھردا سماج، اتھاس دے بدلدے دھاراواں اٿے بھوگولڪ ريكھاواں وچ تبديلى سى۔ بر جگہ ديكھيا جا سڪدا ہے۔ اس دى كلا اٿے وچاراں نوں سمجھن لئى اتيت دے جھروكھے وچ جھاتي مارن دى لوڑ ہے جتھے ايہہ پرتبھا پيدا ہوئى سى۔ اس دى شاعرى وچ بڪھرے دكھاں نوں اس دے بچپن دياں ياداں، گلياں۔ محلياں وچ، گواچے رشتياں وچ سبجے ہى كھوجيا جا سڪدا ہے۔ اس دى زندگى دے موڑ اٿے موڑ اس دے پنڈ دياں پگنڈياں وانگ ہى سن۔ جتھے كھڑے ہوئے سرھوں دے پھلاں نے وى اپنى سندرتا دا جلوہ وكھايا اٿے رستے وچ كئى تھائين كوئى كنڈے جان پتھر اس دے دكھدرد نوں بيان كر دتا۔ اسدى آتمكتھا اصل وچ دوجياں بارے اڪ كھانى سى۔ اس طرحاں ہر ويكتى دى زندگى اس دے سماج نال بہت جڑى ہوئى ہے پر سليم دى گل وكھرى سى۔ اس دا واجب كارن صرف ايہہ نھیں ہے كہ اس دا دور بھارت-پاكستان دے وكھ ہون جان بنگلہ ديش نوں پاكستان توں وكھ كرن دا يگ سى، سگوں اس دى دور انديشى نال اس دے اندر چھپيا بچہ وى اوہناں دياں پيڑاں سنن لگ پيا سى۔ مشہور ہستياں جپھناں نے اتھاس دے نوين پنے پلٹ دتے سن۔ ايہناں وچ پيشاور دياں گلياں دا نائڪ باچا خان وى سى جس نے سليم دے وچاراں نوں راجنيتك چيتنا نال جانو کرواؤن لئى پھلى رائے دتى۔ احمد سليم باچا خان دى خدائى خدمتگار لہر دے وچاراں نوں اپنى شخصيت دى نينھ بنا كے فيض احمد فيض دے نيڑے گيا۔

ايہہ اوھ سماں سى جدوں احمد سليم وى ساحر لدھيانوى، فكر تونسوى اٿے ابراہم حبيب دى شاعرى توں پرېھاوت سى۔ كراچى وچ اس دے سبھ توں پھلے سمپرڪ ساہر انصارى، انور مقصود، سعيد محمد تقى اٿے رئيس امروہوى نال سن۔ اس سمين دى اڪ مہتوپورن گھٹنا ماسڪ اپھكار دا فيض نمبر سى، جس وچ احمد سليم نوں پھلے سال دے وديارتھى وجوں اپنى لكھت نوں پرڪاشت كرن دا موقع مليا اٿے اينا ہى نھیں، اپھكار نے اپنى كوينا نوں پرسكار دين دا فيصلہ وى كيتا۔ عبدالله بارون كالج وچ اس نے فيض احمد فيض دى سنگت پراپت كيتى جدوں بعد والے اس دے وچاراں اٿے كلا دے انے موہت ہو گئے كہ اس نے لوڪ ورثہ دى ستھاپنا توں بعد اپنى زندگى دا وڈا حصہ اس نال بتايا۔ سليم نے عبدالله بارون كالج وچ پاكستان دى كميونسٹ پارٽى دے وديارتھى ونگ وچ بہت زيادہ حصہ ليا۔ اس دى كوينا سدا جيوے بنگلہ ديش (بنگلہ ديش زندہ باد) ماسڪ عوامى آواز كراچى وچ اس سمين پرڪاشت ہوئى سى جدوں ديش وچ پرگٹاوے دى آزادى 'اٿے پابندى سى، پر جس آدمى دى سياسى سڪھيا باچا خان اٿے فيض احمد فيض دے وچاراں نوں درساؤندى سى۔ 25 اٿے 26 مارچ 1971 دى رات نوں اوھ اپنى قلم نوں كوین روڪ سڪدا سى۔

احمد سلیم دی راجنیتک چیتنا اس نوں وار-وار دیش وچ اتہاسک اتے بھوگولک تبدیلیاں دی گتیشیلتا اتے کارناں دی کھوج ولّ لے جاندی ہے، جس دے بیٹھاں سرحدی ریکھا منکھاں نوں اکّ دوجے لئی اجنبی بنا دیندی ہے۔ اوہناں انوسار انتر-دھرمی سدبھاونا راہیں شانتی دا ماحول سرج کے راشٹری مدعیاں نوں حلّ کیتا جا سکدا ہے۔ مہلاں اگے ہتھ جوڑ کے کھلونا اتے لاپہ پراپت کرنا احمد سلیم دے لائق نہیں سی۔ اس نے اسیمبلیاں دے وگھن اتے سرجن دیاں گڑبڑ والیاں گھٹناواں نوں نڈرتا نال بڑی سوجھبوجھ نال دیکھیا، سگوں اوہناں نوں وی بڑے ترکسنگت ڈھنگ نال بیان کیتا۔

احمد سلیم دا دوسرا سرجناتمک پہلو لوک-سابت دی سانہ-سنبھال اتے نویں پیڑھی ولّ اس دا تبادلہ سی۔ فیض احمد فیض نال لوک ورثہ وچ کم کرن دوران اس نے دور-دراٹے علاقیاں وچ جا کے نہ صرف ٹیپ رکارڈراں 'تے الوپ ہو رہیاں دھناں نوں سمبھالیا، سگوں اوہناں نوں اپنیاں کتاباں وچ درج کر کے سدا لئی امر وی کر دتا۔

احمد سلیم نے لوک واراں (لوک گاتھاواں) دے سرلیکھ بیٹھ ستھانک یدھ-کتھاواں دا سنکلن کیتا۔ اسے طرحاں اس نے افضل پرویز اتے پھریگ بخاری دیاں سابتک سیواواں نوں نہ صرف سویکار کیتا سگوں اوہناں اتے اکّ خوبصورت پستک رچ کے اوہناں نال اپنے سنہپورن سبندھاں نوں وی شردھانجلی بھیٹ کیتی۔ خیبر پکھتونکھوا دے لوک گیتاں دا پرکاشن وی اسدی اکّ مہتوپورن سابتک پراپتی ہے۔ جیہناں دناں وچ اوہ بیمار سن، اوہناں دے فیض احمد فیض دیاں لوک ورثہ لئی سیواواں، سبھیچار بارے رپورٹ اتے بھاشناں دا سنکلن کیتا گیا سی۔ ڈاکٹر حمیرا اشفاق دوارا اردو اتے انگریزی وچ اگوائی کیتی گئی۔ اس توں علاوہ، لاہور وچ استاد دامن نال اسدی ملاقات اتے کراچی وچ اسدی کمپنی اتے شیخ عیاض نال سبندھاں دا وسترت برتانت وی اسدی حال ہی وچ پرکاشت سوے-جیونی وچ ملدا ہے۔

احمد سلیم دے سرجناتمک اتے کھوج-آدھارت ماپ ائے وں-سونے سن کہ اوہناں نوں اکّ سمیں وچ کور کرنا آسان نہیں ہے۔ اس دی کاوک پچھان اس دی وارتک پچھان اتے حاوی نہیں ہو سکی۔ اس دے ناولاں نوں کلا دے ودھیا رچناتمک کماں دیاں اداہرناں وچوں پیش کیتا جا سکدا ہے۔ اس دے پنجابی ناول 'نال میرے کوئی چلے' نے پنجاب دے پینڈو کھیتران دے سماجک رویے اتے مدعیاں نوں کالپنک روپ وچ بہت سوکھمتا اتے اتمنا نال پیش کیتا ہے۔ اس کہانی نے ونڈ دیاں گھٹناواں نوں وشواس اتے سمپرداواں توں پرے بنا دتا؛ جس وچ منکھتا نوں سبھ توں وڈا

وشواس مندیاں لیکھک نے پاتراں اتے پرہاوشالی سنواداں راہیں کہانی نوں بڑی اتمنا نال پرہاوشالی بنایا ہے۔

سلیم دیاں پنجابی لکھو کہانیاں پریم کتھا (پریم کتھا) وی اس دے نیڑے پھیلیاں زندگی دیاں سمسیاواں نوں پیش کردی ہے۔ اس دیاں کہانیاں دے وشے ذات-گوت وچ ونڈے منکھ، دھرم دے نان 'تے دنگے بھڑکاؤن والے سموہ اتے شانتی لئی سنگھرش کر رہے ویکتی بن۔

عام طور 'تے احمد سلیم دی پرسدھی پنجابی شاعری کرکے زیادہ سی، پر جیکر دھیان نال دیکھیا جاوے تاں اس دی اردو شاعری نے وی سمکالیاں وچ اک پریمکھ ستھان رکھیا ہے۔ اس دی وار تک کویتا جب دوست نہیں ہندا (جدوں دوست نہیں ہندا) وشیاں دے سندربھ وچ بہت ہی ولکھن اتے شکتی شالی رچناتمک پرگٹاؤے دا اک جیون پرمان ہے۔ اپنی شاعری وچ اجیہے لیکھک دے پرگٹاؤے نے اردو سابت دے پرمپراگت درشتیکون توں الٹ عورت دی ہوند اتے بھاونا نال اس نوں پیارے دی بجائے دوست بنا کے عورت-مرد دی برابری دا بمب لیاندا ہے۔ ساہمنے نوں۔ سماج دوارا بدنام لوک اس دیاں لکھتاں دا وشا سن۔ اس شوشن وروده بغاوت دا جھنڈا بلند کرن دے نال۔ نال اوہناں اوہناں دے دکھاں نوں وی محسوس کیتا، سگوں اوہناں دے درد نوں کاغذاں وچ تبدیل کر دتا۔

اس دی ماں-بولی پنجابی سی اتے ماں-بولی وچ اس دے پرگٹاؤے وچ جو شبد اپنی خوبصورتی نال پیش کیتے گئے سن، اوہ وی بے مثال سن۔ پنجابی کویتا نال اس دا لگاؤ رہسوادی کویتا دا تحفہ سی اتے آدھونک کویتا وچ امرتا پریم دی سنگت۔ اس دیاں پنجابی کویتاواں دی دنیاں بھر وچ شلاگھا ہوئی۔ اس دے وشے اجیہے سن جیہناں نے اس نوں اجوکی سنویدنا گربن کر لئی، پر شبدان دی چون اتے سبھیاچارک چیتنا نے اس نوں پنجابی کلاسیکی دے وی نیڑے لیا۔

گھڑی دی ٹک-ٹک (گھڑی دا ٹک-ٹوک) احمد سلیم دا اک درلبھ پنجابی کاو سنگریہہ سی؛ جس وچ لیکھک نے اوہناں مدعیاں نوں سماجک مدعیاں توں تھوڑا اپر چرچہ وچ لیاندا ہے جو منکھ نوں قدرت اگے بے بس کر دیندے بن۔ اس دیاں کویتاواں راجنیتک، سماجک، سماجک اتے منوگیانک سندربھان دے سنبنده وچ دھیان دین یوگ سن۔ حال ہی وچ سنگ میل پرکاشن دوارا پرکاشت کلینت-اے-احمد سلیم وچ اسدی پنجابی کویتا نوں اکٹھا کیتا گیا سی، جسدی سمیکھیا اس لیکھک نے 2022 وچ سلیم دے 77 ویں جنم دن 'تے کیتی سی۔

لیکھنی دے نال-نال اوہناں دیاں کھوج پراپتیاں دی سوچی وی لمبی ہے جو کھوج اتے کھوج دے چاواناں لئی چائن منارا ہے۔ ایہناں ساریاں گلاں دے نال-نال اس دی بہو-آیامی شخصیت نے اس نوں اپنے سمکالیاں نالوں وکھرا کیتا۔

اسدی اک بور پراپتی جو کہ اک بہت وڈا سروت اتے اک پرمکھ کم ہے اسدی نجی لائبریری ہے جس وچ درلبہ کتاباں اتے رسالے بن۔ احمد سلیم دا دل اتے اس دی لائبریری دے دروازے ودواناں لئی ہمیشہ کھلے رہے۔

اوبناں نال میری آخری ملاقات پچھلے سال مارچ دے شروع وچ لاہور وچ ہوئی سی جدوں اوہ پروگریسو رائیٹرز ایسوسی ایشن دوارا آیوجت پاک ٹی ہاؤس وچ اپنی سوے-جیونی میری دھرتی، میرے لوگ (میری زمین، میرے لوگ) دے لانچ لئی وشیش طور 'تے اسلام آباد توں لاہور گئے سن۔ اس دے ادھرنگ دے باوجود جو اس دے پرشنسکاں اتے دوستان، میرے سمیت، لئی دیکھنا بہت دکھدائی سی۔ اس سماگم وچ، میں کتاب 'تے پڑھے جان والے اپنے لیکھ دا سرلیکھ سلیم بعد-اے-مکھائف کا مسافر (وپریت ہوا دا مسافر) رکھیا سی، جو میری کتاب دی سمیکھیا دا سرلیکھ وی ہونا سی۔ ادوں مینوں بہت گھٹ پتہ سی کہ، اس کلاسک سوے-جیونی لئی سمیکھیا لکھن دی بجائے - شاید احمد سلیم دی تاج پراپتی - میں صرف دس مہینیاں بعد اس دی موت دا لیکھ لکھانگا۔

سلیم اپنے پچھے کتاباں اتے کویتاواں دا خزانہ چھڈ گیا ہے جو آؤن والیاں پیڑھیاں لئی سمبھالیا جاوے گا۔ پر اس دی زندگی توں وڈی موجودگی اتے دنیا بھر دے دبے-کچلے لوکاں لئی اس دی اسیم ہمدردی بری طرحاں یاد رہیگی۔

احمد سلیم اتے رضا نعیم))

نوٹ: پنجابی توں سارے انواد لیکھک دوارا کیتے گئے ہن۔

سمیکھنک اکت پرسکار جیتو پاکستانی کھوجکار اتے انوادک ہے، اتے لاہور وچ پروگریسو رائیٹرز ایسوسی ایشن دا پردھان ہے، *
جتھے اوہ ستھت ہے۔ اوہ اس سمیں نیلم احمد بشیر دے پنجابی ناول 'مور بلندا' دا انگریزی وچ انواد کر رہا ہے۔ اس نال
razanaem@hotmail.com اتے سمپرک کیتا جا سکدا ہے۔ اوہ raza_naem1979@ اتے ٹویٹ کردا ہے

خبریں:

1.

سلہائت PunjibLibrary.com توں مفت ڈاؤنلوڈ کرن لئی وی اپلڈ ہے
جن انک گورمکھی اتے شاہ مکھی وچ اپلوڈ کیتا ہے، اکّ اکّ کر کے اسیں سارے اپلوڈ
کرانگے۔

Salahiyat * سلاہیات

punjablibrary.com

Salahiyat

punjablibrary.com

ਨਵਤੇਜ ਸਿੰਘ ਅਟਵਾਲ

نوٹیج سنگھ اٹوال پروگرام اے سماگم

بھارت دے دکھنی ایشیا کھوج کیندر

اشتہار بازی
ڈجیٹل نیوز لیٹر وچ اشتہار دین لئی

advertisement@southasia researchcentre.in

اشتہار نوں سویکار کرن دا مطلب ایہہ نہیں ہے کہ بھارت دے دکھنی ایشیا کھوج کیندر دوارا اتپاداں جاں سیواواں دا سمرتھن کیتا گیا ہے

خبر اتے درش

ورکشاپاں/کانفرنساں بارے/نوویں اتپاداں جاں سماگماں جاں سیمیناراں

نیوز@southasiaresearchcentre

پاٹھکاں نوں بینتی کیتی جاندی ہے کہ اوہ ساڈے نیوز لیٹر بارے سمپادک نوں اپنے وچار پرگٹ کرن:فیڈبیک

Feedback@southasiaresearchcenter.in

آگامی سماگم اتے پروگرام

Editor@southasiaresearchcentre .in

دستخط کیتے لیکھاں وچ پرگٹائے گئے وچار ضروری طور 'تے بھارت دے دکھنی ایشیا کھوج کیندر دے ادھکارت وچاراں نوں درساوندے نہیں ہن۔

نگرانی: (انگریزی، گرومکھی اتے شاہ مکھی دیاں لپیاں)

پرو: بردیو سنگھ ورک

پروفیسر آف ایمینیس (آنریری)، ایسجیجینیس ورلڈ یونیورسٹی، فتح گڑھ صاحب، انڈیا.

مکھ سمپادک:

ڈاکٹر سنیل کمار بھاتیا پھیکلٹی ممبر،

اے/70/2 سیکٹر-18، روہنی، دلی-110089، بھارت

ای-میل: dr_subha@yahoo.com

سمپادک: (انگریزی سنسکرن)

شری ایل.کے. داس

سابقہ مکھی ادیوگک ڈزائن کیندر، انڈین انسٹیٹیوٹ آف ٹیکنالوجی (دلی)، بھارت، وزٹنگ پھیکلٹی ڈزائن وبھاگ، دلی
ٹیکنالوجیکل یونیورسٹی، دلی

lalitdas@dtu.ac.in

ای-میل: lalitdas@gmail.com

سمپادک (انگریزی سنسکرن)

رونقی رام تون پرو

شہید بھگت سنگھ جینر پرو

راجنیتی وگیان وبھاگ

پنجاب یونیورسٹی، چنڈی گڑھ (بھارت)

ایمیل: ronkir@pu.ac.in

ایمیل: ronkiram@yahoo co, in

سمپادک: (پنجابی بھاشا اتے گورمکھی لپی سنسکرن)

جسپال سنگھ سندھو

پترکار، لیکھک اتے سماجک کارکن، کیندری سنگھ سبھا، چنڈی گڑھ، بھارت

jaspal.sdh@gmail.com

ایسوسیئیٹ ایڈیٹر: (پنجابی بھاشا، گورمکھی لپی سنسکرن)

ڈاکٹر.

ر، پنجابی یونیورسٹی، پٹیالہ، بھارت

jitrainder75@gmail.com

سمپادک: (پنجابی بھاشا اتے شاہ مکھی لپی سنسکرن)

آسما قادری نے پرو

انسٹیٹیوٹ آف پنجابی اینڈ کلچرل سٹڈیز اور اینٹیٹل کالج

پنجاب یونیورسٹی لاہور پاکستان

ایمیل: aasmaqadri@gmail.com

ایسوسیٹیٹ ایڈیٹر: (پنجابی بھاشا، شاہ مکھی لپی سنسکرن)

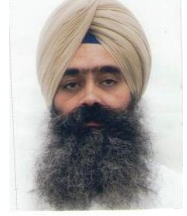

عرفان ملک ڈاکٹر

پنجاب یونیورسٹی، چنڈی گڑھ (بھارت)

ایمیل: irfanmalik941@gmail.com

پرکاشن دے انچارج

خوشحال سنگھ چنڈی گڑھ نے سکھ سنڈیز وچ ماسٹر ڈگری اتے سکھ پرب پنجابی یونیورسٹی، پٹیالہ وچ پی. ایچ. ڈی. جنرل سکٹر-کیندری سری گورو سنگھ سبھا جنرل س

سمپادکی ممبر

پرو. ڈاکٹر. گورو ربیجا، انڈین انسٹیٹیوٹ آف ٹیکنالوجی، رڑکی، انڈیا ایمیل: gaurav.raheja@ar.iitr.ac.in
gr.iitroorkee@gmail.com,

پرو. ڈاکٹر. سوگندھ ملہوترا، انڈین انسٹیٹیوٹ آف ٹیکنالوجی، ممبئی، بھارت، ایمیل: sugandh@iitb.ac.in

وشیش پترکار:

شریمتی نیشا شرما،

ممبئی، بھارت، Nemisha90@gmail.com

پتر وبار لئی پتہ:

اے/70/2 سیکٹر-18 روہنی، دلی-110089، بھارت

اس جرنل وچ دکھائی دین والی سمگری نوں سنتنر روپ وچ دوبارہ تیار کیتا جا سکدا ہے۔ اسے دی اکہ کاپی اتے رسید دی شلاگھا کیتی جاوے گی۔

ایہہ رسالہ ساؤتھ ایشیا ریسرچ سینٹر آف انڈیا اے/70/2 سیکٹر-18 روہنی، دلی-110089 (انڈیا) اتے پرکاشک دا نام ڈاکٹر۔ سنیل کمار بھائی، ایڈریس اے/70/2 دوارا پاتھکاں دے لابلہ لئی ہر مہینے مفت وچ پرکاشت کیتا جاتا ہے۔ سیکٹر-18 روہنی، دلی-110089 ٹیلیفون: +91-11-27853470-011، ای-میل: dr_subha@yahoo.com

ਪੰਜਾਬੀ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ

PUNJABI LIBRARY

www.PunjabiLibrary.com